MONOGRÁFIA

Szociális szakmaelméletek

Szemelvények a professzionális segítőmunka elméleti és etikai perspektíváiból

Sárkány Péter

L'Harmattan

ESZTERHÁZY KÖNYVTÁR

Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! - Ne add el! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően felhasználható.
https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/

Szociális szakmaelméletek. Szemelvények a professzionális segítőmunka elméleti és etikai perspektíváiból

Theories of Social Profession. Excerpts from the theoretical and ethical perspectives of professional helping work

Sárkány Péter

https://orcid.org/0000-0003-3505-7392

Szociálpolitika, szociális munka és jólét / Social policies, work and welfare (12847), Társadalomtudományok / Social Sciences (12740)

szociálpedagógia, szociális munka, társadalomtudomány, nevelésfilozófia, etika

social pedagogy, social work, social sciences, philosophy of education, ethics

ISBN 978-963-646-502-5 (pdf)

DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-502-5

https://openaccess.hu/

Sárkány Péter

Szociális szakmaelméletek

Szemelvények a professzionális segítőmunka elméleti és etikai perspektíváiból

Eszterházy Könyvtár

MONOGRÁFIA

A sorozatot szerkeszti a szerkesztőbizottság:

Prof. Dr. Yoo Jinil, Seoul (KR)
Dr. Nagy Andor, Eger (HU)
Prof. Dr. Pintér Márta Zsuzsanna, Eger (HU)
Prof. Dr. Rainer M. János, Eger (HU)
Prof. Dr. Sárkány Péter, Eger (HU)
Prof. Dr. Schwendtner Tibor, Eger (HU)
Prof. Dr. Szűts Zoltán, Eger (HU)

Sárkány Péter

Szociális szakmaelméletek

Szemelvények a professzionális segítőmunka elméleti és etikai perspektíváiból

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem – L'Harmattan Kiadó
Budapest–Eger, 2025

Olvasószerkesztő és fordító (II. rész): Rémán Izabella

Lektorok: Dr. Gortka-Rákó Erzsébet és Prof. Dr. Tamáska Máté

© Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, 2025
© L'Harmattan Kiadó, 2025

ISSN 3094-1601
ISBN 978-963-646-501-8
ISBN 978-963-646-502-5 (pdf)
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-502-5

L'Harmattan France
5–7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: (33) 1 40 46 79 20
Email: diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 Torino
T.: (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
Email: harmattan.italia@agora.it

A kiadó kötetei megrendelhetők,
illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:
L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Telefon: (36) 70 554 3177
harmattan.hu

Korrketúra: Rédey János
Borítóterv: Kára László
Nyomdai előkészítés: Csernák Krisztina
Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Zrt.
Felelős vezető: Tomcsányi Péter

Tartalomjegyzék

Előszó 9

I. RÉSZ. SZOCIÁLPEDAGÓGIAI ELMÉLETEK 11

Bevezetés 13
1. A szociálpedagógia fogalma 15
1.1 Meghatározás 15
1.2 Szociálpedagógia és szociális munka 16
1.3 A szociálpedagógia és szociális munka elméleti dimenziói 23
1.4 A szociálpedagógia és szociális munka cselekvési lehetőségeit meghatározó tényezők 26

2. A klasszikus német szociálpedagógia fontosabb képviselői 28
2.1 A szociálpedagógia mint polgárnevelés (Karl Mager) 29
2.2 A szociálpedagógia mint a pedagógia általános eszméje és az akarat nevelése (Paul Natorp) 31
2.3 A szociálpedagógia mint szellemtudomány és a nevelés harmadik színtere (Hermann Nohl) 35
2.4 A szociálpedagógia mint a társadalom kihívásaira adott válasz és ifjúságsegítés (Klaus Mollenhauer) 40

3. Kortárs elméleti törekvések 44
3.1 Az irányzatok osztályozása 44
3.2 A szociálpedagógiai diskurzus grammatikája (Michael Winkler) 48
3.3 Hétköznap- és életvilág-irányultságú szociálpedagógiai tanácsadás (Hans Thiersch) 50

4. A szociálpedagógia tudománytörténeti értelmezései 64
4.1 Hanyatlástörténet 64
4.2 Fejlődéstörténet 65

II. RÉSZ. KORTÁRS SZAKMAELMÉLETEK ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE 71

1. Szakmafelfogások 73
1.1 Kérdésfelvetés 73
1.2 Tézisek 74
1.3 A módszerről 76
1.4 A téma a szakirodalomban 76
1.5 Gondolatmenet 77

2. Szakmaelméleti megközelítések 78
2.1 A szakma szociológiai perspektívái 78
2.2 A szociális munka szakmaelméletei 81
2.2.1 Szakmaelméletek Peter Erath alapján 81
2.2.2 Szakmaelméletek Michael May alapján 83
2.3 Diszciplína – szakma – gyakorlat 83

3. Nyitott szakma (Burkhard Müller) 87
3.1 A szakma értelmezése 87
3.1.1 Nyitott szakma 87
3.1.2 A belehelyezkedés szakmája 89
3.1.3 Élő ember szakmája 89
3.2 Tudományos és módszertani értelmezés 90
3.2.1 Az esetmegértés művészete 90
3.2.2 A többszempontú esetmunka 91
3.3 Az elmélet kritikája és jelentősége 94
3.3.1 Az elmélet kritikája 94
3.3.2 Az elmélet jelentősége 95
3.4 Következtetések 96

4. Emberi jogi szakma (Silvia Staub-Bernasconi) 97
4.1 A szakma értelmezése 98
4.1.1 A kettős mandátum 98
4.1.2 A harmadik mandátum 99
4.1.3 Az emberi méltóságon alapuló emberi jogi szakma 100
4.2 Tudományos és módszertani értelmezés 101
4.2.1 A szociális munka paradigmái 101
4.2.2 Rendszerszemlélet 103
4.3 Az elmélet kritikája és jelentősége 104
4.3.1 Az elmélet kritikája 105
4.3.2 Az elmélet jelentősége 106
4.4 Következtetések 107

5. Posztmodern szakma (Heiko Kleve) 108
5.1 A szakma értelmezése 109
5.1.1 Identitás nélküli szakma 109
5.1.2 Közvetítő szakma 110
5.1.3 Ambivalens szakma 112
5.2 Tudományos és módszertani értelmezés 114
5.2.1 Tudományos háttér 114
5.2.2 Posztmodern módszerek 117
5.3 Az elmélet kritikája és jelentősége 121
5.3.1 Az elmélet kritikája 121
5.3.2 Az elmélet jelentősége 124
5.4 Következtetések 126

6. A szakmaelméletek összehasonlító elemzése 127
6.1 A tudományelmélet és a tudományelméleti háttér összefüggése 127
6.2 Az egyes megközelítések összefüggései 129
6.3 Diszciplináris elmélet versus szakmaelmélet 130
6.4 A szociális munka szakmaelméleti egységének kérdése 132
6.5 A szociális munka szakmaelméletének sokszínűsége 134

7. Összegzés és kitekintés 137

III. RÉSZ. ETIKAI ÉS EGZISZTENCIÁLIS PERSPEKTÍVÁK 143

1. A szociális szakma mandátumának politikai és vallási kontextusa 145
1.1 A politikai mandátum kérdése 145
1.2 A szakmai és politikai mandátum viszonya 147
1.3 A szakmai önértelmezés és a vallási-hitbéli elköteleződés viszonya 150
1.4 Következtetések 152

2. A szociális munka mint alkalmazott etika 155
2.1 A szociális munka etikájának kérdésköre a szakirodalomban 156
2.2 A szociális munka önértelmezése 157
2.3 Alkalmazott etika 158
2.4 Az alkalmazott etika modelljei 159
2.5 A szociális munka mint alkalmazott etikai diszciplína 160
2.6 A szociális munka szakmaetikájának sajátosságai 164
2.7 Összefoglalás 166

3. Az erényetika jelentősége a professzionális segítőmunkában 169
3.1 Az erényetika hagyományos felfogásai 169
3.2 Kortárs erényetikai megközelítések 173
3.3 Erényetika és professzionális segítőmunka 176

4. A gondoskodásetikai gondolkodás sajátosságai 179
4.1 A gondoskodásetika fogalma 180
4.2 A gondoskodás általános jellemzői 181
4.3 A gondoskodás aktusának szakaszai és etikai vonatkozásai 182
4.4 Gondoskodásetika versus deontológiai érvelés 183
4.5 Gondoskodásetika versus erényetika 184
4.6 Gondoskodásetika a szakmaelméletek kontextusában 185
4.7 A gondoskodásetikai megközelítés jelentősége 187

5. A „lenni tudás” mint erőforrás. 189
5.1 Szakmaelméleti nézőpont 189
5.2 Módszertani nézőpont 194
5.3 Következtetések 196

Előszó

Jelen kötet a szociálpedagógia és szociális munka német nyelvű elméleteibe kínál betekintést. Elsősorban szociálpedagógia tanulmányokat folytató hallgatók és a professzionális segítőmunka elméleti kérdései iránt érdeklődő olvasók figyelmére számíthat. A könyvben szereplő írások jelentős része korábban már megjelent. Az I. rész a Szociálpedagógiai elméletek címmel kiadott kötetben.[1] A II. rész szövege eredetileg német nyelven jelent meg.[2] A III. rész tanulmányait pedig különböző folyóiratokban, illetve egy tanulmánykötetben[3] adtam közre.

Ezeknek az szövegeknek ismételt megjelentetését elsősorban az a tény motiválta, hogy a szövegek jelentős része már nem elérhető vagy még nem állt magyar nyelvű fordítás rendelkezésre. A szemelvények elsősorban azokat az aspektusokat igyekeznek kiemelni és elemezni, amelyek Magyarországon kevésbé ismertek.

Az itt feldolgozott témák kiválasztását döntően a filozófiai-pedagógiai tanulmányaim során szerzett kompetenciák motiválták. Mintegy magától értetődő volt az elméleti kérdéskörök iránti érdeklődés, valamint a szociális szakma céljával, módszereivel és szakmaiságával összefüggő folyamatos fogalmi és módszertani tisztázás.

A témaválasztást azonban egy másik, szubjektív tényező is befolyásolta: nevezetesen az a tény, hogy egyetemi oktatóként gyakran szembesülök nehézségekkel a segítő szakmák elméleti és etikai irányultságú oktatásában. A magyarországi felsőoktatás – néhány tanulmánytól és tankönyvtől eltekintve – szinte kizárólag az angolszász kiadványokat emeli be az aktuális külföldi szakirodalom feldolgozásába. Fontos feladatnak tartom azonban, hogy a szociálpedagógia és a szociális munka terén a Magyarországgal szomszédos térségekben született elméleti és módszertani kutatási eredményeket is számba vegyük, megfelelő értelmezést követően adaptáljuk. Ebből a szempontból

[1] Jel Kiadó, Budapest, 2011.

[2] Péter Sárkány: *Theorie und Praxis Sozialer Arbeit. Eine professionstheoretische Auseinandersetzung*, Tectum, Marburg, 2014.

[3] Sárkány Péter: *A filozófia mint praxis. Tanulmányok a filozófia, a pszichoterápia és a filozófiai praxis határterületeiről,* Sapientia – L'Harmattan, Budapest, 2014.

fontos szakmai fejleménynek tartom Temesváry Zsoltnak A szociális munka és a szociálpedagógia modern elméletei címmel megjelentetett kötetét[4], amelyben aktuális, német nyelven megfogalmazott elméleti megközelítéseket is ismertet. Meggyőződésem, hogy ezen elméletek és módszerek figyelembevétele a kutatásban és az oktatásban gazdagítaná a szociális szakma tudományos státuszáról és szakmaiságáról szóló diskurzust.

E szubjektív okok miatt is hálás vagyok, hogy korábban elvégezhettem Ausztriában a Kremsi Duna Egyetemen a Szociális Munka Msc. egyetemi képzést, mert jelentős osztrák és német professzorok és docensek előadásain nyertem betekintést a szociális szakma kortárs elméleteibe.

A kötet megíráshoz szükséges hátteret mindenekelőtt az Erasmus Oktatási Mobilitás Program tette lehetővé. Ennek keretében több alkalommal volt lehetőségem oktatni és kutatni a Müncheni Katolikus Alapítványi Főiskolán. Szakmai tevékenységem erkölcsi támogatásáért azoknak az egykori váci, illetve a jelenlegi egri kollegáknak és hallgatóknak vagyok hálás, akik – a kortárs elméleti irányzatok iránt érdeklődve – minduntalan a szociálpedagógia és a szociális munka meghatározására és tudományos státuszára vonatkozó kérdéseket feszegették.

Ez a kötet nem valósulhatott volna meg az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem nagyvonalú támogatása nélkül, amelyért ezúton a köszönetemet fejezem ki.

Budapest – Eger, 2025. augusztus 28.

Sárkány Péter

[4] L'Harmattan – SZOSZAK, Budapest, 2018

I. RÉSZ
SZOCIÁLPEDAGÓGIAI ELMÉLETEK

Bevezetés

Alapvető célkitűzésem a német nyelvű szociálpedagógia fogalmának, elméleti irányzatainak és módszertani vonatkozásainak vázlatos bemutatása. Vizsgálódásom tehát elméleti indíttatású és a kortárs szakirodalomra támaszkodik. Az érvényesülő nézőpont a megfogalmazott célkitűzéshez igazodik. A szociálpedagógia lehetséges megközelítéseiből azt a tudományos szemléletet részesítem előnyben, amely mindenekelőtt a szociálpedagógiai elméletek sajátosságára, „megkülönböztető jegyére" koncentrál. A szakszövegek gondolatmenetének rendszeres feldolgozása és összevetése során elsősorban a fogalmi elemzésre összpontosítok.

Az alábbiakban néhány állításban foglalom össze az egyes fejezetekben érvényesített fontosabb előfeltevéseimet, amelyek a kötet megírásának szándékát is jelentősen befolyásolták.

A szociálpedagógia nem kizárólag szakma, hanem önálló – bár meglehetősen fiatal – tudományterület, amelynek önállóságát éppen azok az elméletek és módszerek garantálják, amelyeket jeles szociálpedagógusok vagy szociális munkások dolgoztak ki. Ez a tudomány tehát nem kizárólag például a meglévő szociológiai, pedagógiai, pszichológiai elméletek, módszerek és technikák mechanikus alkalmazásából áll, hanem tudományos értelemben vett önálló szakterületként értelmezhető.

A szociálpedagógiai elméletek feldolgozása és értékelése fontos feltétele a szociálpedagógusi szakma identitásának kialakulásában. Csak az elméletek és a modellek megfelelő ismerete rendezi a képességeket és a szakmai attitűdöket értelmes összefüggésbe. A szociálpedagógiai elméletek kutatása, alkalmazása és fejlesztése magától értetődő előfeltétele a magyarországi szakmai diskurzus elmélyítésének és továbbfejlesztésének.

Az elméletek számbavétele tompíthatja azt a lappangó feszültséget is, amely Magyarországon a szociálpedagógia és a szociális munka között (állítólag) fennáll. A felsőfokú alapképzésben megkövetelt szaktávolság követelményét ugyanis nem maga a tartalom (szociálpedagógia vagy szociális munka) generálja, hanem az akkreditációs szempontok sajátosságai.

A fent említett célkitűzések megvalósítása érdekében az első fejezet a szociálpedagógia fogalmi dimenzióinak rövid bemutatására vállalkozik néhány szakmai tekintélynek számító szerző munkásságán keresztül. Fogalmi szempontból fontos szerepet kap a szociálpedagógia és a szociális munka összevetése, összefüggésük elemzése. A második fejezet a klasszikus német szociálpedagógia fontosabb mérföldköveit ismerteti egy-egy kiemelkedő szerző álláspontjának összefoglalásával. Ezt követően pedig a harmadik fejezetben a fontosabb kortárs német szociálpedagógiai irányzatokat osztályozom, illetve közülük három elméletet ismertetek. Végül a negyedik fejezetben a szociálpedagógia kortárs tudománytörténeti értelmezésinek tendenciáit foglalom össze.

A hivatkozások és a nyelvhasználat tekintetében: az éppen tárgyalt témához kapcsolódó szakirodalmi hivatkozásokat a legrelevánsabb előfordulás helyén tüntetem fel. Lábjegyzetben jelzem azokat a gondolatokat is, amelyek elősegítik a főszöveg témájának továbbgondolását vagy megértését. A kulcsfogalmak magyar megfelelőinek kiválasztása során a Kozma Tamás és Thomasz Gábor által szerkesztett *Szociálpedagógia* szöveggyűjtemény nyelvhasználatát tekintettem mérvadónak (Kozma és Thomasz 2000). Az egyes szerzők gondolatmenetében olykor párhuzamosan is előforduló *Sozilapädagogik*, *Sozialarbeit*, *Soziale Arbeit* és *Sozialarbeitswissenschaft* teminusokat – az említett szöveggyűjtemény fordítási megoldásait követve – jómagam is a *szociálpedagógia*, *szociális munka*, *szociálmunka* és a *szociálmunka-tudomány* szavakkal adom vissza.

1. A szociálpedagógia fogalma

A *szociálpedagógia* szót 1844-ben Karl Mager, majd 1850-ben Wilhem Diesterweg német pedagógusok használták először (Roessler 1995, 1211). A szociálpedagógia mint szakma és tudományos diszciplína Németországban született, kiemelkedő képviselőinek jelentős része német nyelvterületen alkotott, illetve alkot a mai napig is. Történeti távlatban szemlélve látható, hogy a szociálpedagógia fogalma a különböző szerzők által kidolgozott koncepciók mentén folyamatos jelentésbeli változásokon esett át. Ebből következik, hogy a szociálpedagógia esetében nem beszélhetünk egységes és általános érvényű meghatározásról. Európán belül is meglehetősen eltérő szociálpedagógia-meghatározások és tudományterületi besorolások vannak érvényben (Kornbeck és Rosendal 2009). A különböző meghatározások mögött azonban feltárhatók azok a sajátosságok, amelyek az egymástól eltérő szempontokat egységbe rendezik. Ennek a fejezetnek alapvető célja, hogy ezen általános szempontokat a német nyelvű szakirodalom alapján ismertesse és értékelje.

1.1 Meghatározás

A kortárs német szociálpedagógia egyik kiemelkedő szerzője, Lothar Böhnisch meghatározása szerint:

> A szociálpedagógia nem kizárólag általános értelemben vett *társadalom-* és *neveléstudományi diszciplína*, hanem egyúttal különleges szakmai intézmények, mindenekelőtt az ifjúságsegítés és szociális munka intézményeinek elmélete. Mint neveléstudományi diszciplína a szociálpedagógia azokkal a társadalmi és intézményi struktúrából adódó *konfliktusokkal* foglalkozik, amelyek a gyermekek és az ifjúság szocializációs folyamatában jelentkeznek: azokkal a konfliktusokkal, amelyek a gyermekek és az ifjúság szubjektív törekvései és képességei, valamint a család, az iskola, a munka világa és a közösség által közvetített társadalmi és intézményes követelmények között alakulnak ki. A szociálpedagógia megpróbálja ezeket a konfliktusokat

> megérteni, következményeiket előre jelezni és ebben az összefüggésben a nevelési segítség alapjait kifejleszteni (Böhnisch 1979, 22, idézi Hamburger 2008, 14).

Egy másik helyen Böhnisch a különböző életkorok megküzdési és integrációs problémáit jelöli meg a szociálpedagógia tárgyaként:

> A szociálpedagógia a szociális segítség interaktív feltételeinek és lehetőségeinek tudománya, amely a *különböző életkorokra* jellemző szociális helyzetekben és összefüggésekben fellépő *megküzdési és integrációs problémák során* nyújt segítséget (Böhnisch 1994, 213).

A két meghatározás lényeges állításai szerint tehát a szociálpedagógia:

- a neveléstudományok és a társadalomtudományok körébe sorolható tudomány;
- a szakmai intézmények sajátos elmélete;
- az egyén és a társadalom viszonyával foglalkozik;
- az egyén és a társadalom viszonyában elsősorban a konfliktusokra összpontosít;
- a szociális konfliktusok kezelésére törekszik;
- segítséget kínál különböző életkorok megküzdési és integrációs problémái estén (Hamburger 2008, 14–17 alapján).

A szociálpedagógia fogalmának pontosabb körülhatárolása érdekében fontos tisztázni, hogy mi a különbség *szociálpedagógia* és *szociális munka* között, illetve azt, hogy melyek a szociálpedagógia fontosabb elméleti dimenziói.

1.2 Szociálpedagógia és szociális munka

Német nyelvterületen az 1990-es évektől kezdődően következetesen egy nyelvi újítást (neologizmust) használnak a szociális szakma két ágának együttes megjelölésére. A „szociálmunka" *(Soziale Arbeit)* a szociálpedagógia *(Sozialpädagogik)* és a szociális munka *(Sozialarbeit)* területeinek gyűjtőfogalma lett. Svájcban ide sorolják még a szociokulturális animációt is *(soziokulturelle Animation)*. 2001 óta a *szociálmunka* önálló szaktudományos diszciplína, amely elsősorban a szociális problémák felszámolását tűzi ki célul. Mindez azt is jelzi, hogy német nyelvterületen a szociális szakma jelentős része a szociálpedagógia és szociális munka

korábbi különbségeit hangsúlyozó álláspont helyett egy megújult, egységesítő szemléletet érvényesít. Ez azonban semmiképp sem jelenti azt, hogy a szociálmunka az egyik területet a másik elé helyezné. E törekvés éppen a különbségek ellenére fennálló egységet emeli ki. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy tendenciáról van szó, vagyis ezt a megoldást korántsem képviseli mindenki. Több szerző következetesen vagy a szociálpedagógiát vagy a szociális munkát hagyományos módon egymástól elkülönített értelemben használja, vagy megkerülve a szociálmunka integráló szemléletét, az egyik megközelítést a másik alá rendeli. Ezért is célszerű a két diszciplína eltérő történeti hátterének rövid vázolása és a viszonyukról kialakított elméletek számbavétele.

A szociálpedagógia és a szociális munka eltérő hagyományai

Történeti szempontból a szociálpedagógia és a szociális munka között a legfontosabb különbség, hogy a szociálpedagógia egyfelől a szegénygondozásnak a gyermek- és ifjúkorra koncentráló ágából, másfelől a felvilágosodás eszmerendszeréhez kapcsolódó polgárnevelés *(Bürgererziehung)* felfogásából fejlődött ki. Elsősorban a sorsukra hagyott fiatalok *(Verwahrlosung)* helyzetén kívánt javítani. Hagyományának alapja az óvodai munka, az iskolai pedagógia és az ifjúságsegítés. A szociálpedagógia a 20. század elején Németországban az ifjúságsegítés és intézményi hátterének elméleteként és szakmájaként határozta meg magát. Később – a pedagógia fejlődésével összhangban – a korosztályra szorítkozó felfogás kibővült, az ifjúságsegítés pedig a szociálpedagógia részterületévé vált. A szociálpedagógia megteremtői német filozófus és pedagógus professzorok, mint például Paul Natorp (1854–1924), Hermann Nohl (1879–1960) vagy később Klaus Mollenhauer (1928–1998), akik a szociálpedagógia elméletét egyetemek neveléstudományi tanszékein oktatták, és azt a neveléstudomány sajátos ágának tekintették. Később a szociológia tudományának elméleti és empirikus teljesítményei a szociálpedagógiára is jelentős hatást gyakoroltak, amelyek szervesen kiegészítették az addig szinte kizárólag szellemtudományi megközelítést.

Ehhez képest a szociális munka elsősorban a materiális értelemben vett és felnőttekre vonatkozó szegénygondozásból eredeztethető. Szakmai szempontból fontos mérföldkő Jane Addams (1860–1935) és Mary Richmond (1861–1928) munkássága, akik közül az elsőt a közösségi szociális munka, a másodikat a szociális esetmunka megteremtőjeként tartja számon a szakirodalom. Német nyelvterületen a szociális munka *(Sozialarbeit)* fontos úttörőinek Alice Solomon

(1872–1948) és Ilse Arlt (1876–1960) tekinthetők. (Szabó 1999, Müller 1992, Engelke 1998)

A szociálpedagógia és szociális munka eltérő gyökerei és jelenlegi, egymást fedő területei az alábbi leegyszerűsítő ábrában szemléltethetők (Schilling és Zeller 2007, 139 alapján):

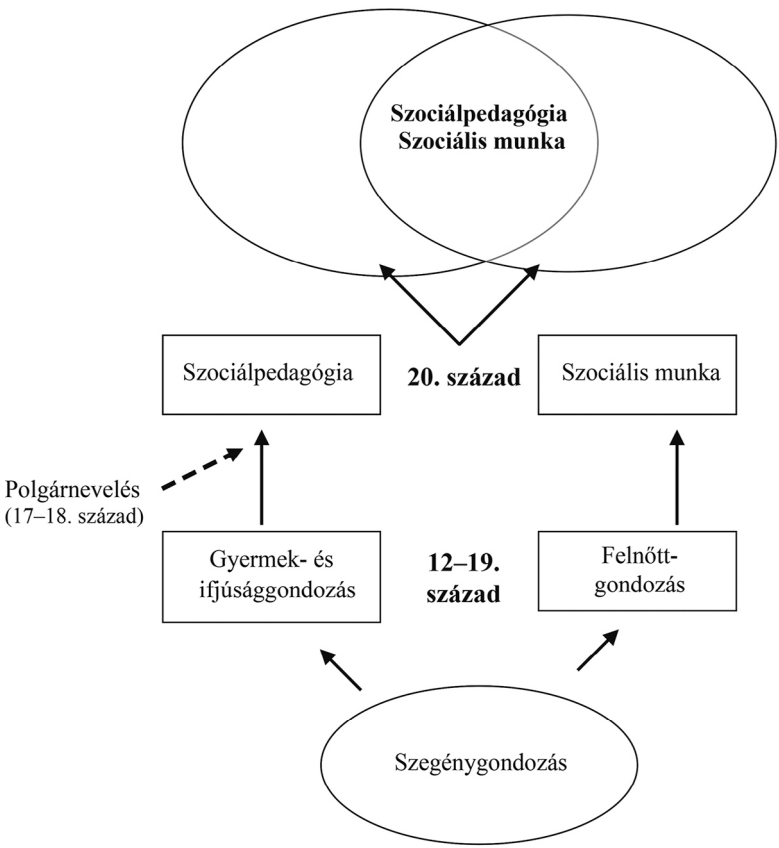

A szociálpedagógia és szociális munka viszonyának elméletei

A szociálpedagógia és szociális munka összefüggéséről a szakirodalom nem képvisel egységes álláspontot. A két terület viszonyával kapcsolatos szakmai elméleteket Merten az alábbiak szerint összegezi:

	Szociális *munka*	Szociális munka	*Szociális* munka
Szociál*pedagógia*	Különbségelmélet		
Szociálpedagógia		Konvergenciaelmélet	
*Szociál*pedagógia			Azonosságelmélet

(Merten 1998, 17)

Különbségelmélet

Ez az álláspont egyértelműen elkülöníti egymástól a szociálpedagógiát és a szociális munkát (Merten 1998, 17). A legújabb szakirodalom nem csupán gyakorlati vonatkozásban, hanem elméleti megközelítésben is hangsúlyozza a két diszciplína közötti eltérést. Ilyen például Peter Lüssi álláspontja, aki szerint számtalan olyan munkaterület létezik, amelyben mind a szociálpedagógia, mind pedig a szociális munka tartalmi elemei szerepet játszanak, „de ez nem ok arra, hogy elméleti szempontból ne lássuk a szociális munka és a szociálpedagógia közti *tipológiai* különbségeket" (Lüssi 1997, 52). Az egyértelmű különbségek felismerése érdekében a két diszciplína lényegi elemeit kell kiemelni. A szociálpedagógia sajátos jegyét Lüssi a következőképpen fogalmazza meg:

> […] a szociálpedagógus részt vesz kliensei életvilágában, hétköznapjaiban, és az a célja, hogy részvételének különleges módján keresztül úgy befolyásolja személyesen klienseit, és úgy alakítsa életvilágukat, hogy szociális szempontból a lehető legjobban fejlődhessenek. Ennek egyes esetekben (pl. gyerekeknél) túlnyomórészt nevelői, máskor (pl. értelmileg akadályozott felnőtteknél) inkább gondozói jellege van (Lüssi 1997, 52).

Ehhez képest Lüssi szerint a szociális munkás az életvilág tekintetében

> […] ambuláns módon tevékenykedik […]. Kliensei bejönnek hozzá, vagy ő keresi fel őket (ez az „ambuláns" mozzanat), de mindennapjaikban sem így, sem úgy nem osztozik, hanem valamely problémájukat kezeli. A probléma egy, az életvilágukból negatív módon kiemelkedő jelenség, tehát valami különös és részleges (Lüssi 1997, 53).

A két terület különbségét hangsúlyozza például Mühlum is, aki szerint a szociális munka – a szegénygondozás kezdeteitől – a hiányzó családi biztonság pótlására, míg a szociálpedagógia a családból hiányzó nevelés kiegészítésére, helyettesítésére összpontosított (Merten 1998, 18).

A különbségelmélet fontos előnye, hogy mind elméleti, mind módszertani szempontból a két terület eredeti hagyományát érvényesíti. Első megközelítésben nehézkesnek tűnik viszont az elmélet és gyakorlat szétválasztásának követelménye, hiszen a Lüssi által elkülönített sajátosságok nem igazán tekinthetők lényegi különbségeknek. Az elkülönítés inkább azoknak a munkaformáknak a szétválasztásán alapul, amelyek konkrét intézménytípusokhoz köthetők. Ebben a felfogásban a szociálpedagógia inkább a lakás- vagy nevelőotthonok világához kapcsoltan jelenik meg, míg a szociális munka inkább olyan szociális intézményekhez köthető, amelyek egyértelműen rövidtávú szolgáltatást nyújtanak a hozzájuk fordulóknak.

Konvergenciaelmélet

Ennek az elméletnek az egyik képviselője Pfaffenberg, aki érvelésében a két terület vitájának meddőségére mutat rá, illetve arra, hogy a szociálpedagógia és a szociális munka tulajdonképpen a társadalmi segítségnyújtás egységes működési rendszerének két részterülete, amelyben az esetmunka, a csoportmunka és a közösségi munka meghatározó szerepet tölt be.

A korábban jelzetteknek megfelelően a kortárs német nyelvű szakirodalom jelentős része is ezt a felfogást képviseli akkor, amikor a szociálpedagógia és szociális munka hagyományos területeit a *szociálmunka (Soziale Arbeit)* alá rendeli. Ebben az értelemben a „szociálmunka" átfogó kifejezés, ami nem kizárólag a klasszikus szociálpedagógiai és szociális munka felfogásait foglalja magába, hanem azokat a különböző továbbfejlesztéseket vagy kiegészítéseket is, amelyek nem sorolhatók egyértelműen az egyik vagy a másik hagyományos területhez. Ennek a felfogásnak egyértelmű előnye, hogy a két terület történeti fejlődésében tetten érhető közeledést elméleti szinten is kifejti, valamint a felsőoktatási képzésekben is érvényesíti. Egyértelmű hátránya viszont, hogy kizárólag német nyelvterületen terjedt el. Mindazonáltal ez a törekvés jól szemléltetheti a két terület egymást megtermékenyítő hatását és azt, hogy egy új szakmai koncepció és elnevezés könnyebben képes az új elméleti és módszertani megközelítéseket integrálni. A konvergenciaelmélet azért is üdvözlendő, mert szembehelyezkedik „mindenfajta hagyományos partikularizmussal" (Tuggener 2003, 88). A konvergencia tétele szerint a szociálpedagógia és a szociális munka fejlődésük során közelednek egymáshoz. Az elmélet szerint a szociális munka és a szociálpedagógia közeledése addig fog tartani, amíg egymás szinonímái lesznek (Rákó, 2016).

Azonosságelmélet

Az azonosságelmélet szerint a szociálpedagógia és a szociális munka ugyanannak az éremnek a két oldala. Ez a megközelítés valójában módszertani azonosságra utal, vagyis arra, hogy a szociálpedagógiában és a szociális munkában nagyrészt ugyanazokat a módszereket használják. Ez azzal az egyébként könnyen bírálható feltételezéssel jár együtt, hogy az „azonos" módszerek (pl. csoportmunka, tanácsadás) mechanikusan, a konkrét terület hagyományaitól és befolyásoló tényezőitől függetlenül is alkalmazhatók (Tuggener 2000, 85). Ez viszont hosszabb távon nem fenntartható álláspont, hiszen a szociális munka és a szociálpedagógia fogalmai nem használhatók szinonimaként sem történeti, sem rendszerező megközelítésben. Ebből nyilvánvalóan az következne, hogy az egyik diszciplína kiiktatja a másik nézőpontját, és így szakmapolitikai eszközökkel felszámolják az eredeti neveléstudományi és/vagy pszichológiai-szociológiai nézőpont eltéréseiből adódó különbségeket.

A két terület viszonyával kapcsolatban összefoglalásként megállapítható, hogy a szociálpedagógia és a szociális munka elsősorban az eltérő hagyományokból adódó szemléletben különíthető el egymástól. Így hangsúlyozhatók ugyan fontos elméleti, illetve talán kevésbé lényegi gyakorlati eltérések egyaránt, de leginkább mégis a munkaterületeket illetően kimutathatók a különbségek. Minderre kiválóan rámutat Gerd Iben a szakmai célok eltérő intenzitásának szemléltetésével (lásd a következő oldalon, Iben 1998, 121).

A két terület összefüggésének bemutatása kapcsán Iben helyesen jegyzi meg, hogy minden szociális munka pedagógiai funkciókat is ellát, hiszen a pedagógiai elem az egyéni esetkezelésben, a csoport- és közösségi munkában számos ponton tetten érhető (Iben 1998). Iben megjegyzéséhez kapcsolódva megállapítható, hogy a szociális munkában a pedagógiai aspektus minden olyan esetben jelen van, amikor a kliens képességeinek fejlesztéséről, ismereteinek bővítéséről van szó. A szociálpedagógiai tevékenység ugyanakkor már nem korlátozható kizárólag a gyermek- és ifjúkorra. A szociális problémákat a nevelés és a képzés szigorú korrelációjában szemlélő kortárs szociálpedagógia is tisztában van azzal, hogy a tanulás egész életen át tartó folyamat. Mollenhauer szavai a nevelés hétköznapi és szakmai fogalmáról ma is időszerűnek hatnak:

> A nevelés hétköznapi jelentése nem tartható fenn… A neveléstudomány mindig érezte ezt, ezért *nevelésről* és *képzésről (Bildung)* beszélt. Mára azonban ez a kiegészítés is megengedhetetlen leszűkítésnek bizonyul: a neveléstudomány is egyre inkább a *tanulás* fogalmát használja […]. Ezt a neveléstudományi

elméletben végbement változást annak is figyelembe kell vennie, aki tevékenységét el kívánja határolni a *neveléstől* (Mollenhauert idézi Schilling és Zeller 2007, 120).

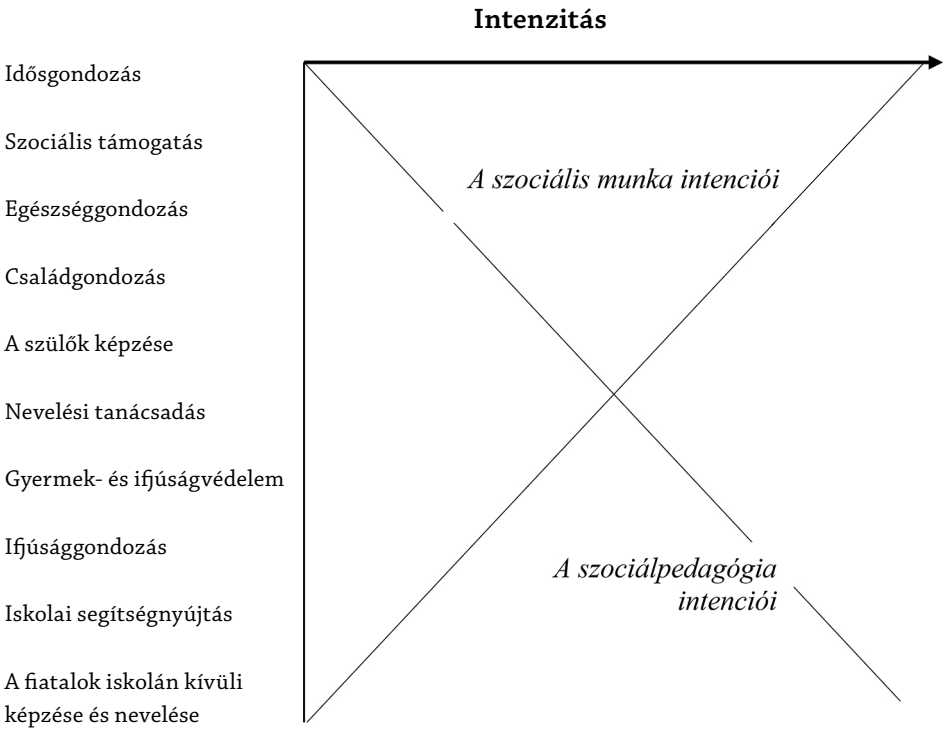

A különböző hagyományoknak köszönhető hangsúlyeltolódás ellenére a két terület egymást megtermékenyítő hatása és a jelenlegi szakmai folyamtokban kimutatható integrálása mindenképp üdvözlendő, még akkor is, ha a német nyelvű szakirodalomban a szociálpedagógia versus szociálmunka-tudomány vita korántsem tekinthető lezártnak.

1.3 A szociálpedagógia és szociális munka elméleti dimenziói

A szociálpedagógia/szociális munka konkrét problémákra összpontosító, alkalmazott diszciplína, amelynek mibenléte az orvostudományhoz hasonlítható. Ahogy az orvostudomány „gyakorlati biológiaként" a szomatikus betegségek gyógyításának tudománya, a pszichiátria pedig a „lelki" problémák kezelésére vállalkozik, a szociálpedagógia/szociális munka a társadalmi konfliktusok elemzésének és kezelésének sajátos tudománya.

A szociálpedagógia/szociális munka esetében alkalmazott interdiszciplináris vagy tudományterületeken átívelő (transzdiszciplináris) tudományról beszélhetünk, amely a különböző tudományok felismeréseit saját célkitűzéséhez igazítja. Ennek megfelelően a szociálpedagógia/szociális munka az alábbi tudományterületekkel áll szoros összefüggésben:

- társadalomtudományok (pl. szociológia, kulturális antropológia);
- neveléstudományok (pl. felnőttképzés);
- politikatudományok (pl. szociálpolitika);
- jogtudományok (pl. szociális törvény, kriminológia);
- bölcsészettudományok (pl. pszichológia, antropológia, filozófia);
- egészségtudományok (pl. terápia)
  (Engelke 2004, 334–346 alapján).

A szociálpedagógia/szociális munka alkalmazott mivolta azonban nem azt jelenti, hogy mechanikusan átveszi a különböző tudományterületek által kidolgozott elméleteket és módszereket, hanem azokat saját szakmai célkitűzéseinek és a konkrét problémahelyzetnek megfelelően alkalmazza. E folyamat eredményeképpen önálló szakmai elméleteteket és módszereket dolgoz ki. A hétköznapi érvelésben az elméletet és a gyakorlatot gyakran szembeállítják egymással. E két fogalom és a köztük fennálló viszony tisztázása minden szakma alapvető feladata, hiszen a konkrét gyakorlati cselekvés csak akkor minősíthető szakmainak, ha elméleti szempontból modellezhető, vagyis az adott helyzetnek megfelelően módszertanilag átgondolt és etikailag megalapozott. Ennek megfelelően fontos tisztázni az elméletek szerepét a szociálpedagógiában/szociális munkában.

Az elméletek jelentőségéről

Egy adott szociálpedagógia/szociális munka elmélete vázolja annak a jelenségnek a modelljét, amely a szakmai szemlélődés tárgyát képezi. Az elméletek jelentős része *leíró (deskriptív)*, *magyarázó* és *értelmező* kijelentéseket tesz a szociálpedagógia/szociális munka szempontjából megközelített valóságról. Kleve és Wirth szerint egy jó elmélettől elvárható, hogy válaszoljon az alábbi kérdésekre (Kleve és Wirth 2009, 116–141):

a) Mi a helyzet?
b) Miért ez a helyzet?
c) Mi a teendő?

Az első kérdés a konkrét helyzet leírását és szakmai értelmezését célozza meg. Ezen a szinten az elmélet a problémát vagy a témát fogalmazza meg, és az elemzéshez szakmai fogalmakat biztosít. A pszichoanalízis elmélete például számos jelenséget leír, és azokhoz terminusokat rendel, mint például tudattalan, elfojtás, indulatátvitel (Kleve és Wirth 2009, 152–160). A második kérdés a leírt jelenség ok-okozati összefüggésére kérdez rá, vagyis arra, hogy az adott jelenség (az „eset") hogyan alakult ki. Egy jól kidolgozott elmélet tehát nem kizárólag fogalmakat gyárt, hanem a történések okaira is magyarázatot ad. A pszichoanalízisben ilyenek például a gyermekkori traumák. A harmadik, a beavatkozás mikéntjét érintő kérdésre az elmélet konkrét módszertan kidolgozásával vagy legalábbis módszertani elvek megfogalmazásával válaszol. A pszichoanalízis példájánál maradva például a szabad asszociációval, az álomelemzés módszerével.

Általánosságban elmondható, hogy a kellő körültekintéssel kidolgozott elméleti modellek képesek ösztönzést nyújtani a szakterület módszertani fejlesztéséhez, illetve a különböző tudományterületektől átvett eljárások megfelelő átdolgozásához. Az elmélettel szemben a módszer egy cél elérése érdekében foganatosított eljárás: a konkrét cél által meghatározott szakmai cselekvés sajátos formája. A szociálpedagógiában/szociális munkában ugyanakkor a módszer alkalmazása számos tényező által befolyásolt (személy, helyzet, idő, intézménytípus, hatályos törvények). Ezért a módszer e tényezők alapján megfogalmazott koncepciókban kristályosodik ki. A szakirodalomban gyakran hivatkozott szerzőpáros, Geißler és Hege szerint különbséget kell tenni koncepció, módszer és technika között (Geißler és Hege 1995, Galuske 2003). A koncepció olyan cselekvési terv, amelyben a célok, a módszerek és az eljárások (technikák) értelmes összefüggésbe kerülnek. Ebből következik, hogy a módszer mindig egy

koncepció része, vagyis a szociális segítő munka megtervezett formája. A különböző technikák pedig a módszer részelemei, vagyis a módszer több technikai eljárás értelmes összefüggése.

Az elméletek osztályozása

A szociálpedagógia/szociális munka önálló elméleti törekvéseinek kidomborítása érdekében, Kleve és Wirth javaslatát követve (Kleve és Wirth 2009, 142–188), érdemes a szóba jöhető elméleteket a következő három szempont szerint elkülöníteni:

Elméletek a szociálpedagógiáról/szociális munkáról

Ebbe a kategóriába főleg társadalomtudományi elméletek sorolhatók, amelyek a személyre szabott segítés (szociálpedagógia/szociális munka) helyét, rendszerét, célkitűzéseit és szerepét jelölik ki. Ilyen a szakirodalomban gyakran hivatkozott elméletek például:

- anómiaelmélet (Émile Durkheim);
- szociológiai rendszerelmélet (Niklas Luhman);
- diskurzuselemzés (Jürgen Habermas);
- a rizikótársadalom elmélete (Ulrich Beck).

Elméletek a szociálpedagógiában/szociális munkában

Ide olyan elméletek tartoznak, amelyeket – megfelelő átértelmezés után – a szociálpedagógiában/szociális munkában alkalmaznak. Ezek alapvetően pszichológiai, pszichoterápiai és pedagógiai megközelítések, amelyeket a szociálpedagógia/szociális munka értelem-összefüggésén kívül dolgoztak ki. Mindazonáltal a szociális szakmákban kiválóan lehet őket alkalmazni. Ilyenek például:

- pszichoanalízis (Sigmund Freud);
- individuálpszichológia (Alfred Adler);
- logoterápia és egzisztenciaanlízis (Viktor Frankl);
- kliensközpontú pszichoterápia (Carl Rogers);
- viselkedésterápia;

- családterápia;
- témacentrikus interakció (Ruth Cohn);
- élménypedagógia (Kurt Hahn);
- drámapedagógia.

A szociálpedagógia/szociális munka elméletei

A szociálpedagógia/szociális munka sajátos teljesítményei közé azok az elméletek sorolhatók, amelyeket szociálpedagógus és/vagy szociális munkás szakemberek dolgozta ki. Ez persze nem jelenti azt, hogy szerzőik ne támaszkodnának meglévő szociológiai, filozófiai, pszichoterápiás elméletekre. Kifejezetten szociálpedagógia/szociális munka elméleteknek minősíthetők például:

- hétköznap- és életvilág irányultságú szociálpedagógia (Hans Thiersch);
- rendszerszemléletű szociális munka (Staub Bernasconi, Peter Lüssi);
- megküzdésközpontú szociálpedagógia (Lothar Böhnisch);
- többszempontú szociálpedagógiai esetmunka (Burkhard Müller);
- szociálpedagógiai tanácsadás (Hans Thiersch);
- posztmodern szociális munka (Heiko Kleve).

1.4 A szociálpedagógia és szociális munka cselekvési lehetőségeit meghatározó tényezők

Az elméleti alapok tárgyalása során feltétlenül figyelembe kell venni azokat a befolyásoló tényezőket, amelyek meghatározzák a szociálpedagógia/szociális munka cselekvési lehetőségeit. Minden elméletnek számot kell vetnie azzal a gyakorlati szituációval, amelyben szakmai tevékenysége zajlik. Általános szinten elemezve, a szakmai cselekvés sikerességét számos tényező határozza meg. Ezek a tényezők öt fontosabb csoportra oszthatók (Galuske 2003, 48):

Társadalmi összefüggés: az adott társadalom politikai berendezkedése, gazdasági helyzete, törvényei, a társadalomban uralkodó normák és szokások.

A kliens személye: életkora, habitusa, képzettsége, szokásai, korábban kialakított életstratégiája, értékpreferenciái, félelmei, elvárásai, előítéletei.

A szociálpedagógus/szociális munkás személye: életkora, tapasztalatai, képzettsége, felkészültsége, félelmei, elvárásai, előítéletei.

Intézményi háttér: a szakmai tevékenység mindig intézményi keretek között zajlik; konkrét meghatározó tényezők: az intézmény helye, felszereltsége, anyagi lehetőségei, szakmai koncepciója, működési szabályzata, a munkatársak hozzáállása, az intézmény működését meghatározó törvények és rendeletek.

Konkrét helyzet: atmoszféra, a segítés kontextusa, a segítő és a segítséget kérő kapcsolata.

A szakmai cselekvés befolyásoló tényezői az alábbi ábrában foglalhatók össze:

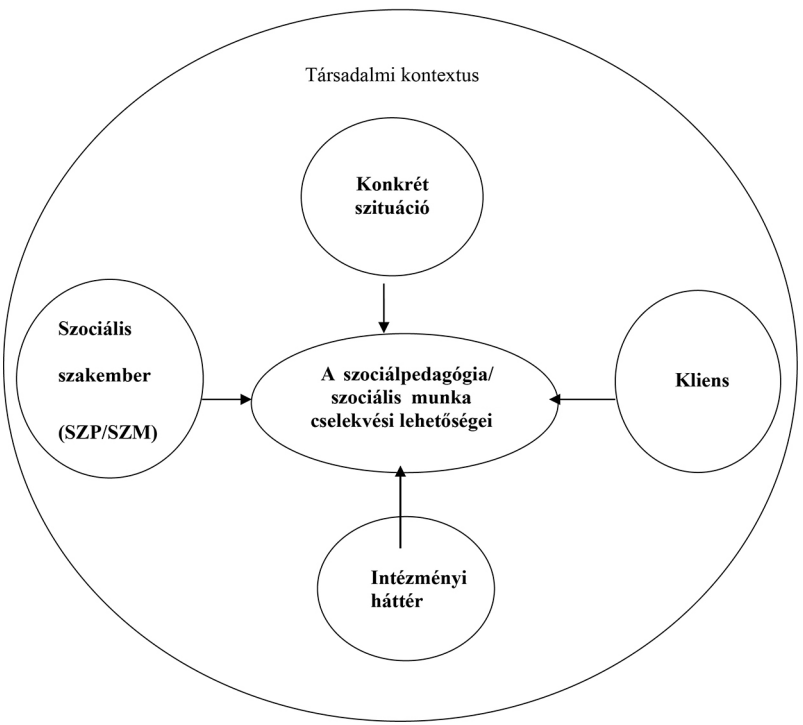

(Galuske 2003, 48 alapján).

2. A klasszikus német szociálpedagógia fontosabb képviselői

Ebben a fejezetben a klasszikus német szociálpedagógia fontosabb alakváltozatait tekintem át. A szociálpedagógia jelentősebb irányzatai egy-egy kiemelkedő szerző munkásságához köthetők. Ezek közül érdemes legalább négy markáns szociálpedagógia-felfogást elkülöníteni:

1. a szociálpedagógia mint polgárnevelés (Karl Mager);
2. a szociálpedagógia mint a pedagógia általános eszméje és az akarat nevelése (Paul Natorp);
3. a szociálpedagógia mint szellemtudomány és a nevelés harmadik színtere (Hermann Nohl);
4. a szociálpedagógia mint a társadalom kihívásaira adott válasz és ifjúságsegítés (Klaus Mollenhauer).

A négy paradigmatikus tétel jól jelzi a szociálpedagógia többrétegű fejlődését, a filozófiáról, majd az általános pedagógiáról történő fokozatos leválását és önállósodását. A felsorolt felfogások együttesen azért tekinthetők a szociálpedagógia klasszikus változatainak, mert mindegyik szorosan kapcsolódik a felvilágosodás eszmevilágához, a klasszikus német idealista filozófiához, a neokantiánus pedagógiai törekvésekhez, valamint a mindezek folyományaként kifejlődött szellemtudományos pedagógiához.

A szociálpedagógia fejlődésének íve a filozófiai kérdésfelvetésektől a pedagógiai válaszokon át a társadalomtudományi szemléletmódig húzható meg. Általános értelemben elmondható, hogy a szociálpedagógiai szakirodalom témáit legalább három kérdéskörre lehet felosztani, amelyek az egyes szerzők felfogásában szorosan összefüggenek egymással:

Filozófiai kérdéskör: Mi a világ? Ki az ember? (Helye a világban és a társadalomban).

Pedagógiai kérdéskör: Hogyan válik a megszületett ember emberré (a nevelés és a közösség által)? Melyek a (szociál)pedagógiai befolyásolás lehetőségei?

Társadalomtudományi kérdéskör: Melyek az emberré válás, a nevelés és az egészség társadalmi feltételei, ösztönzői és akadályozó tényezői? Melyek a társadalomtudományi beavatkozás lehetőségei és akadályai?

2.1 A szociálpedagógia mint polgárnevelés (Karl Mager)

A kutatások szerint első ízben 1844-ben Karl Mager (1810–1858) német iskolapedagógus és iskolapolitikus használta először a szociálpedagógia kifejezést terminusként. Mager számára a szociálpedagógia mindenekelőtt polgárnevelést jelentett. Az a kérdéskör foglalkoztatta, hogyan nevelhető az ember olyan polgárrá, aki képes aktívan részt venni a közösség életében. Az első szociálpedagógiai rendszer is az ő nevéhez köthető. A szociálpedagógiát az individuálpedagógia ellenfogalmaként, illetve a pedagógia olyan kiegészítéseként határozta meg, amely magába foglalja az individuálpedagógiát és az állampedagógiát is.

> Bizonyos, hogy az újabb pedagógia hibája, többek közt Locke-nak, Rousseaunak, a filantropistáknak, Pestalozzinak és Hebartnak *köszönhetően, hogy csak* individuálpedagógia; ezért többször utaltam arra, hogy most a tudomány bővítésre kerül, kiegészül állam- és kollektívpedagógiával. Platón és Arisztotelész nézőpontját újra érvényesíteni kell – természetesen úgy, hogy ebben a *szociálpedagógiában* a régiek eszméit meghaladjuk (Magert idézi Rossler 1995, 1211).

Mager a korábbi pedagógia egyoldalúságát kívánja helyreállítani, hangsúlyozva a közösségnek és az államnak a nevelésben betöltött jelentős szerepét. A szociálpedagógia egyfajta társadalmi nevelés, ami nem kizárólag a gyerek- és ifjúkorra vonatkozik, hanem az idősebb korosztályra is. A népkultúra eszméjének megfelelően a szociálpedagógia az individuálpedagógia feladatait megelőző és azt lehetővé tévő tevékenység. Mager olyan német nemzeti szociálpedagógiában gondolkodik, amely – véleménye szerint legalábbis – a korabeli *„álkultúra" helyébe a német nemzet kultúráját állítja* (Rossler 1995, 1211). Mager szociálpedagógiáját nem annyira konkrét szociális kérdések foglalkoztatják, mint inkább a szabadság és egyenlőség értékeinek megvalósulása a polgári társadalomban (Müller 2005, 120).

A pedagógiai problémákat Mager szerint három módon lehet orvosolni. Ennek megfelelően általános, *történeti* és *relatív pedagógia* különíthető el. Az

általános pedagógia a nevelés összefüggéseit elvi és általános szinten kezeli; a történeti pedagógia a pedagógiai valóság kialakulásának okaira és változásaira koncentrál; *míg a relatív pedagógia az itt és most perspektívájában szemléli a nevelési problémákat* (Müller 2005, 122). A relatív pedagógia feladata tehát a nevelési problémák konkrét szociális vonatkozásainak érvényre juttatása. Innen nézve a szociálpedagógiának mint relatív pedagógiának célja a szociális és kulturális háttér figyelembevétele az erkölcsi és polgári erények továbbfejlesztésének érdekében (Müller 2005, 122).

Mager felfogásához hasonló álláspontot képvisel Gustav Adolf Lindner, aki a szociálpedagógiában a népnevelés egyik eszközét látta. Az egyén nevelése nála is másodlagos. Elsőbbsége a társadalmi nevelésnek van, amelynek során az egoista „én" állításával ellentétben a „mi" szempontja kerül előtérbe: „mi németek", „mi szlávok", „mi osztrákok", „mi katolikusok" stb. Mager és Lindner szociálpedagógiájában az egyéni igény alárendelődik a polgárnevelés vagy a népnevelés ügyének (vö. Rossler 1995, 1213).

A szociálpedagógia helye Mager pedagógiafelfogásában az alábbi ábrában összegezhető:

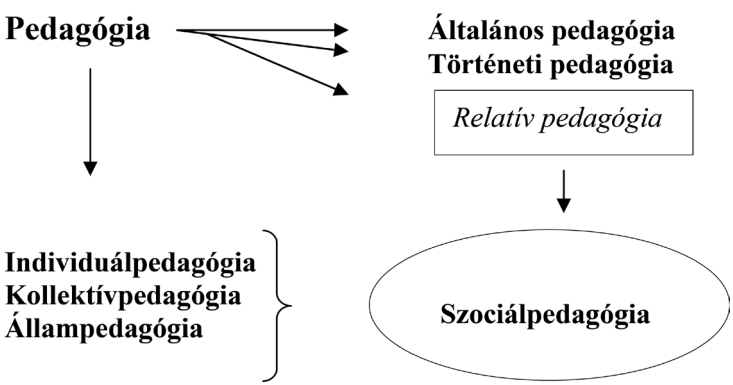

Forrás: Saját szerkesztés szakirodalom alapján

Mager munkásságának szociálpedagógiai jelentősége elsősorban abban áll, hogy először használta a szociálpedagógia szót terminusként, lefektette az első rendszeres szociálpedagógia alapjait, és kijelölte a helyét a neveléstudományon belül. Számos olyan tudományos állítást fogalmaz meg, amelyek a szociálpedagógia későbbi generációi számára fontos impulzusokat adnak. Munkássága ugyanakkor rámutat arra, hogy a szociálpedagógia nem kizárólag a szegénygondozás problémáival és az ipari társdalom kérdésfelvetésével veszi kezdetét.

2.2 A szociálpedagógia mint a pedagógia általános eszméje és az akarat nevelése (Paul Natorp)

Paul Natorp (1854–1924) a filozófia és a pedagógia területén egyaránt jelentőset alkotott. Hermann Cohennel és Ernst Cassiererrel együtt a marburgi neokantiánus filozófiai iskola megalapítója. Szociálpedagógiai munkássága is a marburgi időszakhoz köthető, ami alapvetően két fontos kötetben összegződik.

Vallás a humanitás határain belül

Natorp első, szociálpedagógiai szempontból lényeges munkájának címe: *Vallás a humanitás határain belül. Egy fejezet a szociálpedagógia megalapozásához* (Natorp 1894). A cím a mai olvasó számára meglehetősen furcsán hangzik. A kötetben a vallás és a szociálpedagógia összefüggése egy hasonlaton alapszik. Mint ahogy a vallás Isten és ember kapcsolatát vizsgálja, úgy a szociálpedagógia az emberek közötti viszonyt, illetve a közösségképződés folyamatát elemzi. Szociálpedagógiai értelmében vett „vallás" alatt Natorp nem a hit vagy az egyház iránt elkötelezett gyakorlatot, hanem a közösség iránti elköteleződést érti (Niemeyer 1998, 92–93). Mindez nem karitatív munkát, hanem általában a szociális együttlét feltételeinek biztosítását célozza meg. Ide tartozik például annak a tudatosítása, hogy az emberek műveltségi különbsége nem kizárólag az eltérő adottságokkal, hanem az eltérő képzési-művelődési lehetőségekkel magyarázható. Natorp szerint az anyagi szegénység a szociális együttélés formáinak elszegényedésére vezethető vissza (Niemeyer 1998, 92–93). Ebben a művében Natorp a szociálpedagógia számos olyan aspektusát fogalmazza meg, amelyeket későbbi munkáiban fejt ki.

Az akaratnevelés elmélete a közösség alapján

Szociálpedagógiai főművében – *Szociálpedagógia. Az akaratnevelés elmélete a közösség alapján* – Natorp a fent említett gondolatokat továbbfejleszti, rendszerezi és részletezi. Felfogásában a nevelés *(Erziehung)* és képzés *(Bildung)* igazi tárgya az akarat. Az akarat a gyakorlati megismerés területe, ami nem egyszerűen a célok felismerése, hanem egyúttal a rájuk irányuló törekvés. A filozófiai hagyománnyal összhangban az akaratnak három szintjét különíti el: az *ösztönöket,*

a *tulajdonképpeni akaratot* és az *északaratot (Vernuftwillen)*. Az ösztön valami olyasmire irányul, ami még nem teljesen tisztázott, és ezért az akaratnak ez a szintje nem szabad. A tulajdonképpeni vagy a szűkebb értelemben vett akarat egy tapasztalati célra irányul. Az északarat pedig az ideálisat, az etikai értelemben vett kívánatosat *(Sollen)* célozza meg (vö. Engelke 1998, 119–122; Niemeyer 1998, 94–95). A szociálpedagógiai nevelés és képzés mindháromra hatást gyakorol, de kizárólag a közösség vonatkozásában. Az akarat felismerése ugyanis Natorp szerint csak a másik akarata által valósul meg, vagyis az akarat társas összefüggést feltételez:

> Az ember egyedül az emberi közösség által válik emberré. Erről úgy győződhetünk meg a legkönnyebben, ha elképzeljük, hogy mi válik abból az emberből, aki úgy nő fel, hogy nincs rá hatással az emberi közösség. […] Az ember azonban nem egyedül nő fel, de nem is tömegben, egyik a másik mellett, közel azonos körülmények között, hanem minden egyes ember egyidejűleg a többi sokoldalú hatása alatt áll, miközben maga is szüntelenül reagál az őt érő külső hatásokra. Az egyes ember a fizika atomjához hasonló absztrakció. Az ember – mindazt figyelembe véve, ami őt emberré teszi – elsődlegesen nem egyénként jelenik meg a színen, hogy azután másokkal közösséget alkosson, hanem pont fordítva: e nélkül a közösség nélkül nem is lehetne ember (Natorp 2003, 49).

Natorp tehát Kant híres tételét – miszerint az ember nem születik embernek, hanem a nevelés által válik azzá – pontosítja, és továbbgondolja megvalósításának lehetőségeit. A nevelés nála elsősorban az emberi közösségben alapozódik meg. Hogy az ember végső soron mivé válik, az nagyrészt a közösség formáló- és nevelőerején, valamint hagyományain múlik. Ezek a belátások határozzák meg azt, hogy tulajdonképpen mi a szociálpedagógia.

> A szociálpedagógia fogalmában az az alapvető felismerés rejlik, hogy egyrészt az egyén nevelése minden fontos szempontból az adott társadalmi feltételek függvénye, másrészt pedig az emberi, közösségi és társadalmi élet alakítása alapjaiban feltételezi az abban részt vevő egyének megfelelő nevelését. Eszerint az egyén és minden egyén végső és átfogó nevelésének mint feladatnak szintén ehhez kell igazodnia. Tehát a képzés társadalmi feltételei, továbbá a társadalmi élet képzési feltételei adják ennek a tudománynak a tárgyát (Natorp 2003, 55).

Natorp meghatározása jól rögzíti, hogy a szociálpedagógia tárgya a képzés társadalmi feltételeinek, illetve a társadalmi élet képzési feltételeinek elemzése. A nevelésben megvalósuló személyiségfejlődés segítésének megvalósítását egy olyan szociálpedagógiai szemléletben látta kivitelezhetőnek, amelynek egyúttal a teljes neveléstan felfogását is át kellene hatnia.

> Ez a pedagógia feladatának az a fajta felfogása, amire a cím *(Szociálpedagógia)* utal. Tehát nem a neveléstannak egy – az individualitáshoz hasonló – *elkülöníthető* részére gondolunk, hanem a pedagógia feladatának *általános* felfogására, különös tekintettel az akarat pedagógiájára. A nevelés pusztán individuális szemlélete korlátozott értékkel bíró absztrakció, amelyen végül túl kell lépni (Natorp 2003, 55).

Natorp szerint tehát a szociálpedagógia olyan, jól meghatározott konkrét filozófia, aminek legfőbb célkitűzése az akaratképzés. Ez pedig kizárólag a közösségen keresztül valósul meg. A nevelés legfontosabb eszközei a gyakorlás és a tanulás. Az akarat nevelésében tehát egyaránt fontos szerepet kap az otthon (család), az iskola és az „élet", amelyek Natorp szerint az akarat fent említett három formájának, illetve a hozzájuk rendelt erények fejlesztésének szociálpedagógiai területei. Natorp felfogása Platón lélektanához és az azzal szorosan összefüggő erényetikához kapcsolódik. A szociálpedagógia alapvető feladata – a nevelés megfelelő szinterein – az akarat befolyásolása a megfelelő erény elérése érdekében (vö. Niemeyer 1998, 95). Mai nyelven megfogalmazva: sajátos nevelési segítség a társadalomban elvárt normák és viselkedési formák elsajátításához. Natorp röviden összefoglalt és értelmezett felfogása az alábbi táblázatban szemléltethető:

Akarat	**Erények**	**A nevelés színterei**
Északarat	Igazság	Élet
Akarat	Bátorság	Iskola
Ösztönök	Tisztaság	Otthon

Natorp munkásságának jelentős szerepe volt abban, hogy a szociálpedagógia tudománnyá és szakmává fejlődhetett. Noha korábban Mager is rendszerezte a szociálpedagógiát, mégis az első, könyv formájában is kifejtett szociálpedagógiai

elmélet Natorp német filozófusnak köszönhető, aki ezt a tudományt a pedagógia általános eszméjeként vázolta. Natorp számára tehát a szociálpedagógia nem a pedagógia részterülete, hanem fordítva: a pedagógia szervesen beépül az ember társadalmi jellegéből kiinduló szociálpedagógiába. Ebben a felfogásban az individuálpedagógia és a szociális aspektust figyelembe vevő nevelési szemlélet szervesen kiegészítik egymást a szociálpedagógia égisze alatt. Az individuálpedagógia és a szociálpedagógia együvé tartozása nem zárja ki azt, hogy elkülönítsünk egy olyan részterületet, amely a nevelés szociális momentumaira koncentrál, és azt is szociálpedagógiának nevezzük. Ennek alapján is látható, hogy Natorp szociálpedagógiája kettős rétegű: egyfelől a pedagógia általános eszméjeként fogható fel, másfelől viszont a pedagógiának az a részterülete, amely a nevelés szociális aspektusait elemzi. Már Natorp munkásságában megfigyelhető tehát a szociálpedagógia *átfogó,* illetve *szűk értelemben* vett meghatározása.

A szociálpedagógia e két jelentése az alábbi ábra segítségével foglalható össze:

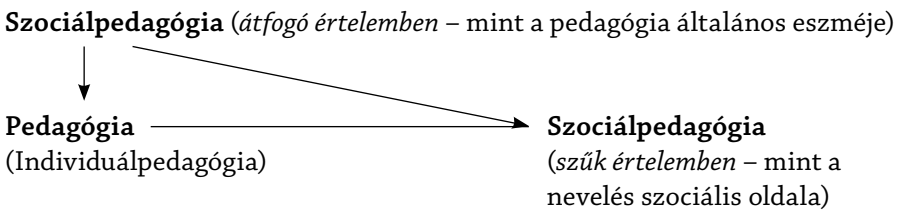

Forrás: Saját szerkesztés szakirodalom alapján

Mai szemmel Natorp német filozófus felfogása és nyelvezete meglehetősen elavult, ráadásul túlságosan értékirányultságúnak tűnhet. A kortárs társadalmi kihívások felől közelítve azonban – megfelelő kiigazításokkal – tevékenységének számos eleme mai is időszerű lehet. Úgy tűnik, a közösségi tudat és az erkölcsi érzék fejlesztése egyre sürgetőbb feladatok elé állítja a pedagógusokat és a szociális szakembereket. A kortárs szakmai-tudományos törekvéseket látva ebből a szempontból sem érezhetjük Natorp felfogását meghaladottnak, hiszen az erkölcsfilozófián belül az erényetika a reneszánszát éli. Fontos ugyanakkor hangsúlyozni: Natorp számára nem volt kétséges, hogy a szociálpedagógia mind a neveléstudományhoz, mind pedig a társadalomtudományhoz tartozó diszciplína (Niemeyer 1998, 112).

2.3 A szociálpedagógia mint szellemtudomány és a nevelés harmadik színtere (Hermann Nohl)

Hermann Nohl (1879–1960) filozófus és pedagógus, 1920-tól a Göttingeni Egyetem filozófia-, majd pedagógiaprofesszora volt. A szociálpedagógia egyik legfontosabb képviselője, akit a nemzeti szocialista eszmék tagadása miatt 1937-ben nyugalomba helyeztek. A háború után azonban újból a német szociálpedagógia meghatározó alakjává vált. Szakmai elképzelései az 1950-es évek végéig meghatározóak voltak. Számos felismerése ma már a pedagógia, illetve a szociálpedagógia magától értetődő ismeretei közé tartozik.

Szociálpedagógiai munkásságának három fontos jellemzőjét érdemes kiemelni:

a) *A pedagógiát a szellemtudomány értelmében vett tudományként fogta fel.*
b) *Pedagógiai munkásságának lényeges teljesítménye a pedagógiai viszony leírása.*
c) *Értelmezése szerint a szociálpedagógia a nevelés harmadik színtere.*

A pedagógia mint szellemtudomány

Nohl követte Wilhem Dilthey (1833–1911) német filozófus tudományfelfogását, aki különbséget tett természettudományok és szellemtudományok között. A természettudományok a természet változatlan fizikai törvényszerűségeit kutatják és írják le. A természetben lejátszódó folyamatokat ok-okozati összefüggésükben *magyarázzák*. Ehhez képest a szellemtudományok (értsd: bölcsészettudományok) tárgyai a nyelv, a művészet, az irodalom. Ezek az ember szellemi teljesítményei, amelyek egy adott kor sajátosságait hordozzák magukon. Tárgyai tehát örök változásnak vannak kitéve, sőt tárgyai közül néhány akár el is tűnhet (pl. egy konkrét nyelv). A szellemtudományos kutatásoknak és elemzéseknek az adott terület történeti vonatkozásait is figyelembe kell venniük. Ebből következik, hogy a szellemtudományok alapvető módszere a *megértés*. Mindez a pedagógiára is vonatkozik: az ember, vele együtt pedig a nevelés elvei koronként, az adott társadalom kihívásainak megfelelően változnak. Ráadásul a nevelés mindig a konkrét egyénre irányul, vagyis a pedagógiának maximálisan figyelembe kell vennie az egyéni sajátosságokat. Ehhez kapcsolódva Nohl a

pedagógiát, és azzal együtt természetesen a szociálpedagógiát olyannyira szellemtudományos módon értelmezte, hogy a különböző empirikus vizsgálatokat teljesen feleslegesnek tartotta, hiszen azok „csak" statisztikai törvényszerűségekre mutatnak rá. Ezzel szemben a pedagógia sajátos gyakorlatában, a *pedagógiai viszonyban* egyes emberek vesznek részt, akikkel szemben nem érvényesíthető minden további nélkül egy bizonyos empirikus vizsgálat eredménye.

A pedagógiai viszony

Míg Natorp kiemelt fontosságot tulajdonít a közösség általi nevelésnek, addig Nohl gondolkodásának középpontjában a pedagógiai viszony áll (Rákó, 2016). Nohl a következőképpen határozta meg azt a viszonyt, ami a nevelt és a nevelő között létrejön:

> A nevelés alapja a nevelő és művelődni vágyó nevelt művelődési közössége. […] A pedagógiai hatás nem valamely érvényes értékek rendszeréből indul ki, hanem mindig magából az eredendő módon megjelenő énből, vagyis az arra ható emberből, annak meghatározott akaratából. […] A nevelés alapja tehát mindig egy érett ember és egy kialakulóban lévő ember érzelemgazdag viszonya, amelynek célja, hogy a fiatal ember maga is akarja, hogy életét, annak meghatározott formáját kialakítsa (Nohl 1963, 132, 134).

Az ekként meghatározott pedagógiai viszonynak Klafki hat fontos jellemzőjét különíti el (Giesecke 1997, 225–227).

1. A pedagógiai viszony a növendék *(Zögling)* szubjektivitásából és igényeiből indul ki, nem pedig külső „objektív hatalmak" elvárásaiból (állam, gazdaság, egyház). A pedagógus nem egyszerűen ezeknek a szervezeteknek az ügynöke, hanem rangsorolja az elvárásokat, és azoknak a képzését lehetővé teszi. A nevelés minden esetben a fiatal érdekében történik.
2. Ez a viszony történelmi jelenség, vagyis az idők változásával alakul. Ezért minden korban újra kell értelmezni. Nohl szerint a modern idők egyik legfontosabb története az emberi szubjektivitás (méltóság) elismerése, ami általános formában először az ifjúsági mozgalmakban és a reformpedagógiákban nyilvánult meg.
3. A pedagógiai viszony sikertelen is lehet. Mindkét fél elvétheti. Például, amikor a pedagógus túlzott autoritással viszonyul a

növendékhez, és nem veszi figyelembe a gyermek életfeltételeit és a tanuláshoz való jogát.
4. Nem egyoldalú, hanem kölcsönös viszonyról van szó. A pedagógiai viszony két eltérő fejlettségi szinten álló – egy érett és egy alakulófélben lévő – ember kapcsolata. Szakmai szempontból a nevelőtől megfelelő szintű érettség várható el, hiszen egy autonóm, fejlett személyiséggel rendelkező személyiség áll kapcsoltban egy másik, felcserélhetetlen és alakulófélben lévő személlyel, aki saját lehetőségeit többek közt a pedagógiai viszony révén ismeri fel.
5. A pedagógiai viszony egyik fontos sajátossága, hogy kezdettől fogva – a gyermek érési folyamata következtében – saját önfelszámolására törekszik.
6. A pedagógiai viszony nem kizárólag a gyermek jelenére, hanem jövőjére is koncentrál. Mindkét idődimenziót egyenlő mértékben veszi figyelembe.

Nohl felfogásában fontos újdonság, hogy általa a szociálpedagógia egyértelműen elköteleződik az egyén jogainak védelme mellett. Számára minden embert egyénként kell tisztelni, aki egyszeri és megismételhetetlen. Ezzel magyarázható, hogy elutasít minden olyan törekvést, ami az egyént „esetként" kezeli (Schilling és Zeller 2007, 150).

A szociálpedagógia mint a nevelés harmadik színtere

Nohl a szociálpedagógiát a család és az iskola mellett a nevelés harmadik színterének tekintette, amit elsősorban az ifjúságjólléti intézmények testesítenek meg. A szociálpedagógiát tehát alapjában véve az ifjúság szükségletei hívják életre. Az ezeknek a szükségleteknek megfelelő intézményrendszer megteremtése a szociálpedagógia alapvető feladatai közé tartozik.

> […] [A]z ifjúsággondozás ma elsősorban azzal foglalkozik, hogy kisiklott szerelvényeket helyez vissza a sínre. Azonban mára maga a sínrendszer ment tönkre teljesen. Amikor a börtönnevelő a szabadon bocsátott fiatalkorú bűnözőket vissza akarja juttatni az életbe, akkor azok nemhogy semmilyen munkát nem találnak, de ismét visszakerülnek züllött környezetükbe. Nem létezik olyan önálló intézmény, amely őket szabadidejükben fogadná, olyan sínrendszer, amelyen viszonylag veszélytelenül utazhatnak tovább.

> A Jugendhilfe legfontosabb feladata az, hogy olyan sínrendszert biztosítson a gyermekek számára, amelyen azok ismét viszonylag veszélytelenül haladhatnak előre. Minden városban vannak ugyan csodálatos kezdeményezések, számomra mégis úgy tűnik, hogy ami a legjobban hiányzik, az annak a belátása, hogy ifjúságvédelmünk *éltető ereje*, az ifjúságvédelmi hivatal *autonóm* létezése *a nagyvárosi és a vidéki fiatalságunk egészséges fejlődésének ebben a megszervezésében és annak pedagógiai céljában rejlik* (Nohl 2000, 60).

Nohl szerint a szükség az élet számos területén szül „szellemi energiákat", amelyek aztán ellenállási mozgalmakat hívnak életre. Ezek az ellenállási mozgalmak – hangsúlyozta Nohl –fontos szerepet töltöttek be a szociálpedagógia önértelmezésében. Legalább öt fontos ellenállási mozgalom említhető meg, amelyek tulajdonképpen meghatározott szükségletekre adott reakciók:

- *A munkásmozgalmak szocializmusa*: reakció a munkások nélkülözésére, a gazdasági helyzetre és az osztályharcra. Alapvető célja egy osztály nélküli társadalom kialakítása.
- *Az egyházak belső missziója*: reakció az elveszett hitre. A belső misszió a szocializmus, az „új pogányság" ellen felvállalt tudatos harc. Fontos célja a keresztény család értékének helyreállítása, a keresztény életrend érvényesítése.
- *Nőmozgalom*: reakció a nők befolyásának hiányára (1870 körül) és a sajátos női készségek mellőzésére. A nőmozgalom fontos célkitűzése, hogy újra érvényesüljön a nők a családban és a társadalomban betöltött fontos szerepe.
- *Szociálpolitikai mozgalom*: reakció a szociális konfliktusokra. A nőmozgalommal párhuzamosan zajló folyamat. A szociálpolitikai mozgalom célkitűzései: azon osztályok védelme, akik nem képesek magukat megvédeni; a munkahelyi viszonyok és munka biztonságának javítása, az egészségügyi ellátás biztosítása, harc a gyermekmunka ellen.
- *Ifjúsági mozgalmak*: reakció az emberi kapcsolatok meglazulására. Ide sorolható még a népfőiskola mozgalma és a reformpedagógiai megközelítések elterjedése.

Nohl szerint mindezek a mozgalmak természetszerűen gyűrűznek be az ifjúsági munkába (vö. Engelke 1998, 211). A szociálpedagógus tevékenységét a felebaráti szeretet szakmájaként kell értelmezni. Mindez egyetemi tanulmányok keretén belül valósítható meg. Az egyetem végzi az ifjúsági munka szervezését

és tudományos kutatását, közben a hallgatók elsajátítják a szociálpedagógia ismereteit és szakmai beállítódását (vö. Engelke 1998, 213).

A Nohl és Pallat által szerkesztett *Pedagógiai Kézikönyv* sorozatban a szociálpedagógia szócikket Gertrud Bäumer (1873–1954) fogalmazta meg, aki szintén a német szociálpedagógia egyik jelentős képviselőjének tekinthető. Híressé vált értelmezése szerint a szociálpedagógia:

> […] nem olyan elvet jelöl, ami a pedagógia egésze […], tehát mindenekelőtt az iskola alá rendelődik, hanem egy részletet: minden, ami nevelés, de nem iskola és nem család. A szociálpedagógia itt az iskolán kívüli társadalmi és állami nevelés átfogó fogalmát jelenti (Bäumert idézi Rossler 1995, 1216).

Bäumer meghatározása jól illeszkedik Nohl felfogásának lényegéhez, ami jelentős mértékben eltávolodott a Natorp által képviselt pedagógiafelfogástól. Nohl számára tehát a szociálpedagógia olyan speciális szakterület, amely az ifjúságjóllét részét képezi, illetve a családi és iskolai nevelés hiányát vagy hiányosságait igyekszik pótolni.

Nohl és Bäumer felfogása, miszerint a szociálpedagógia minden, ami nevelés, de nem iskola és nem család, az alábbi ábrával szemléltethető:

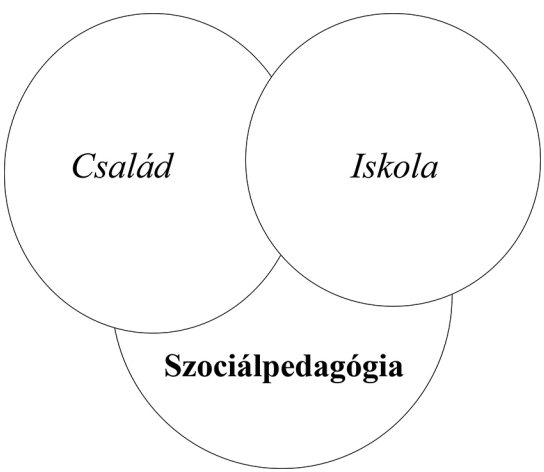

2.4 A szociálpedagógia mint a társadalom kihívásaira adott válasz és ifjúságsegítés (Klaus Mollenhauer)

Klaus Mollenhauer (1928–1998) pedagógiát, szociológiát és germanisztikát tanult Hamburgban és Münchenben. Több németországi egyetemen oktatott, végül a Göttingeni Egyetemről vonult nyugdíjba. Kutatási területei az általános pedagógia, az esztétikai képzés és az ifjúságsegítés voltak. Mollenhauer munkássága meglehetősen sokrétű, szakmai nézőpontját többször is felülvizsgálta, pontosította. Szociálpedagógiai tevékenységének két fontos aspektusát érdemes kiemelni: egyfelől a szociálpedagógia eredetének és az ipari társadalom sajátosságainak vizsgálatát; másfelől a szociálpedagógiának mint ifjúságsegítésnek tudományos meghatározását és szakmai feladatainak kijelölését. Munkásságának fontos törekvése volt a szociálpedagógia társadalomtudományi megalapozása.

A szociálpedagógia mint válasz

Mollenhauer szerint a szociálpedagógia azon pedagógiai intézkedések gyűjtőfogalma, amelyek a modern társadalom problémáira kívánnak választ adni. Alapvető célja a társadalmi konfliktusok feloldása. A szociálpedagógia eredetét firtató kötetében az alábbi meghatározás olvasható:

> A szociálpedagógia kialakulása […] összefügg azokkal a nehézségekkel, amelyek általában felmerülnek pedagógiai viszonylatokban: az iskolai és családi nevelés elégtelenségével, a szakmunkásokat képzők [nem megfelelő] pedagógiai teljesítményével, a szociális kötődések hiányosságaival, azzal, hogy a fiatalság életében ellenőrizetlen tér bukkan fel; *és* az így keletkezett, nevelés okozta károsodásokkal. *Azon intézményi eszközök összességét, amelyeket az efféle diszkrepanciák kiegyenlítése érdekében bocsátottak rendelkezésre, illetve azok gyakorlati és elméleti vonatkozásait nevezzük szociálpedagógiának* (Mollenhauer 1987, 55; idézi Engelke 1998, 291).

A fenti rövid meghatározásból következik, hogy a szociálpedagógiát nem lehet kizárólag a család és az iskola területén kívül eső intézményfogalom-felfogásokhoz, illetve a Nohl által leírt pedagógiai viszony időtlennek ható megközelítéséhez kötni. A szociálpedagógus ugyanis a nevelő és a nevelt viszonyát nem

kizárólag az egyes intézmények problémameghatározásai alapján elemzi, hanem minden egyes esetben a társadalom által meghatározott általános „pedagógiai térben" tájékozódik.

A szociálpedagógia mibenlétét tehát elsődlegesen a társadalmi valóságban végbement változások határozzák meg. Ez az elv a szociálpedagógia történetében mindig érvényesült.

> Függetlenül attól, hogy liberális szakmai pedagógiáról vagy pietista nevelési elvekről volt-e szó, a szociálpedagógiai cselekvés és gondolkodás tulajdonképpeni kezdeteit az új helyzet által teremtett szociális és erkölcsi problémák lehetséges, éspedig humánus megoldásának keresése jelenti. Ahhoz azonban, hogy az így létrejött szociális tudatot a társadalmi szerkezetátalakulásra adott reakcióként értelmezhessük, az szükséges, hogy előtte ábrázoljuk azokat a változásokat, amelyek a társadalmi térben végbementek (Mollenhauer 2003, 102).

A társadalmi térben végbement változásokhoz Mollenhauer a kézműipar átalakulását, a gyáripar megjelenését és – ezek szerves következményeként – az örökölt közösségi formák felbomlását sorolta. Innen nézve a szociálpedagógia tulajdonképpen az ipari társdalomban végbement nemkívánatos hatásokra adott szakmai válasz. Ebből következik, hogy a szociálpedagógia nem kizárólag a pedagógiai viszonyra vonatkozik, hanem tágabb összefüggésbe helyeződik. Ehhez azonban nem elegendő a pedagógiaimegközelítés, hanem a társadalmi átalakulásokat, a szociológiai összefüggéseket is elemezni kell.

A szociálpedagógia mint ifjúságsegítés

A szociálpedagógia fent ismertetett, átfogó fogalma mellett Mollenhauer a szociál pedagógiáról mint gyakorlati szakterületről is beszélt. Felfogásában a szociálpedagógia kitüntetett területe az *ifjúságsegítés* (Jugendhilfe). Elsősorban azért, mert ennek a területnek a többi pedagógiai megközelítés nem szentel kellő figyelmet. *Bevezetés a szociálpedagógiába* című munkájának alcíme egyértelműen jelzi ezt a hangsúlyeltolódást: *A ifjúságsegítés problémái és fogalmai* (Mollenhauer 2001). Ebben a kötetben, majd későbbi írásaiban Mollenhauer a szociálpedagógia témáiként elsősorban a generációk viszonyának, a normák érvényesülésének, a szegénység és a migráció következtében kialakuló interkulturalitásnak a problémáit nevezi meg. Ezeken kívül Mollenhauer számára a szociálpedagógia alapvető kérdései közé tartozik még az egészség megőrzése, a veszélyeztetettség

és az elhanyagolás *(Verwahrlosung)* felszámolása. A jelzett nehézségek leküzdése érdekében – hangsúlyozta Mollenhauer – tudatosítani szükséges a felnőtté válás folyamatát, hiszen a szociálpedagógiának mint a pedagógia sajátos válfajának a célja nem más, mint a felnőtté válás elősegítése (Mollenhauer 2001, 58–70). A konkrét szociálpedagógiai munkához tartozna tehát az ifjúság alapvető szükségleteinek feltérképezése, alkalmazkodási készségének és az ezzel kapcsolatos problémák számbavétele, az átnevelés lehetőségeinek tudatosítása, illetve a különböző konfliktusok eredetének, lefolyásának elemzése és kezelése. Mollenhauer már azon szerzők közé sorolható, akik az ifjúsági munkában megvalósuló nevelési folyamatot nem a hagyományos nevelői szerep felől képzelik el.

> A „nevelő" egy ilyen struktúrával rendelkező területen már nem játszhatja a „nevelő személy" szerepét. A „nevelő" ebben az esetben nem gyakorol közvetlen és személyes befolyást a folyamatokra, nem vezető, nem példakép, és nem tölti be a nevelő hagyományos nevelési, a társadalmi viszonyok által előre meghatározott, egyéb értelemben vett szerepét sem, hanem legfeljebb példamutatással, de leginkább valamiféle „dramaturg" szerepben vesz részt a nevelési folyamat történéseiben (Mollenhauer 2003, 285).

Mollenhauer szociálpedagógia-felfogásának tehát két aspektusa különíthető el. Átfogó értelemben a szociálpedagógia a nevelési nehézségeket – ellentétben az iskolapedagógiával, a családpedagógiával és a szakpedagógiával – a társadalom által kiváltott problémákkal együtt szemléli. Szűk értelemben pedig a szociálpedagógia mint az ifjúságsegítés elmélete és gyakorlata a felnőtté válást segíti elő a védelem, a gondozás és a tanácsadás szakmai tevékenységei által.

Mollenhauer szociálpedagógia-felfogása az alábbi ábrában összegezhető:

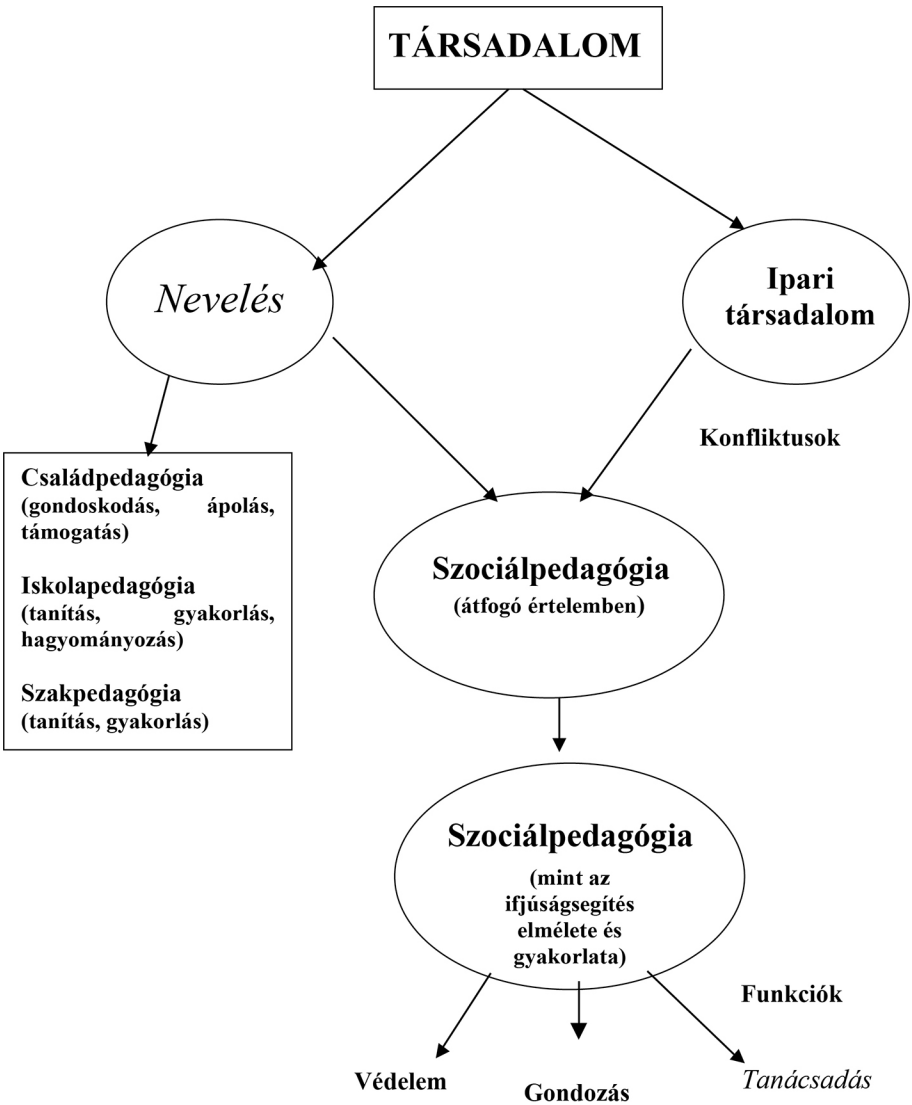

(Schilling és Zeller 2007, 163).

3. Kortárs elméleti törekvések

Ebben a fejezetben a német nyelvű kortárs szociálpedagógia irányzatainak legfontosabb sajátosságait foglalom össze, majd két olyan elméletet vázolok, amelyek szerepe ma is meghatározó. Az első fejezet gondolatmenténének értelmében azokra a megközelítésekre térek ki, amelyek kifejezetten *szociálpedagógiai elméleteknek* tekinthetők. Tehát nem a szociálpedagógia helyét és szerepét meghatározó, illetve azon belül alkalmazható elméletekre, hanem a szociálpedagógia sajátos elméleteire összpontosítok.

3.1 Az irányzatok osztályozása

A szociálpedagógia és a szociális munka elméleti vonatkozásait számos monográfia feldolgozza. Német nyelvterületen az oktatásban fontos szerepet töltenek be Engelke és Erath kötetei, amelyek közül az első történeti sorrendben tekinti át az egyes szerzők munkásságát (Engelke 1998; Erath 2006). Ezeken kívül az egyik aktuális tudományos igényű munka May tollából származik, aki a kortárs német nyelvű szociálmunka elméleteit és az ezekkel kapcsolatos szakmai vitákat összegzi (May 2008). Az elméletek rövid összefoglalásakor nagyrészt ezekre a kötetekre, majd a három konkrét elmélet bemutatásánál az adott szerzők munkáira támaszkodom.

A kortárs német nyelvű szociálpedagógiában és szociális munkában alapvetően öt elméleti törekvést különít el a szakirodalom (May 2008):

1. mélylélektani elméletek;
2. diskurzuselemző elméletek;
3. hétköznap- és életvilág-irányultságú elméletek;
4. rendszerszemléletű elméletek;
5. szakmaelméletek.

Mivel a jelenlegi kötet kifejezetten a szociálpedagógia elméleteire koncentrál, a *mélylélektani elméletek* ismertetésétől eltekintek, noha kétségtelen, hogy ez a

megközelítés a kortárs szociálpedagógiában is meghatározó szerepet tölt be. A freudi pszichoanalízist és különböző továbbfejlesztéseit továbbra is kiválóan lehet alkalmazni, de az aktuális törekvések között olyan önálló szociálpedagógiai elmélet nem található, amelyet – mélylélektani irányultsága mellett – kifejezetten szociálpedagógiai elméletnek lehetne tekinteni. A pszichoanalízis és a pedagógiai megközelítés számos ponton összeférhetetlennek tűnik, ezzel magától értetődően korlátozódik a mélylélektani szemlélet érvényesíthetősége a szociálpedagógiában (May 2008, 222–225). Az alábbi összefoglalás a másik négy irányzat alapvető sajátosságainak rövid leírására vállalkozik.

Diskurzuselemző elméletek

A sociálpedagógiában és a szociális munkában a *diskurzuselemző elméletek* nagyrészt Jürgen Habermas és Michel Foucault diskurzusfogalmából indulnak ki. Ezek az elméletek különös hangsúlyt fektetnek a nyelvre, ami minden ismeret és kommunikáció előfeltétele. Habermas az uralommentes és az észszerű kommunikáció megnyilvánulásait kutatja. Az ideális beszédhelyzeteket igyekszik megfogalmazni. Habermas diskurzusfogalma elsősorban Németországban határozta meg a szociális szakmák elméleteit. Kifejezett diskurzuselemző elméletet a szociálpedagógiában Michael Winkler dolgozott ki, aki munkájában a szociálpedagógia kommunikatív jellegéből indul ki. Fő törekvése a szociálpedagógiai diskurzus grammatikájának leírása. Véleménye szerint a szociálpedagógia meghatározása akár tudományként, akár szakmaként egy adott társadalom diskurzusának elemzésén keresztül lehetséges (Winkler 1998). A diskurzuselemző elméletekről általában megállapítható, hogy inkább a szociálpedagógia tudományos és szakmai öneszmélését, mintsem a konkrét gyakorlati munka értelmezését segítik elő.

Életvilág-irányultságú és megküzdésközpontú elméletek

Az *életvilág* fogalmát a 20. század harmincas éveiben Edmund Husserl filozófus emelte be a tudományos gondolkodásba (vö. Husserl 1998). Ezt követően a *hétköznapi életvilág* fogalma Alfred Schütz munkásságának köszönhetően a fenomenológiai érdekeltségű szociológia fontos kategóriája lett, ami – további hétköznapi fogalmakkal együtt – a kortárs szociálpedagógia és szociális munka kiindulópontjává vált (vö. Schütz és Luckmann 1984). Ehhez az irányzathoz

sorolható Thiersch hétköznap- és életvilág-irányultságú, továbbá Böhnisch *megküzdésközpontú szociálpedagógiája* (vö. Thiersch 1999; Böhnisch 2008). Az így felfogott szociálpedagógia a kliens hétköznapi életvilágának leírására és befolyásolására, valamint a hétköznapi nehézségekkel történő megküzdési stratégiák kialakítására törekszik. A magyarul is olvasható rendszerszemléletű könyvében Lüssi az életvilág-irányultságot egyenesen a szociálpedagógia megkülönböztető jegyének tartja:

> […] a szociálpedagógus részt vesz kliensei életvilágában, hétköznapjaiban, s célja az, hogy részvételének különleges módján keresztül úgy befolyásolja személyesen klienseit, és úgy alakítsa életvilágukat, hogy szociális szempontból a lehető legjobban fejlődhessenek (Lüssi 1997, 52).

Az életvilág-irányultságú elméletek kiváló értelmezési keretet szolgáltatnak a szociálpedagógiai cselekvések értelmezéséhez, illetve a szociálpedagógiai tevékenység sajátosságainak megállapításához.

Rendszerszemléletű elméletek

A rendszerelméletek jelentős hatást gyakoroltak a szociálpedagógiára és a szociális munkára. Német nyelvterületen a rendszerszemléletű szociálmunka két tendenciája figyelhető meg. Az egyik irányzat, az úgynevezett *bielefeldi iskola,* Luhman rendszerelméletét követve próbálja meghatározni a szociálpedagógia/szociális munka rendszerét, konkrét céljait és feladatait (vö. Kleve 2002). A másik irányzat, az úgynevezett *zürichi iskola,* amelynek jeles képviselője, Silvia Staub-Bernasconi egy sajátos szükségletközpontú és rendszerszemléletű felfogást dolgozott ki. Staub-Bernasconi szerint:

> A rendszerszemléletű szociálmunka olyan emberekkel foglalkozik, akiknek ökológiai-szociális-kulturális környezetüket illetően kielégítetlen biológiai, pszichikai, szociális és kulturális szükségleteik és kívánalmaik vannak. Pontosabban: egy olyan probléma-összefüggésekre adott társadalmi válasz, amelyekben a szükségletkielégítés szociálökológiai, pszichikai, szociális és kulturális erőforrásai hiányoznak, illetve a meglévő szociális viszonyokon és [társasági] tagságokon keresztül önállóan nem elérhetők (Staub-Bernasconi 1995, 134).

A rendszerszemléletű szociálpedagógia témáját svájci szakemberek dolgozták fel önálló kötetben (Simmen, Buss, Hassler és Immoos 2008), akik elsősorban az angolszász rendszerelméletekre támaszkodtak. Kétségtelen, hogy a rendszerszemléletű megközelítések érvényesítik leginkább a szociális szakmák azon követelményét, hogy az egyént és/vagy közösséget mindig a szűkebb vagy tágabb értelemben vett környezetével együtt kell figyelembe venni. Ennek ellenére önálló rendszerszemléletű szociálpedagógiai elmélet nem született. A szakirodalomban inkább a szociológiai és családterápiás rendszerszemlélet alkalmazása érhető tetten.

Szakmaelméletek

A szakmaelméletek a gyakorlati területek kihívásaira összpontosítanak, és olyan elméletek kidolgozására törekszenek, amelyek konkrét szakmai cselekvési elvek megfogalmazását teszik lehetővé. Ezen elméletek egy része azt a kérdést feszegeti, hogy a szociálpedagógia vagy a szociális munka milyen értelemben tekinthető szakmának a nagy tekintélynek örvendő hivatásokkal (orvos, jogász) összevetve. Az elméletek másik része pedig azon sajátos kompetenciák körvonalazására, illetve az ezekből levezethető szakmai-gyakorlati elvek megfogalmazására vállalkozik, amelyek a szociális szakmák művelésében elengedhetetlenek.[5] Ennek megfelelően német nyelvterületen is számos tézis született. Ezek közül néhány:

- A szociálmunka *szerény szakmaként* tevékenysége során a többi segítőhivatással együttműködik és azok szempontjait kiegészíti (Schütze 1992).
- A szociálmunka mint *emberjogi szakma* egyének és közösségek alapvető szükségletinek kielégítésére és jogainak érvényesítésére törekszik (Staub-Bernasconi 2007).
- A szociálmunka mint *posztmodern szakma*, amely a szociális szakmák tudományos kiforratlanságát nem hátrányként, hanem előnyként fogja fel. Eszerint a posztmodern társadalom szociális kihívásaira csak egy képlékeny és alkalmazkodó szakmafelfogással lehet megfelelően reagálni (Kleve 2000).

[5] A szakmáról folyó német nyelvű diskurzust kiválóan bemutatja: Knoll 2010.

3.2 A szociálpedagógiai diskurzus grammatikája (Michael Winkler)

A kortárs szerzők közül Michael Winkler (1953–) az egyetlen, aki bátran a szociálpedagógia „egy" elméletéről elmélkedik. Vaskos kötetében a szociálpedagógia elméletének lehetőségi feltételeit, problémáit és a szakmai cselekvés természetét elemzi. Megközelítése topológiai, vagyis a szociálpedagógia területeinek feltérképezésére és a különböző területek között fennálló viszonyok bemutatására vállalkozik. Winkler vizsgálódásaiban világosan kifejti, hogy egy tudományterületnek elmélete tárgyának rögzítése és megfogalmazása során arra a párbeszédre (diskurzusra) kell támaszkodnia, amely az adott tudományág képviselői között zajlik. Ezek szolgálhatnak kiindulópontul azoknak a kérdéseknek a megválaszolásánál, hogy mi a szociálpedagógia; mi a sajátossága; hogyan működik, vagy miért nem működik (Engelke 1998, 342; Winkler 1995, 103).

Winkler nem tartózkodik egy absztrakt szociálpedagógiai elmélet megalkotásától. Már a szociálpedagógia fogalma körüli bizonytalanság is rámutat arra, hogy olyan területről van szó, amely folyamatos változásnak kitett. Winkler szerint a szociálpedagógusok eleve bizonytalansági helyzetekkel operálnak, ami ráadásul megnehezíti a szervezeti azonosság *(corporate identity)* kialakulását (Winkler 1995, 107). A szociálpedagógia területei meglehetősen nyitottak: számtalan téma merül fel, amelyek mind elméleti, mind pedig gyakorlati feldolgozásra várnak. Ebből két következtetés adódik:

a) Szükséges egy olyan elmélet megalkotása, amely hordozza a tudás rendszerét és feltérképezi a szociálpedagógia egyes tudáselmeit. Elengedhetetlen egy olyan térkép elkészítése, amely nem kizárólag a tudáselemeket, hanem a közöttük fennálló viszonyokat is jelzi. Elengedhetetlenné válik egy, nemcsak a tudáselemeket, hanem a közöttük fennálló viszonyokat is jelző térkép elkészítése.
b) Az előző feladattal párhuzamosan Winkler a szociálpedagógia „paradigmatikus magjának" kiemelését tartja fontosnak, amit kizárólag történeti-szisztematikus elemzések segítségével tart kivitelezhetőnek (Winkler 1995, 107–108).

E két feladat elvégzéséhez semmiképp sem alkalmas a szociálpedagógia absztrakt, tapasztalatot megelőző (a priori) fogalma. Egy ilyen felfogás azzal a veszéllyel járna, hogy számos olyan témát és tárgyterületet kihagyna, amelyek elengedhetetlenül fontosak a szakma gyakorlásához. A dilemma feloldása érdekében – hangsúlyozza jelentőségteljesen Winkler – a szociálpedagógusok által

folytatott empirikus diskurzusokat kellene megfigyelni és leírni. Így az elméletalkotás abból az anyagból indulna ki, amelyet valóban a szociálpedagógia bocsát rendelkezésére. A diskurzus megfigyelése során azonban nem magára az „anyagra", hanem annak szemantikai tulajdonságaira is kellene figyelni, amelyekből a „diskurzus grammatikája" kidolgozható.

> [A] diskurzus grammatikájának ez a meghatározása kivezet bennünket az eddigi elméletkezdemények dilemmájából, amennyiben azt a megfontolást helyezi a középpontba, hogy a szociálpedagógiának mint szociálpedagógiának lényegileg kommunikatív struktúrája van. Pontosabban a tézis így szól: a szociálpedagógiai cselekvés mint olyan nem megfigyelhető. Mert a szociálpedagógiai cselekvés mindig reflektált cselekvés, ami a szociálpedagógiai diskurzus reflexiója során válik szociálpedagógiai cselekvéssé (Winkler 1995, 108–109).

Mindebből következik, hogy a szociálpedagógia elmélete két szintet köt össze. Az egyik a hagyományos értelemben vett szociálpedagógia tárgyát, előfeltételeit, struktúráit, funkcióit és határait írja le. Ezzel párhuzamosan a másik szint arra összpontosít, hogy ezeknek az említett elemeknek a feldolgozása mindig a résztvevők gondolati teljesítményeiben (reflexió, hit stb.) zajlik. A szociálpedagógiai elmélet tehát nem pusztán a cselekvést mutatja be, hanem ezek a cselekvések mindig elképzelésekkel és jelentésekkel, vagyis szociálpedagógiai szemantikával kapcsolódnak össze (Winkler 1995, 108–109). Egy szociálpedagógiai elméletnek a realitást és a fogalmiságot egyszerre kell figyelembe vennie. Így lehetne a valóságot szociálpedagógiai válóságként megragadni. Winkler szerint az általános emberi problémák akkor válnak szociálpedagógiai problémákká, ha azokat szociálpedagógusok feldolgozzák, vagyis kizárólag a szakmai megoldások minősíthetnek egy problémát szociálpedagógiai problémának.

Winkler felfogásában a szociálpedagógiai cselekvés „paradigmatikus magja" a szubjektivitás *(Subjektivität)* és a hely *(Ort)* eszméje (vö. Winkler 1988, 263–282). A szubjektivitás az újkori társadalom valósága, aminek megjelenésével együtt járnak a szociálpedagógiai problémák. A szubjektum fogalma nem kizárólag arra világít rá, hogy a szociálpedagógia állandóan az emberrel foglalkozik, aki cselekvései révén környezetével sajátos viszonyban áll, és önmagát is ezen viszonyon belül tudja alakítani. A szubjektivitást Winkler a nevelés implikációjának tartja:

> Aki szubjektumról beszél, kénytelen a nevelésről beszélni; mert a nevelés az, ami a szubjektumfogalmat mint a modern ember valóságát elgondolta, és

egy olyan sajátos dialektikát biztosított, amelyben a szubjektumi státusz és a szubjektivitás mindig előfeltételezett (vö. Winkler 1988, 99).

A hely eszméje az érintett személy életének és a szociálpedagógiai tevékenység magától értetődő előfeltétele. A szociálpedagógiai cselekvés Winkler szerint mindig egy olyan konkrét hely rendelkezésre bocsátását jelenti, amely elősegíti az életfolyamatokat. A hely valójában a szociálpedagógia gyakorlati vonatkozása. A szociálpedagógiai diskurzusban a szubjektivitás és a hely dialektikus viszonyban állnak egymással. Ha a nevelés által a szubjektum befolyásolására vállalkozunk, akkor a konkrét helyszínt is korrigáljuk és fordítva: a hely átalakítása egyben a szubjektum korrekcióját vonja maga után (vö. Winkler 1988, 99).

Winkler a szociálpedagógiai elmélet lehetségességének kérdéskörét feszegeti, vagyis a szociálpedagógia „metaelméletét" (az elmélet elméletét) firtatja. Ebből a szempontból fontos lenne következetesen átgondolni például a magyarországi szociálpedagógiai diskurzust. Helyesen jegyzi meg ugyanakkor Engelke, hogy Winkler elméletében olyan, valóban új elem nem érhető tetten, amit a korábbi jeles szociálpedagógusok közül Natorp vagy Mollenhauer ne tartottak volna fontosnak (vö. Engelke 1998, 109).

Hétköznap- és életvilág-irányultságú szociálpedagógiai tanácsadás (Hans Thiersch)

Az alábbiakban a *szociálpedagógiai tanácsadás* fogalmát, elméleti hátterét és módszertani vonatkozásait ismertetem és elemzem, a német szociálpedagógia doyenje, Hans Thiersch (1935–) munkássága alapján.[6] A szociálpedagógiai tanácsadás meghatározásához szükséges feltételek tudatosítása után Thiersch hétköznap- és életvilág-irányultságú elméletét foglalom össze. Ezt követően – elméleti megfontolásokból kiindulva – a szociálpedagógiai tanácsadás sajátosságait vázolom. Végül összefoglaló következtetéseket fogalmazok meg Thiersch munkásságával kapcsolatban.

[6] Hans Thiersch (1935–) a Tübingeni Egyetemen a neveléstudomány és a szociálpedagógia emeritált professzora. Mollenhauerrel és Ottoval együtt a második világháborút követő szociálpedagógia/szociális munka meghatározó kutatója és oktatója. Ismereteim szerint munkásságából magyar nyelven csak három tanulmány olvasható: Thiersch 1999, Thiersch 2003a és Thiersch 2003b.

A meghatározás feltételei

A szociálpedagógiai cselekvés három alapvető feladata különíthető el:

- a kliens hétköznapjaiban való aktív részvétel;
- a hatályos törvények által előírt beavatkozások és teljesítmények kivitelezése és igazgatása;
- olyan intézményi keretbe illeszkedő szolgáltatások kidolgozása és működtetése, amelyek önkéntesen vehetők igénybe (Vö. Müller 1987).

A tanácsadás a szolgáltatások közé sorolható. A német nyelvű szakirodalomban a tanácsadás ugyanis az esetkezelés *(case work)* váltófogalmaként kiemelt szerephez jut a szociálmunka elméletében.[7] *Ezért a szociálpedagógiai tanácsadás* vagy a *szociális tanácsadás* kifejezések értelmezése sokszor azon szakmai felfogás központi tézisét tükrözi, amely szerint elengedhetetlen az elmélet és a gyakorlat egymástól szükségszerűen eltérő szempontjainak egyesítése.[8]

A szociálpedagógiai tanácsadás meghatározása legegyszerűbben a betöltendő szükségletek (funkciók) felől közelíthető meg. Eszerint a tanácsadás egy sajátos formájáról van szó, amely a szociális, lelki, testi és gazdasági nehézségek feloldására törekszik (vö. Belardi 2005, 33). Noha ez a mondat aránylag pontosan írja le az egyik legfontosabb szociálpedagógiai tevékenység, a tanácsadás célját, mégis túlságosan általánosnak és formálisnak bizonyul. Különösen igaz ez akkor, ha azt más tanácsadási formákkal vetjük össze, mivel a felsorolt funkciókat – közvetlenül vagy közvetve – egyéb szakmai tanácsadások is megcélozzák. Ebből következik, hogy a szociálpedagógiai tanácsadás jelzős szerkezetű kifejezéséből, a jelzőre, vagyis a „szociálpedagógiai" szó jelentésére helyeződik a hangsúly. Ezzel a megközelítéssel is óvatosan kell bánnunk, mivel a tanácsadás sajátosságaiból adódóan e tevékenység csak nagy vonalakban esik egybe

[7] A német nyelvű szakirodalomban az 1990-es évektől kezdődően a „szociálmunka" *(Soziale Arbeit)* neologizmus a szociálpedagógia *(Sozialpädagogik)* és szociális munka *(Sozialarbeit)* egyenrangú megközelítéseinek összefoglaló fogalma. Az egyik magyarul olvasható szövegrészlet (Thiersch 1999) ezt a tárgyi és nyelvi szempontból is fontos különbségtételt nem veszi figyelembe, noha ez a német szociálpedagógia/szociális munka fejlődésének nagyon fontos állomása, amelynek kialakításában Thiersch is aktívan közreműködött.

[8] A tanácsadást a rendszeres tárgyalás szempontjából fontos szerephez juttatja például Lüssi (1997) magyarul is olvasható (tan)könyve. Tudományos szempontból sajnálatos, hogy a magyar nyelvű cím egyszerűen figyelmen kívül hagyja a kötet eredeti alcímét: *Einführung in die Sozialberatung (Bevezetés a szociális tanácsadásba)*, amely a szerző egyik alapvető tézisét testesíti meg: „Az egyedi szociális problémaesettel kapcsolatos munkát, ami a szociális munka szakterületének középpontjában áll, *szociális tanácsadásnak* fogjuk nevezni. Ez egy *pars pro toto* fogalom, mert többet fog át puszta tanácsadásnál" (Lüssi 1997, 54). *(Kiemelés a magyar változatban a kötet szerzője által, S.P.)*

a diszciplína által kijelölt határokkal. Erre figyelmeztet többek közt a pszichológiai tanácsadás fogalmának folyamatosan tapasztalható bővülése, ami már meghaladta a pszichológiai zavarok diagnosztikájára alapozott korábbi önmeghatározását.[9]

A fentiekből következik, hogy a szociálpedagógiai tanácsadás mibenlétének meghatározására egy olyan elmélet alkalmas, amely a többi segítőfoglalkozáshoz képest kiemeli a szociálpedagógiai tevékenység sajátosságait és keretet, illetve gyakorlati elveket szolgáltat a konkrét formában megvalósuló tanácsadáshoz. A tanácsadás ugyanis attól lesz szociálpedagógiai, hogy a valóságot szociálpedagógiai valóságként (*esetként)* értelmezi, illetve a bevetett módszert és a különböző eljárásokat ehhez a valósághoz igazítja.[10]

Egy ilyen – a szociálpedagógiai valóság átfogó és frappáns értelmezésére vállalkozó – elmélet Thiersch hétköznap- és életvilág-irányultságú felfogása, amely Németországban az 1960-as évektől fontos szerepet tölt be a szociálpedagógia szakmai identitásának megteremtésében, oktatásában, illetve később a szociálmunka tudományos megalapozásában. Túlzás nélkül állítható, hogy manapság a szociálpedagógiai tanácsadásnak mint önálló szakmai tevékenységnek az értelmezése kivitelezhetetlen a hétköznap és/vagy életvilág fogalmak nélkül.[11]

A hétköznap- és életvilág-irányultságú elmélet alapjai

Thiersch felfogásának központi fogalmai a *hétköznap (Alltag)* és az *életvilág (Lebenswelt)*.[12] Ezt a két fogalmat tulajdonképpen nagyrészt azonos jelentéssel használja.[13] Az első szó szakmai tevékenységének kezdeti időszakára jellemző, amikor inkább a hétköznap-irányultságú szociálpedagógia *(alltagsorientierte Sozialpädagogik)* kifejezést alkalmazta (Thiersch 2006). A második pedig munkásságának későbbi korszakában jelenik meg, amikor az *életvilág-irányultságú*

[9] A pszichológiai tanácsadás új törekvéseihez ld. Ritoók 2009.

[10] Például két unatkozó fiatal konkrét bűncselekményében a szociálpedagógus nemcsak törvénysértést, a rendőrségre tartozó ügyet lát, hanem a megnyilvánuló valóságot szociálpedagógiai esetként értelmezi, aminek megvan a sajátos kazuisztikája. A konkrét történést tehát olyan történésnek tekinti, ami szakmai cselekvési terv megfogalmazását teszi szükségessé. Mindez jelzi a szociálpedagógia mint segítőfoglalkozás hermeneutikai jellegét. A szociálpedagógiai eset fogalmához ld. Müller 2006 mélyreható elemzéseit.

[11] Német nyelvterületen jóformán nem található olyan szakirodalom, amely erre az irányzatra ne reflektálna.

[12] Az *Alltag* német szót következetesen hétköznapnak fordítom. Thiersch magyarul megjelent tanulmányában a szó gyakori fordítása: „mindennapi élet" (Ld. Thiersch 1999).

[13] Ebben a tanulmányban nem térek ki a hétköznap, illetve az életvilág vagy a hétköznapi életvilág fogalmainak fenomenológiai különbségeire.

szociálmunka (lebensweltorientierte Soziale Arbeit) megnevezést részesíti előnyben (Thiersch 2005). Thiersch szervesen kapcsolódik azokhoz a kortárs filozófiai, társadalomfilozófiai és szociológiai elméletekhez, amelyek tárgyukká teszik a hétköznap, a hétköznapiság és az életvilág fogalmait. Az elsősorban fenomenológiai és marxista színezetű munkák jelentős mértékben uralják a 20. század elején a filozófiai és szociológiai vizsgálódásokat.[14] Ezek közül Thiersch elsősorban Alfred Schütz és Karel Kosik felfogására hivatkozik, akiknek felismeréseit alkalmazza a szociálpedagógiában.

Thiersch szerint a szociálpedagógia célja nem a sikeres, hanem a *sikeresebb* hétköznapi élet elérése. A sikeres hétköznap feladat, amit meg kell oldani. A *sikeresebb* hétköznap pedig eredmény, ami egy folyamat végén bontakozik ki. A sikeresebb hétköznapi élet iránti vágy felébresztése és tudatosítása a szociálpedagógia alapvető feladata. A szociálpedagógia ugyanis – hangsúlyozza minduntalan Thiersch – a hétköznapi élet perspektívája alapján tájékozódik, ezzel válik hétköznap-irányultságúvá.

De mi az a hétköznap? Thiersch a *hétköznap* két fontos jellemzőjét emeli ki:

- A hétköznap számos olyan problémát foglal magába, amelyeket mindenkinek meg kell oldani. Ezek az úgynevezett hétköznapi nehézségek, a jelentéktelennek látszó, nem szembetűnő problémák;
- A hétköznap során az ember saját maga felelős az előtte álló feladatok teljesítéséért. Amikor tehát hétköznapról beszélünk, akkor abba a minden emberre jellemző, magától értetődő kompetenciákat is beleértjük (Thiersch, 2006, 17).

Fogalmi szinten ugyanakkor a hétköznapnak két aspektusa különíthető el: a *hétköznapiság (Alltäglichkeit)* és a *hétköznapi világok (Alltagswelten)* (Thiersch 2006, 17). A *hétköznapiság* a mindenkire vonatkozó séma, a hétköznap általános sémája. A *hétköznapi világok* pedig azok a konkrét világok (életvilágok), amelyekben a hétköznapiság megnyilvánul.

> A hétköznapiság viszonyulás a valósághoz, a megértés és cselekvés különös formája, elementáris és egyúttal elsődleges adottság. […] Az emberek egyaránt élnek hétköznapiságban mind a családban, mind a munkában, a nyilvánosságban ugyanúgy, mint a politikában. Hétköznapiságban él az író,

[14] A hétköznap és életvilág fogalmai komoly tudománytörténeti karriert futottak be. Néhány kiemelkedő szerző, aki ebben a témában jelentőset alkotott: Martin Heidegger, Edmund Husserl, Alfred Schütz, Luckman, Peter Berger, Heller Ágnes, Jürgen Habermas.

> akárcsak a császár… „még a koncentrációs táborok is rendelkeznek hétköznapisággal" (Thiersch 2006, 21).

A hétköznapiság szociális és pragmatikus megértés, illetve cselekvés. Az ember a többiekkel együtt él, velük együtt alakítja világát. A szociális cselekvés alá-, fölé- és mellérendeltséget, hatalmat, veszteséget vagy győzelmet jelenthet. Ez által alakul ki az ember identitása. A szociális megértés és cselekvés gyakorlatias szempontokat érvényesít. A hétköznapokban nehézségek, konfliktusok és az adott helyzetekhez kötődő feladatok várnak megoldásra (Thiersch 2006, 22–23). Ez a hétköznapi szociális és pragmatikus viszonyulás a valósághoz az áttekinthetőségen, a megbízhatóságon és mindenekelőtt a szerepekben megnyilvánuló renden, a rutinon és a tipikusságon keresztül nyilvánul meg.

> A hétköznapiság azt jelenti, hogy érintve vagyok: itt cselekszem és értek meg, itt leszek mások számára önmagamért felelős, és itt leszek számon kérve. […] A hétköznapiság arra a térre vonatkozik, ahol élek és cselekszem, tehát a lakás, a szomszédság, az utca és a városrész terére. A hétköznapiság arra az időre vonatkozik, amelyben az emlékezet, a hagyomány rendelkezésemre áll (Thiersch 2006, 23).

Ezen a ponton Thiersch a német szociológus, Alfred Schütz gondolatmenetéhez kapcsolódik, aki szerint a hétköznapi tudás megbízható koncepciókon alapul, amelyek segítségével számunkra a világ a lehető legkisebb erőfeszítés igénybevételével értelmezhető. Thiersch hétköznap-felfogásának mindkét eleme (a hétköznapiság és a hétköznapi világok) párhuzamba állítható Alfred Schütz *hétköznapi életvilág (alltägliche Lebenswelt)* fogalmával. Schütznél a hétköznapi életvilág szerkezetének hat jellemzője különíthető el, amelyek közül mindegyik fontos szerepet kap Thiersch szociálpedagógia-értelmezésben.[15] A következő hat jellemzőről van szó:

- *kérdésnélküliség;*
- *interszubjektivitás;*
- *értelemadás;*
- *pragmatikusság;*
- *tipizálhatóság;*
- *érthetőség.*

[15] Schütz felfogásának alapvető jegyeit jól összefoglalja: Sickendiek és Engel, Nestmann 2008, 158–159.

A *kérdésnélküliség* nem más, mint magától értetődőség. Schütz szerint a magától értetődőség egyben mindig tudományelőttiséget is jelent.

A magától értetődőséghez szervesen kapcsolódik az *interszubjektivitás,* vagyis annak tapasztalata, hogy gondolataink és érzéseinek a többi emberre vonatkoznak, velük kapcsolnak össze.

A hétköznapi életvilág nemcsak tárgyakból, emberekből és történésekből áll, hanem különböző *értelem-összefüggésekből*, amelyek együttesen az életvilág kultúráját alkotják. Mindez azt jelenti, hogy a hétköznapi életvilágban a magától értetődőséghez mindenkor *értelemadások* kapcsolódnak, amelyek megértése segíti tájékozódásunkat.

A *pragmatikus momentum* az életvilág célra irányultságára vonatkozik. Meghatározott célösszefüggés, ami vonzerőt fejt ki, vagy éppenséggel kényszerít bennünket.

A *tipizálhatóság* előfeltételezi, hogy a hétköznapi világot megértjük és értelmezzük, és ennek alapján tipikus személyekről vagy tipikus helyzetekről beszélhetünk.

A hétköznapi életvilág eddig említett vonatkozásai elképzelhetetlenek lennének az *érthetőség momentuma* nélkül. Az életvilág az a hely, ahol az egyének kicserélik tapasztalataikat mindazokkal, akik ennek úgyszintén részesei.

A fent röviden megfogalmazott jellemzők azonban Thiersch számára sem azt jelentik, hogy a hétköznap mindig egyértelmű és bizonyos. Sőt, a hétköznapiság szociálpedagógiai szempontból fontos sajátossága, hogy nem egyértelmű terep. Számos bizonytalanság és nehézség várhat ránk nap mint nap. Ráadásul a mai viszonyok közepette sokak által megélt tapasztalat, hogy a hagyományos problémamegoldási sémák csődöt mondanak; egyre többen érzik magukat túlterheltnek, és éppen a hétköznapi problémák leküzdésében nagyon nélkülözik a segítséget (Thiersch 2006, 17). A hétköznapiság több szempontból is ellentmondásosnak bizonyulhat. A felelősség és az érintettség ellentmondásba kerülhet a rutinnal, a felmentéssel és a hétköznapiság korlátoltságával. A hétköznapiság gyakorlatias szemlélete által vezérelt következetes nyitottság a számos feladatra és a különböző megoldásokra könnyen feszültségbe kerülhet a tapasztalat, a rutin és az önkorlátozás képességének elégtelenségével (Thiersch 2006, 25–26). Ráadásul a hétköznapiság szervesen összefonódik a társadalom struktúrájával és a hétköznapisággal szemben érvényesülő politikai koncepciókkal.[16]

[16] Konkrét „hétköznapi világát" érvényesítve Thiersch különbséget tesz konzervatív és az emancipatorikus hétköznap-felfogás között, amelyek közül – az ő értelmezése szerint legalábbis – a második lenne összeegyeztethető a hétköznap-irányultságú szociálpedagógiával. Az emancipatorikus hétköznap-felfogás a hétköznap ellentmondásait és benne rejlő ellenállás-potenciált kihasználva egy

Az eddigiek alapján összefoglalásul megállapítható, hogy a hétköznap fenomenológiai leírása valójában elméleti keretként, egyfajta horizontként szolgál a konkrét szociálpedagógiai esetkezelés során, amelyben a kliens hétköznapi világának elemzésére és a benne rejlő erőforrások kiaknázására helyeződik a hangsúly. Vagyis a hétköznap- és életvilág-irányultságú szociálpedagógia a hétköznapiság általi meghatározottság és a hétköznapi világok befolyásolási lehetőségének feszültségében áll.

> Az életvilág […] egyszerre színtere és célja a magam és mások kölcsönös cselekvésének. Ahhoz, hogy megvalósítsuk céljainkat, úrrá kell lennünk adottságain, meg kell azokat változtatnunk. Következésképpen nemcsak az életvilágon belül cselekszünk és hatunk, hanem rá is hatunk. […] Az életvilág tehát olyan valóság, amelyet cselekvéseinkkel módosítunk, és amely – másrészről – módosítja cselekvéseinket (Schütz és Luckmann 1984, 273–274).

A szociálpedagógia és terápia különbségéről

A szociálpedagógia és a szociális munka önértelmezésének fontos eleme a különböző terápiás eljárásokhoz fűződő viszonyuk tisztázása. A különbségek kiemelése és önállóságuk hangsúlyozása fontos szerepet tölt be a szakmai identitás kialakításában. Tagadhatatlan, hogy a különböző terápiás eljárások nagyobb népszerűségnek örvendenek, mint a szociálpedagógia vagy a szociális munka által kínált beavatkozások. Thiersch összefoglalása szerint ez több tényezőnek köszönhető.[17] Az egyik ilyen tényező a *státuszkülönbség.* A terápiás beavatkozást megbecsülik és jobban megfizetik. Ráadásul a konkrét szociális munkaterület (pl. családgondozás) „piszkosabb" és átláthatatlanabb munkának tűnik, mint a pszichoterápia, ahol a folyamatok jobban kontrolláltak. A másik, elméleti szempontból is fontos tényező a terápiás eljárások *ember- és világképének zártságából* adódik. A pszichoterápiák kimondva vagy kimondatlanul egy meghatározott emberképhez és világképhez kötődnek és számos értékítéletet hordoznak. Ennek köszönhetően a segítő szerepe rögzített, és a segítési folyamat világosan szakaszolható. Ehhez

humánusabb szociálpedagógia megteremtését tenné lehetővé, ami a sikeresebb hétköznap érdekében végzett munka előfeltétele (Thiersch 2006, 33–47).

[17] Thiersch számos írásában és könyvében kitér a szociálpedagógia/szociális munka és a különféle terápiás megközelítések különbségére. Ebben a témakörben a legátfogóbb tanulmánya az általa szerkesztett szakfolyóirat, a *Neue Praxis* különszámában jelent meg (Thiersch 1978, 6–24). A téma tárgyalását ld. még: Thiersch 2006, 76–94. A szerző gondolatmenetének rekonstruálása közben a számos rendelkezésre álló másodlagos irodalom közül Galuske jól megírt és a németországi szociálmunka képzésben gyakran használt kötetének megfelelő részére támaszkodom (Galuske 2003, 133–144).

képest a szociálpedagógiai megközelítés túl nyitottnak, eljárásában pedig meglehetősen heterogénnek tűnik. Thiersch értelmezésében a harmadik tényező, amely a terápiás eljárásokat vonzóbbá teszi, hogy a terapeuta kiképződése során a saját problémáit is feldolgozhatja, nagyobb önismeretre tehet szert. Ez a szempont a szociálpedagógiában és szociális munkában direkt módon nem jelenik meg – éppen az előbb említett nyitottság és meghatározatlanság miatt.

A fent említett, a szociálpedagógia/szociális munka relatív népszerűtlenségét is magyarázó nézőpontok a terápiás eljárásokkal szembeni szisztematikus különbségekre is jól rávilágítanak. Thiersch hangsúlyozza, hogy a terápiás megközelítések és a szociális munka között valójában csak egyetlen közös pont mutatható ki, nevezetesen a célkitűzés: mindkettő a kliens önmagához, problémáihoz, életéhez való viszonyát kívánja befolyásolni, és ezáltal életkörülményein javítani. Thiersch a két terület különbségeit az alábbiakban látja.

A probléma jellegéből adódó különbség. Gyakran a szakirodalom a két terület viszonyát egymás fölé helyezi, vagyis hierarchikus szemléletmódban tárgyalja. Eszerint a szociális munka úgymond a kisebb, a banálisabb, a hétköznapibb, tehát jelentéktelenebb problémák megoldásán fáradozik. Ehhez képest a pszichoterápiák a súlyos, fontos, krónikus problémák kezelésére alkalmasak. Az ilyen jellegű érvelés azonban tarthatatlan, hiszen egy család eladósodásáról vagy a gyermekszegénységről nem állíthatjuk azt, hogy kevésbé fontos, mint például az evészavar elleni terápiás küzdelem (vö. Galuske 2003, 137). A példákból is kitűnik, hogy a szociálpedagógia a sokféle hétköznapi problémára koncentrál, de ez nem azt jelenti, hogy ezek a problémák banálisak lennének. Ehhez képest a pszichoterápiás eljárások elméleti elköteleződésüknek és nyelvhasználatuknak megfelelően a pszichopatológiai színezetű kulcsproblémákat emelik ki.

A beavatkozás helyzetéből adódó különbség. A szociálpedagógiai segítség a kliens hétköznapjait érinti, a mindennapi életbe avatkozik be. A beavatkozás terepe tehát ideális esetben a probléma létrejöttéhez kötődik, ami történhet akár a kliens lakásán, az utcán vagy az adott városrész szociálpedagógiai szempontok alapján kialakított terében. A szociálpedagógus tehát közel kerül a kliens hétköznapi életéhez, még akkor is, ha maga a beavatkozás kivételes eset. A terápiás beavatkozások helyszíne a hétköznapoktól elkülönített helyiség, rendelő, ahol a terápiás munka meghatározott ülésekhez kötött.

A beavatkozás jellegéből adódó különbség. A hétköznapi megközelítésnek megfelelően a szociálpedagógiai beavatkozások flexibilis interakciókban valósulnak meg; a jelzett nyitottság és meghatározatlanság következtében a módszertanilag leírható eljárások is sokfélék lehetnek. A pszichoterápiák eljárásai a hétköznapoktól elidegenült ülésekben valósulnak meg. Jellemző a pszichoterápiás eljárásnak megfelelő redukció.

A klienskörből adódó – Thiersch szerint magától értetődő – *különbség*. A szociálpedagógia szolgáltatásait minden ember igénybe veheti, aki hétköznapi nehézségekkel vagy a szociális ellátással kapcsolatos problémákkal küzd. A terápiák – a beavatkozás jellegének megfelelően – szelektálnak, szolgáltatásaikat elsősorban a lelki problémákkal küzdők vehetik igénybe.

A különbségek tárgyalása ellenére Thiersch minduntalan hangsúlyozza, hogy a két terület nem egymás ellen, hanem vállvetve dolgozik a közös cél elérésének érdekében. Értelmezésem szerint a különbségek tudatosítása egyfajta óvintézkedésként is felfogható, ami elejét veszi az egyik vagy a másik terület alárendelésének, puszta eszközzé válásának. Thiersch a terápiában és a szociálpedagógiában/szociális munkában egy közös cél elérésének kétfajta útját látja. Egyik sem rendelhető a másik fölé veszteség nélkül. Ennek megfelelően fogalmazza meg például a szociális munka területének önállóságát:

> A szociális munkát mint cselekvést nem pótolhatjuk és nem írhatjuk felül terápiákkal, amelyek, amennyiben a problémákat sajátosan strukturálják és eljárásuknak megfelelően rendszerezik, mindig túlmutatnak a hétköznapi megközelítésen. A szociális munka és a terápia két különböző cselekvési forma, amelyek például egy szociálterápiai koncepcióban egymásra szorulnak (Thiersch, idézi Galuske 2003, 136).

A szociálpedagógiai tanácsadás sajátosságai

Amikor egy problémával szembesülünk, három lehetséges megoldási lehetőségünk van: magunk oldjuk meg; a családhoz, a rokonsághoz vagy a barátokhoz fordulunk tanácsért és segítségért; szakmai segítséget veszünk igénybe (Reichel 2005, 17–18). Fontos hangsúlyozni, hogy mindhárom lehetőség egyenrangú. Egyik a másikra épül. A szakmai segítésnek figyelembe kell vennie az egyén saját és szociális kapcsolataiból adódó erőforrásait. A szociálpedagógiai vagy szociális tanácsadásban ezeknek az erőforrásoknak a feltérképezése, kiaknázása módszertani követelményként fogalmazható meg. Thiersch fent vázolt elméleti felfogása eleve megkönnyíti a tanácsadás különböző szintjeinek a megkülönböztetését és megértését. A tanácsadási formák ugyanis annak alapján is megkülönböztethetők, hogy hogyan viszonyulnak a hétköznapokhoz, a mindennapi élethez. Eszerint beszélhetünk *informális hétköznapi tanácsadásról* és támogatásról, amelyet a család, a baráti társaság, az ismerősök vagy kollegák biztosítanak. Ehhez képest elkülöníthetjük az erőteljesen *formalizált szakmai tanácsadási formákat*, amelyek jól elkülönített tanácsadói praxisban, meghatározott

fogadóórában zajlanak (pszichológiai, pszichoterápiai tanácsadás). A kettő közé helyezhetők az olyan, csak *részben formalizált* és ezért a kliens hétköznapi világában aktívan résztvevő tanácsadási formák, mint például a szociálpedagógiai tanácsadás (Sickendiek és Engel, Nestmann 2008, 23).

A hétköznap-irányultságú szociálpedagógiai tanácsadás viszont nem azt jelenti, hogy a hétköznapi, tehát a mindennapi élet informális segítségét kínálja, hanem azt, hogy – miként azt korábban már értelmeztük – a hétköznap magától értetődőségét és a benne megjelenő ellentmondásokat, kihívásokat, konfliktusokat tudatosítja, és a konkrét tanácsadói gyakorlatban a hétköznapiság pragmatikus szemléletét követi. Tehát a Thiersch által szorgalmazott felfogás esetében is szakmai tanácsadásról van szó, ahol a szakmai szempontot éppen a hétköznapi életvilág elemzése szolgáltatja. Ez a sajátosság jelentős mértékben árnyalja a tanácsadás Thiersch által is hangsúlyozott három legáltalánosabb jellemzőjét. Eszerint minden tanácsadás:

- egyfajta szerepviszonyként határozható meg, amelyben az egyik fél a hasznot húzó, a másik pedig a változás alanya;
- a beszéd, vagyis a nyelv közegében zajlik;
- csak olyan problémákra vonatkozik, amelyek nem lépik túl a tanácsot kérő lehetőségeit (vö. Thiersch 1977, 101–102).

A tanácsadás fontosabb sajátosságai

Az általános jellemzők mellett Thiersch rögzíti a szociálpedagógiai tanácsadás sajátos jegyeit (vö. Thiersch 1977, 103–104; Galuske 2003, 172–173):

Tágabb értelemben vett kompetenciaterület. A korábban kibontott gondolatmenetből is kiderült, hogy a szociálpedagógia esetében a tanácsadás területe nem annyira rögzített, mint a terápiás célzatú tanácsadásokban. A szociálpedagógiai tanácsadásban a kompetenciaterület regionális egységekben vagy problémacsoportokban mutatkozik meg.

Széles hatáskör. A szociálpedagógiai tanácsadás témái és feladatai nem korlátozottak. Minden, ami a hétköznapi életben problémaként jelentkezik, a szociálpedagógiai tanácsadás tárgyává válhat. Ezek a problémák – hangsúlyozza Thiersch – érinthetnek anyagi, iskolai, házassági, de még az élet értelmére vonatkozó kérdéseket és feladatokat is. A módszertani tisztaság, vagyis a valóság komplexitásának a tudományos vizsgálatban bevett radikális redukciója, a szociálpedagógiai gyakorlatban korlátozottan érvényesíthető.

A tanácsadási formák és a klienskör sokfélesége. Az előző két pontból következik, hogy a szociálpedagógiai tanácsadás nem ragaszkodhat egyetlen tanácsadási elmélethez és technikához, ahogy egyetlen klienskörhöz sem.

A cselekvés sajátos iránya. A szociálpedagógiai tanácsadás olyan szakmai cselekvés, amely minden tanácsadásnál erőteljesebb formában alkalmazza a konfliktusokkal és krízisekkel való megküzdés hétköznapi eljárásait, miközben a társadalmi összefüggéseket is szem előtt tartja.

A tanácsadás meghatározása

Thiersch definíciója szerint a szociálpedagógiai tanácsadásnak

> […] *állásfoglaló gyakorlatnak* kellene lennie, amely személyiség- és társadalomelméletekre támaszkodva a reflektált kapcsolatok és a segítési források megnyitásán keresztül az ember alávetettségének különböző formáit akarja megváltoztatni […]. Előfeltételezi az emberi helyzetek nyitottságát, illetve az *elfogadás*, a *tárgyterületre vonatkozó kompetencia* és a *szolidaritás* mind metodikai, mind tartalmi eszközeivel dolgozik. Egy ilyen célmeghatározás megmutatja, hogy a tanácsadás személyek közötti interakciókkal kezdődik, de nem reked meg itt, hanem az emberi életkörülményeket többdimenziós vonatkozásaiban érinti, beleértve azok szociálökonómiai feltételeit is[18] (Thiersch 1979, 129).

Mindebből a szociálpedagógiai tanácsadás gyakorlatára nézve Thiersch számára öt következtetés adódik:[19]

- A diagnózis megállapítására mindig *az érintett aktív részvételével* kerül sor. Ez azt jelenti, hogy a diagnózis rögzítése közös munka eredménye, a kliens és a szociálpedagógus együttesen vesz részt benne. A konkrét probléma és a megoldáshoz szükséges erőforrások feltárása, feldolgozása ugyanis olyannyira személy- és helyzetfüggő, hogy minden esetben együttműködést igényel.
- A segítség a *helyzet átszervezésén* keresztül valósul meg az anyagi források elérésének biztosításán, illetve a szociális viszonyok és

[18] *Kiemelések a magyar változatban a kötet szerzője által, S.P.*
A szociálmunka összefüggésében kifejtett „szociális tanácsadás" meghatározásához ld. Thiersch 2005, 129–141.

[19] Az egyes pontok ismertetésénél Galuske (2003, 176–177) könyvére támaszkodom.

térbeliség átformálásán keresztül (baráti kör, iskolaváltás, munkahelyváltás stb.).
- A szociálpedagógiai tanácsadás feladatához tartozik a *konfrontáció*, ami adott esetben éppen a hétköznapi élet szűklátókörűsége ellen hat, amennyiben a probléma felszínes megfogalmazása mögé kíván betekinteni.
- Noha a tanácsadás alapjában véve a beszéd közegében zajlik, a szociálpedagógia cselekvési arzenáljához mégis hozzátartozik az előző pontokban kifejtettekhez kapcsolódó *tréning*, pl. a konkrét szituációk *begyakorlása*.
- A *hétköznapi összefüggések* (csoportok, közösségek) figyelembevétele is alapvető feladat, hiszen a szociálpedagógiai tanácsadás célja eleve a sikeresebb hétköznap megvalósítása.

A szociálpedagógiai tanácsadás sajátos jegyeinek meghatározása, illetve az abból levonható következtetések mellett Thiersch egy másik munkájában néhány maxima megfogalmazását is fontosnak tartja, amelyek szakmai-etikai elvekként értelmezhetők. A szociálpedagógiai tanácsadás (Thiersch 1989, 189–190):

- Fellép a klienskör szelektálása ellen. Hangsúlyozza, hogy a szociálpedagógia tanácsadás mindazok számára nyitott, akik szükséget szenvednek.
- Nyitottsága nemcsak módszertani értelemben vett pluralizmusában érhető tetten, hanem az életgyakorlatokat és társadalmi-politikai problémákat illetően is.
- Az előző két pontból következően ellenzi az életproblémák visszavezetését lelki-kommunikációs folyamtokra vagy privát és lehatárolt terekre történő leszűkítését, átértelmezését.
- Megfelelő szerénységgel viszonyul az adott életnehézségekhez és hozzáférhetőségi lehetőségekhez.
- Az intézményi keretben és meghatározott térben zajló tanácsadással szemben a lokális és regionális környezetben megvalósuló tevékenységet részesíti előnyben.
- Szorgalmazza a kollegiális viszonyt nem szakmabeliekkel szemben is.

Thiersch elméletének jelentősége

Thiersch elmélete jelentős mértékben hozzájárult a Mollenhauer nevével fémjelzett szellemtudományos szociálpedagógia irányának megváltoztatásához és fejlesztéséhez. A tanácsadás Mollenhauernél is a (szociál)pedagógia kiemelt momentuma, ami nem a kliens (ki)oktatását jelenti, hanem a döntések meghozatalában nyújtott segítséget. Mindennek előfeltétele a nyitott kommunikáció (vö. Mollenhauer 2001, 114–120). Ebben az elképzelésben viszont a tanácsadás nagyrészt a család és az iskolai közeg viszonyában artikulálódik. Ehhez képest Thiersch megközelítése világosabbá teszi és kiszélesíti a szociálpedagógiai tevékenység sajátosságait.

A kortárs német szociálpedagógia másik kiemelkedő képviselője Thiersch tanítványa, Lothar Böhnisch. Megküzdésközpontú szociálpedagógiai elmélete Durkheim és Beck szociológiai belátásain túl jelentős mértékben támaszkodik a Thiersch által képviselt elméletre. Az életkorok szociálpedagógiáját elemző munkája végső soron az egyes életkorok hétköznapi életvilágát írja le a mai társadalmi folyamatok figyelembevételével (Böhnisch 2008).

Thiersch elmélete könnyen összeegyeztethető és kiegészíthető Habermas életvilág-koncepciójával, amelynek fontos részét képezi a kommunikatív cselekvés fogalma és tipológiája. A kommunikatív életvilágok elkülönítése, illetve összefüggésük elemzése jelentős mértékben megkönnyíti a helyi életvilág és a különböző konfliktusok megértését, kezelését (Szilágyiné 2008). A hétköznap és az életvilág fogalmának a középpontba állítása a szociálpedagógia és a szociális munka nézőpontjainak különbségére is rávilágíthat. A szociális munka általános feladataként megjelölhető szociális problémamegoldással szemben a kliens életvilágában történő aktív részvételt – éppen Thiersch megközelítésének köszönhetően – a szakirodalom egy része a szociálpedagógia tipológiai értelemben vett megkülönböztető jegyének fogja fel. A rendszerszemléletű szociális munka németországi meghonosítója, Peter Lüssi Thierschre hivatkozó megfogalmazása szerint:

> […] a szociálpedagógus részt vesz kliensei életvilágában, hétköznapjaiban, és az a célja, hogy részvételének különleges módján keresztül úgy befolyásolja személyesen klienseit, és úgy alakítsa életvilágukat, hogy szociális szempontból a lehető legjobban fejlődhessenek. Ennek egyes esetekben (pl. gyerekeknél) túlnyomórészt nevelői, máskor pedig (pl. értelmileg akadályozott felnőtteknél) inkább gondozói jellege van (Lüssi 1997, 52).

A fent bemutatott elmélet alapján megállapítható, hogy a szociálpedagógiai tanácsadás nem meghatározott eljárás, hanem inkább átfogó koncepció és módszer, amelynek keretén belül – a nézőpontból adódó sajátosságokat megtartva – a különböző diszciplínák konkrét eljárásformái érvényesíthetők.[20] Ezek alkalmazása minden esetben a hétköznap- és életvilág-irányultságú szociálpedagógiai szemléletnek és gyakorlatnak rendelődik alá.

A hétköznap és életvilág-irányultság jelentős mértékben erősíti a szociálpedagógia etikai vonatkozásait. A hétköznapi életvilág ugyanis mindig egy adott értelem-összefüggésben jelentkező értékvilág. Amikor a szociálpedagógus hatást gyakorol rá, akkor – az etika nyelvén fogalmazva – az emberi méltóság helyreállításáért cselekszik, aminek értéke mindig az itt és most összefüggésében nyilvánul meg. Innen nézve a szociálpedagógia etikai tudományként is értelmezhető, amelyben a tanácsadás az egyén és a társadalom számára fontos erények (pszichológiai és pedagógiai nyelven fogalmazva: képességek és kompetenciák) megtanulását és begyakorlását segíti elő.

A *Szociálpedagógiai gondolkodás* című könyv első oldalain Thiersch és munkatársai a 21. század problémáit ecsetelik. A szerzők a demográfiai változásokra, a gyermekekre, az ifjúságra és a szegénységre vonatkozó jelentésekre, valamint az Európai Bizottság Fehér Könyveire hivatkozva az előttünk álló időszaknak azokra a szociálpedagógiai kihívásaira hívják fel a figyelmet, amelyek a tanácsadás, a képzés, a kompetenciafejlesztés, az élet és a gondozás biztosításának feladataiban jelennek meg (Böhnisch, Schröer és Thiersch 2005, 9). Értelmezésem szerint Thiersch és szerzőtársainak útkeresése kiválóan rámutat arra, hogy a mai helyzet a szociális feszültségeket és a képzés *(Bildung)* problémáit szigorú korrelációba állító szociálpedagógiai szemléletért kiált.

[20] Például segítőbeszélgetés, témaközpontú interakció, logoterápiai tanácsadás stb.

4. A szociálpedagógia tudománytörténeti értelmezései*

A szakirodalom elég eltérő nézőpontokból viszonyul a szociálpedagógia tudományának változásaihoz. Néhány szerző tudománytörténeti szempontból koncepciózusan értelmezi a szociálpedagógia kialakulásának és fejlődésének történetét. A tudománytörténeti diskurzust két egymással szembenálló értelmezés határozza meg. A kissebségben lévő vélemény szerint a szociálpedagógia esetében nem beszélhetünk fejlődésről, sőt a mai fejlemények alapján az egykori pedagógiai tudományterület hanyatlásának és felszámolásának lehetünk szemtanúi. A legtöbb szerző viszont azt az álláspontot képviseli, hogy a kezdeti pedagógiai kiindulás után a szociálpedagógia híven követi a társadalom és a tudományok változásait. Ennek megfelelően a szociálpedagógia fejlődését sikertörténetként fogalmazzák meg. Ennek értelmében szociálpedagógia egy folyamatosan megújulni, modernizálódni képes tudományterületként áll előttünk. Néhány szerző, köztük Hans Thiersch, a 20. századot egyenesen a szociálpedagógia évszázadaként aposztrofálta (Thiersch 1992a).

4.1 Hanyatlástörténet

A szociálpedagógia „hanyatlástörténetét" a legélesebb formában Jürgen Reyer német pedagógus fogalmazta meg (Reyer 2001). A szociálpedagógia történetének szentelt kötete mutatja be ennek a hanyatlásnak az állomásait (Reyer 2002a). A szerző stílusa meglehetősen éles, dramatizáló. Az egyik tanulmányában már nemcsak hanyatlást említ, hanem a szociálpedagógia gyászjelentését is megírja (Reyer 2002b). Ennek az erős kritikának a megfogalmazását a 2001-ben megjelent *Szociális munka/szociálpedagógia kézikönyve* című kötet második, átdolgozott kiadása váltja ki (Otto és Thiersch 2001). Reyer szerint a kézikönyv címe azt sejteti, hogy a szociálpedagógia részletes bemutatásáról lesz szó, de ehhez képest a kötetből hiányzik a szociálpedagógiára vonatozó önálló szócikk. A vaskos kézikönyv csak történeti vonatkozásokban tesz említést a szociálpedagógia

* Ez a szövegrész korábban megjelent: Sárkány Péter: *Képzés és gondolkodás: Nevelésfilozófiai vázatok*, L'Harmattan, Budapest 2024, 178–181.

hagyományáról. Az egykor kiemelt vezető fogalmat – hangsúlyozza jelentőségteljesen Reyer – „kidobták", már nem játszik kitüntetett szerepet (Reyer 2002b). Ez az állapot egy jól rekonstruálható folyamat végeredménye. A szociálpedagógia kezdetben a pedagógia hagyományos elméleti megközelítéseinek hiányosságaira reagált, pontosabban a herbarti iskola individuálpedagógiájával szemben a közösségi, szociális aspektust emelte ki, és ezzel jelentős mértékben hozzájárult a pedagógia modernizálásához. Mager, Natorp, Linder és még sokan mások a közösség fogalmát helyezték a szociálpedagógia középpontjába. Ezért volt képes a szociálpedagógia közvetíteni a pedagógia és a szociológia tudománya között (Reyer 2001). Később megélénkült az érdeklődés a szociális valóság iránt, a szociális életformák és a miliő kutatása rámutat arra, hogy a környezet is jelentős mértékben meghatározza a pedagógiai befolyás lehetőségeit. A szociológiai elemzésekkel párhuzamosan a pedagógiára komoly befolyást gyakorolt a Wilhem Dilthey által kidolgozott szellemtudományos megközelítés, amelynek következtében az eddig szociálpedagógiaként azonosított kérdésfelvetés kultúrpedagógiaként érvényesülhetett (Reyer 2001). Egy lassú, de biztos folyamat eredményeképpen – így Reyer – a szociálpedagógia, a szociológia és a szellemtudományos pedagógia térnyerése miatt, elveszti önálló arculatát. A kezdetben önálló, a nevelés általános közösségi-társadalmi aspektusait vizsgáló szociálpedagógia a 20. század elejére már csak egy meghatározott terület, a gyermek- és ifjúsággondozás pedagógiájára szűkül. Reyer szerint ezt jól rögzíti a 1928 és 1933 között kiadott *A pedagógia kézikönyve* könyvsorozat *Szociálpedagógia* című kötete (1929). A szociálpedagógia itt már kizárólag „a gyermek- és ifjúsággondozás különböző területeinek gyűjtőfogalma" (Reyer 2002b, 400). Ezzel a szociálpedagógiát végképp elvágták az eredeti elméleti dimenziójától. A szociálpedagógia elméleti kiüresedéséhez Reyer szerint legvégül az 1970-es években felkapott *hétköznap*, életvilág és életforma fogalmak karrierje és a sajátos tudományos igénnyel fellépő általános pedagógia járult hozzá. Ennek következtében több szerző megkérdőjelezhette az önálló szociálpedagógiai nézőpont értelmét (Reyer 2002b).

4.2 Fejlődéstörténet

A szociálpedagógia tudománytörténetét csak akkor tekinthetjük hanyatlástörténetnek, ha erőteljesen ragaszkodunk bizonyos dogmákhoz. Werner Thole és Michael Galuske (2003) éppen erre figyelmeztetnek a Reyer írásaira megfogalmazott replikájukban. A szerzőpáros szerint a neveléstudományként felfogott elméleti szociálpedagógia térvesztését „hanyatlástörténetként" felfogni csak a normatív történetírás igencsak megkérdőjelezhető szempontjaival lehetséges.

Ráadásul Reyer a 20. századi és kortárs szociálpedagógiai fejlemények tárgyalásánál sokszor személyeskedő érvelést enged meg magának. Ezért erősen megkérdőjelezhető, hogy az ilyen stílusú szövegek mennyiben tekinthetők tudományosnak (Thole – Galuske 2003, 889). Szerintük a szociálpedagógia diffúz jellege nem a következetlen elméleti teljesítményekkel, hanem az erőteljes társadalmi modernizálódással és a különböző intézményesülési formák kialakulásával magyarázható. Ebből következik, hogy a szociálpedagógia mai identitását inkább az identitásnélküliség határozza meg. A szociálpedagógiának nincs egyértelműen és végérvényesen elfogadott „diszciplináris otthona", pontosan rögzített elméleti, tudományos és szakmai alapja. „A szociálpedagógia mind diszciplináris, mind szakmai szempontból egy felvilágosítást igénylő tárgyterület marad" (Thole – Galuske 2003, 890). Az aktuális szakmai kihívások a szociálpedagógia és a szociális munka hagyományait egymáshoz közelítették. Ma már nem két teljesen különálló praxisról és szakmáról beszélünk. A német nyelvben ezt a tendenciát jelzi a *„Soziale Arbeit"* megnevezés, amely a szociálpedagógia *(Sozialpädagogik)* és a szociális munka (*Sozialarbeit*) integratív szemléletét jelzi (Thole – Galuske 2003). A mai szociálpedagógia számára a neveléstudomány diszciplínája fontos, de a szakmai diskurzus nem folyhat kizárólag ebben a tudományos kontextusban. Thole és Galuske hangsúlyozza, hogy a neveléstudomány mellett a szociálpedagógiai elméletalkotás számára a *Soziale Arbeit,* illetve az újonnan szárnyra kapott szociálismunka-tudomány *(Sozialarbeitswissenschaft)* is igen fontos szerepet játszik. Ezeken kívül a szociálpedagógia harmadik és legfontosabb tudományos háttere a társadalomtudományok egésze (Thole – Galuske 2003). Éppen ezért meglehetősen problematikus, ha – Reyer szándékainak megfelelően – a szociálpedagógiai elméletalkotást kizárólag a neveléstudomány vagy az átalános pedagógia kontextusában akarjuk megvalósítani. Thole és Galuske arra is figyelmeztet, hogy ez a törekvés a neveléstudomány felől sem igazán értelmezhető, hiszen a neveléstudományban is elméleti pluralizmus érvényesül. A klasszikus nevelési témák mellett a neveléstudomány olyan kérdésekkel is foglalkozik, mint a tanácsadás, segítés, animálás, szervezés, támogatás, prevenció és rehabilitáció (Thole – Galuske 2003). Az elméleti megalapozás ugyanakkor többet jelent, mint tiszta fogalmi elemzést. A szociálpedagógia számára is fontos az empirikusan alátámasztott elméletalkotás, ehhez pedig a társadalmi valóságból kell kiindulni. A szociálpedagógiai elméletalkotás tehát társadalomtudományi szempontból megalapozott és plurális természetű.

A mai német tudományos szociálpedagógiában természetesen a Thole és Galuske által leírt felfogás a meghatározó. Ezt a szemléletet képviselik a szociálpedagógiát oktató egyetemi képzőhelyek és a tudományterület meghatározó publikációi is.

Irodalom

Belardi, Nando (2005): *Beratung. Eine sozialpädagogische Einführung*, Weinheim, München.

Böhnisch, Lothar (1979): *„Sozialpädagogik" hat viele Gesichter*, in: Betrifft: Erziehung 12 (1979), Heft 9, 22–24.

Böhnisch, Lothar (1994): *Sozialpädagogisches Handeln als Grundlage sozialer Infrastruktur in den neuen Bundesländern*, in: Univ. Dresden (Hrsg.): Wege entstehen beim Gehen, Dresden.

Böhnisch, L. – Schröer, W. – Thiersch, H. (2005): *Sozialpädagogisches Denken. Wege zu einer Neubestimmung*, Weinheim, München.

Böhnisch, Lothar (2008): *Sozialpädagogik der Lebensalter. Eine Einführung*, Weinheim, München.

Braun, A. – Graßhoff, G. – Schweppe, C. (2011): *Sozialpädagogische Fallarbeit*, München, Basel.

Dilthey, Wilhelm (1974): *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban. Tanulmányok*, Budapest.

Engelke, Ernst (1998): *Theorien der Sozialen Arbeit. Eine Einführung*, Freiburg im Breisgau.

Engelke, Ernst (2004): *Die Wissenschaft Soziale Arbeit. Werdegang und Grundlagen*, Freiburg im Breisgau.

Erath, Peter (2006): *Sozialarbeitswissenschaft. Eine Einführung*, Stuttgart.

Eyfehrt, H – Otto, H.-U. – Thiersch, H. (Hrsg.) (1987): *Handbuch zur Sozialarbeit / Sozialpädagogik*, Neuwied, Darmstadt.

Galuske, Michael (2003): *Methoden der Sozialen Arbeit. Eine Einführung*, Weinheim, München.

Geißler, K. A. – Hege, M. (1995): *Konzepte sozialpädagogischen Handelns. Ein Leitfaden für soziale Berufe*, Weinheim, München.

Hamburger, Franz (2008): *Einführung in die Sozialpädagogik*, Stuttgart.

Husserl, Edmund (1998): *Az európai tudományok válsága I.*, Budapest.

Iben, Gerd (1998): *Die Sozialpädagogik und ihre Theorie. Stand einer Diskussion über Begriffe und Realitäten*, in: Merten 1998, 113–130.

Kleve, Heiko (2000): *Die Sozialarbeit ohne Eigenschaften. Fragmente einer postmodernen Professions- und Wissenschaftstheorie Sozialer Arbeit*, Freiburg im Breisgau.

Kleve, Heiko (2002): *A luhmanni rendszerelmélet posztmodernitása és jelentősége a szociális munka szempontjából*, in: Bangó – Karácsony (Szerk.): Luhmann-könyv, Budapest, 55–62.

Kleve, H. – Wirth, Jan V. (2009): *Die Praxis der Sozialarbeitswissenschaft. Eine Einführung*, Baltmannsweiler.

Knoll, Andreas (2010): *Professionelle Soziale Arbeit. Professionstheorie zur Einführung und Auffrischung*, Freiburg im Breisgau.

Kornbeck, J. – Rosendal J., N. (Ed.) (2009): *The Diversity of Social Pedagogy in Europe*, Bremen.

Kozma Tamás – Thomasz Gábor (szerk.) (2003): *Szociálpedagógia. Szöveggyűjtemény*, Budapest.

Kreft, D. – Mielenz, I. (Hrsg.) (2008): *Wörterbuch Soziale Arbeit. Aufgaben, Praxisfelder, Begriffe und Methoden der Sozialarbeit und Sozialpädagogik*, Weinheim.

Lüssi, Peter (1997): *A rendszerszemléletű szociális munka gyakorlati kézikönyve*, Budapest.

May, Michael (2008): *Aktuelle Theoriediskurse Sozialer Arbeit. Eine Einführung.*

MacIntyre, Alasdair (1999): *Az erények nyomában*, Budapest.

Merten, Roland 1998 (Hrsg.) (1998): *Sozialarbeit – Sozialpädagogik – Soziale Arbeit. Begriffsbestimmungen in einem unübersichtlichen Feld*, Freiburg im Breisgau.

Mollenhauer, Klaus (1987): *Ursprünge der Sozialpädagogik in der industriellen Gesellschaft. Eine Untersuchung zur Struktur sozialpädagogischen Denkens und Handelns*, Winheim, Berlin.

Mollenhauer, Klaus (1998): *Erziehungswissenschaft und Sozialpädagogik / Sozialarbeit oder: Das Pädagogische" in der Sozialarbeit / Sozialpädagogik*, in: Merten 1998, 131–138.

Mollenhauer, Klaus (2001): *Einführung in die Sozialpädagogik. Probleme und Begriffe der Jugendhilfe*, Weinheim, Basel.

Mollenhauer, Klaus (2003): *A szociálpedagógia eredete az ipari társadalomban. A szociálpedagógiai gondolkodás és cselekvés szerkezetének vizsgálata*, in: Kozma – Thomasz 2003, 101–123.

Mührel, E. – Birgmeier B. (Hrsg.) (2009): *Theorien der Sozialpädagogik – ein Theorie-Dilemma?*, Wiesbaden.

Müller, Burkhard (1987): *Sozialpädagogisches Handeln*, in: Eyfehrt – Otto –Thiersch 1987.

Müller, Burkhard (2006): *Sozialpädagogisches Können. Ein Lehrbuch zur multiperspektivischen Fallarbeit*, Freiburg im Breisgau.

Müller, Carsten (2005): *Sozialpädagogik als Erziehung zur Demokratie. Ein problemgeschichtlicher Theorieentwurf*, Bad Heilbrunn, Obb.

Müller, C. Wolfgang (1992): *Hogyan vált a segítségnyújtás hivatássá. A szociális munka módszertanának története 1883-1945*, (Fordította: Pik Katalin), Budapest.

Natorp, Paul (2003): *Nevelés és közösség*, in: Kozma – Thomasz 2003, 49–56.

Niemeyer, Christian (2003): *Sozialpädagogik als Wissenschaft und Profession. Grundlagen, Kontroversen, Perspektiven*, Weinheim, München.

Niemeyer, Christian (2005): *Klassiker der Sozialpädagogik. Einführung in die Theoriegeschichte einer Wissenschaft*, Weinheim, München.

Nohl, Hermann (2003): *Nevelési szándék az állami ifjúságvédelemben*, in: Kozma – Thomasz 2003, 57–61.

Otto, H.-U. – Thiersch, H. (Hrsg.) (2005): *Handbuch Sozialarbeit / Sozialpädagogik*, München.

Rákó Erzsébet (2016): *Szociálpedagógia és módszerek*, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

Reyer, Jurgen (2001): *Der Theorieverlust der Sozialpädagogik: Verfallsgeschichte oder Diversifizierung? Eine historische Rekonstruktion*, Zeitschrift für Pädagogik 47/5, 641–660.

Reyer, Jurgen (2002a): *Kleine Geschichte der Sozialpädagogik. Individuum und Gemeinschaft in der Padagogik der Moderne*, Baltmannsweiler: Schneider, Hohengehren.

Reyer, Jurgen (2002b): *Sozialpädagogik – ein Nachruf*, Zeitschrift für Pädagogik 48/3, 398–413.

Ritoók Magda (2009): *Új tendenciák a pszichológiai tanácsadás fejlődésében*, in: Kulcsár Éva (Szerk.): Tanácsadás és pszichoterápia. Budapest 2009, 221–254.

Reichel, René (Hrsg.) (2005): *Beratung – Psychotherapie – Supervision. Einführung in die psychosoziale Beratungslandschaft*.

Roessler, Wilhelm (1995): *Sozialpädagogik*, in: Ritter – Gründer: Historisches Wörterbuch der Philosophie, Bd. 9, Basel 1995.

Schilling, J. – Zeller, S. (2007): *Soziale Arbeit. Geschichte – Theorie – Profession*, München, Basel.

Schütz, Alfred – Luckmann, Thomas (1984): *Az életvilág struktúrái*, in: A fenomenológia a társadalomtudományban. Válogatás. (Szerk. Hernádi Miklós), Budapest.

Schütze, Fritz (1992): *Sozialarbeit als „bescheidene" Profession*, in: Dewe, B. (Hrsg.): Erziehen als Profession. Zur Logik professionellen Handels in pädagogischen Feldern. Opladen, 132–170.

Sickendiek, U. – Engel, F. – Nestmann, F. (2008): *Beratung. Eine Einführung in sozialpädagogische und psychosoziale Beratungsansätze*, Weinheim, München.

Simmen, R. – Buss, G. – Hassler A. – Immoos, S. (2008): *Systemorientierte Sozialpädagogik*, Bern, Stuttgart, Wien.

Staub-Bernasconi, Silvia (1995): *Systemtheorie, soziale Probleme und Soziale Arbeit: lokal, national, international. Oder: vom Ende der Bescheidenheit*, Stuttgart, Wien.

Staub-Bernasconi, Silvia (2007): *Soziale Arbeit: Dienstleistung oder Menschenrechtsprofession? Zum Selbstverständnis Sozialer Arbeit in Deutschland mit einem Seitenblick auf die internationale Diskussionslandschaft*, in: Lob-Hüdepohl – Lesch (Hrsg.) (2007): *Ethik Sozialer Arbeit – Ein Handbuch: Einführung in die Ethik der Sozialen Arbeit*, Padeborn, München, Wien, Zürich, 20–54.

Szabó Lajos (1999): *A szociális esetmunka kialakulása és elméleti hátterei*, Budapest.

Szilágyiné Szemkeő Judit (2008): *A helyi életvilágok újrateremtése az iskolák segítségével*, in: Bódi Ferenc (Szerk.): Helyi szociális ellátórendszer. Tanulmánygyűjtemény, Budapest 2008, 311–320.

Thiersch, Hans (1977): *Kritik und Handeln. Interaktionistische Aspekte der Sozialpädagogik*, Neuwid, Darmstadt.

Thiersch, Hans (1978): *Zum Verhältnis von Sozialarbeit und Therapie*, in: Neue Praxis (1978), Neuwid, 6–24.

Thiersch, Hans (1989): *Homo Consultabilis: Zur Moral institutionalisierter Beratung*, in: Böllert – Otto (Hrsg.): *Soziale Arbeit auf der Suche nach der Zukunft*, Bielefeld.

Thiersch, Hans (1992): *Lebensweltorientierte Soziale Arbeit: Aufgaben der Praxis im sozialen Wandel*, Juventa, Weinheim–München.

Thiersch, Hans (1999): *Életvilág-irányultságú szociális munka*, in: Varsányi Erika (Szerk.): Megfigyelés és cselekvés. Válogatás a közösségi munka elméleteiből. Budapest, 88–108.

Thiersch, Hans (2003a): *Szociálpedagógia és neveléstudomány*, in: Kozma – Thomasz 2003, 213–224.

Thiersch, Hans (2003b): *A sorsukra hagyott fiatalok*, in: Kozma – Thomasz 2003, 297–312.

Thiersch, Hans (2005): *Lebensweltorientierte Soziale Arbeit. Aufgaben der Praxis im sozialen Wandel*, Weinheim, München.

Thiersch, Hans (2006): *Die Erfahrung der Wirklichkeit. Perspektiven einer alltagsorientierten Sozialpädagogik*, Weinheim, München.

Thole, Werner – Galuske, Michael (2003): *Sozialpädagogik – „Jahrhundertprojekt" oder „Entsorgungsfall"?,* Zeitschrift für Pädagogik, 49/6, 885–902.

Tuggener, Heinrich (2003): *Szociális munka*, in: Kozma – Thomasz 2003, 77–100.

Winkler, Michael (1988): *Eine Theorie der Sozialpädagogik. Über Erziehung als Rekonstruktion der Subjektivität*, Stuttgart.

II. RÉSZ
KORTÁRS SZAKMA-ELMÉLETEK ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE*

* Könyv formájában megjelent: Péter Sárkány: *Theorie und Praxis Sozialer Arbeit. Eine professionstheoretische Auseinandersetzung*, Tectum, Marburg, 2013.

1. Szakmafelfogások

A szociális munka elméleti koncepcióit tekintve azok a szakmaelméletek különösen kiemelkedőek, amelyek összekapcsolják a gyakorlat és az elmélet különböző aspektusait. A szociális munka a klienscsoport konkrét problémáira és társadalmi konfliktusaira, valamint az életkörnyezetükben felmerülő nehézségekre összpontosít, illetve ezek hatékony megoldására törekszik. A szakma gyakorlása során a szakembereknek a konkrét problémákhoz különböző megoldási stratégiákat kell hozzárendelniük, illetve érvényesíteniük kell az elméleti megfontolásokból eredő szakmai és etikai elveket. Ebben különösen nagy segítséget jelenthetnek az igényesen kidolgozott szakmaelméletek, amelyek egyrészt reflektálnak a szociális munka önértelmezésére, másrészt megpróbálják modellezni a szakmai cselekvés legfontosabb lépéseit. Fontos problémaként jelentkezhet azonban, hogy a szakirodalomban leírt számos szakmaelmélet közül csak kevés olyan van, amely a gyakorlat kihívásait és az elméleti követelményeket azonosan magas szinten képes összehangolni. Jelen tanulmány ezt a problémát helyezi kérdésfelvetése és célkitűzése középpontjába.

1.1 Kérdésfelvetés

Jelen tanulmány azt a kérdést vizsgálja, hogy melyek a modern szakmaelméletek legfontosabb sajátosságai, illetve miben állnak az egyes elméletek hasonlóságai és egymáshoz viszonyított eltérései. Első pillantásra a legtöbb szakmaelmélet kiemel egy bizonyos elméleti irányzatot vagy gyakorlati szempontot, majd ennek alapján határozza meg a szociális munkát mint szakmát. Ez a tendencia a különböző szakmaelméletek leírásában is megmutatkozik: „szerény szakma" (Schütze 1992), „posztmodern szakma" (Kleve 2000), „emberi jogi szakma" (Staub-Bernasconi 2007b).

Ahogy megvizsgáljuk a különböző irányzatok érvelési láncolatait, természetes módon merülnek fel az alábbi konkrét kérdések:

1. Hogyan magyarázhatóak a szakirodalomban szereplő szakmaelméletek közötti hasonlóságok és különbségek?

2. Az eltérő álláspontok sokfélesége mellett kialakítható-e a szociális munka egységes szakmaelmélete?

Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre választ tudjunk adni, elengedhetetlen egy fontos harmadik kérdés hozzáadása, amely a szakmaelméletek megkülönböztethetőségére *(differentia specifica)* vonatkozik:

3. Milyen kritériumok alapján tudjuk egymástól megkülönböztetni a szociális munka egyes elméleteit és szakmaelméleteit?

A fentiekben felvetett három kérdés mentén fogalmazom meg jelen tanulmány legfontosabb téziseit, illetve mutatom be az alkalmazott módszertant.

1.2 Tézisek

Jelen tanulmány az alábbi három, egymással szorosan összefüggő tézist igyekszik tudományosan alátámasztani:

A) A szociális munka diszciplináris elméletei és szakmaelméletei csak heurisztikus értelemben különíthetők el egymástól. A kétféle elmélettípus között korrelációs kapcsolat áll fenn: az egyik feltételezi a másikat, illetve az egyik elmélet felfogható a másik elmélet sajátos természetének értelmezéseként.
B) Ahhoz, hogy a szociális munkát a maga szakmaelméleti egységében tudjuk meghatározni, nem az egyes megközelítések elméleti vonatkozásainak különbözőségeire kell helyezni a hangsúlyt, hanem a szakmai cselekvéssel szemben támasztott aktuális követelmények sajátosságaira. Ebből a szempontból a szociális munka egységes szakmát alkot, amely a problémák egy meghatározott halmazával foglalkozik, és amely eltérő elméleti megközelítések segítségével is leírható. A szociális munka egységes szakmaelmélete nem egy létező vagy még kialakításra váró elmélet segítségével, sokkal inkább a szociális munka jelenlegi gyakorlatának elemzésével tehető láthatóvá.

Az előző két állítással összhangban egy harmadik tézis is felállítható:

> C) Az elméleti koncepciók közötti szembetűnő, egyáltalán nem alábecsülendő különbségek az eltérő diszciplináris megközelítésekkel magyarázhatóak. A szakmaelméletek ugyanis explicit vagy implicit módon tartalmaznak egy vagy több előzetes teoretikus felismerést, amelyek az adott szakmán átívelő elméletekben jutnak érvényre. A szociális munka sokszínűsége tehát az eltérő érdekeltségeken alapuló elméleti attitűdökre vezethető vissza. Felszínesen értelmezve ez azt is jelenthetné, hogy annyi szakmaelméletet kellene kidolgozni, ahány diszciplináris elmélet van, és fordítva: az egyes szakmaelméletekből a szociális munka tudománya számára releváns következtetések vonhatók le.

Ahhoz, hogy a fenti tézisek alátámasztást nyerjenek, mindvégig szem előtt kell tartani azt a meglehetősen nyilvánvaló nézőpontot, amely egy egységes szakmaelméleti paradigma hiányának okát a szociális munka által kezelendő összetett problémákban, valamint a társadalomtudományi és gyakorlati megközelítések összeférhetetlenségében látja.

> A különbség a szociális munka és a többi szakma között lényegében csak abban rejlik, hogy a szociális munka – problématerületeinek összetettsége, nagy száma és többrétegűsége miatt, ám egyben a tulajdonképpen a szociális munkára épülő társadalomtudományokban az esetelemzéssel szembeni tartózkodás következményeként – soha nem tudott kialakítani egy egyértelműen körülhatárolt, a tevékenységi területén érvényesülő paradigmát (Schütze 1992, 163).

Schütze fenti meglátása további konkrét szempontot kínál a szakmaelméletek elemzéséhez. Ennek alapján a tézisek megerősítése érdekében azt is meg kell vizsgálni, hogy az itt tárgyalt szakmaelméletek mennyire képesek érdemben összekapcsolni a társadalomtudományok módszertanát az esetelemzés szempontjaival.

1.3 A módszerről

A fenti tézisek alátámasztására a dolgozatban három, egymással összefüggő módszertani lépést alkalmazok:

a) A kiválasztott szakmaelméleteket azonos logika alapján mutatom be és értékelem.
b) Az egyes szakmaelméleteket összehasonlító elemzésnek vetem alá.
c) Ezeknek az elemzéseknek az eredményeit összevetem az előzetes feltevésekkel.

A szakirodalom egy tucatnál is több szakmaelméletet tárgyal (vö. Erath 2006; May 2008; Knoll 2010), amelyek részletes bemutatására és elemzésére itt nincs mód. A módszertani megközelítés első lépésének megfelelően ezért három szakmaelméletet elemzek és értékelek az elsődleges és másodlagos források feldolgozásával. A konkrét szakmaelméleteket elsősorban úgy választottam ki, hogy eltérő logikájú megközelítéseket képviseljenek. Így esett a választás Burkhard Müller szociálpedagógiai irányultságú, Silvia Staub-Bernasconi jogi és etikai fókuszú, valamint Heiko Kleve posztmodern elméletére. Mindhárom elméleti megközelítést ugyanabból a három nézőpontból vizsgálom meg: először a szakma fogalmát rekonstruálom, majd az elméleti és módszertani hátteret elemezem, végül pedig értékelem az elméletet.

1.4 A téma a szakirodalomban

A szakirodalom számos szempontból foglalkozik a szociális munka szakmaelméletének problémájával. A tanulmányok egy része a nevelés és szociális munka szempontjából releváns szociológiai kutatások aspektusait tárgyalja (Combe és Helsper 1996; Dewe, Ferchhoff, Scherr és Stüwe 2011). Egyes publikációk a szakmaelméletek meghatározására és csoportosítására tesznek kísérletet (Erath 2006; May 2008), de vannak olyan megközelítések is, amelyek a filozófiai reflexió hagyományára támaszkodnak a szociális munka szakmaként való meghatározásában (pl. Mührel 2005).

A tanulmány ezeket a szándékokat követi, ám anélkül, hogy egy újabb szakmaelmélet megalkotására törekedne. Nem is arról van szó, hogy kizárólag a létező szakmaelméletek sajátosságainak és azok osztályozási lehetőségeinek értékelését tűzné ki célul; sokkal inkább a vizsgált elméletek *összefüggéseire* helyezi a hangsúlyt. E nézőpont különlegessége a kutatási kérdésben rejlik, amely

a szociális munka szakmaelméleti egységét és sokszínűségét vizsgálja, valamint az ebből adódó értelmezési lehetőségekre kíván rámutatni.

1.5 Gondolatmenet

A koncepcionális felépítés a következőképpen alakul: a második fejezet elöljáróban a szakmai tudástár témakörét járja körbe a szakmaelméletek legfontosabb szociológiai szempontú meghatározásainak, a szakmaelméletek szakirodalmon belüli csoportosításának és a *diszciplína – szakma – gyakorlat* fogalmak áttekintésével. Ez a fejezet elsősorban a fent megfogalmazott konkrét kérdések értelmezésére, illetve a további elemzések előkészítésére szolgál.

A harmadik, negyedik és ötödik fejezetek egy-egy konkrét szakmaelméletet vizsgálnak meg közelebbről a következő logika szerint: minden fejezet egy-egy tézissel kezdődik, amely az adott szakmaelmélet és a tudományos háttér egységét mutatja be, továbbá a rekonstruált elméletet tudományos értékelés útján alátámasztja. Ezen a ponton szeretném megjegyezni, hogy az elméletek elemzése elsősorban a releváns szerzők munkáján alapul. Az egyes megközelítések értékelésénél fontos szempont az adott elmélet erősségeinek és gyengeségeinek mérlegelése.

Az utolsó fejezetben először az egyes elméletek vizsgálatából levont következtetéseket mutatom be, majd a szakmaelméletek sajátosságainak, egységének és komplexitásának összefoglaló elemzése következik, hogy átfogó válasz születhessen a fentiekben kifejtett kérdésekre, valamint hogy a tézisek érvekkel legyenek alátámasztva. A fejezet fontos célja az is, hogy további kutatási lehetőségekre mutasson rá.

A tanulmányban használt fogalmakkal kapcsolatban szeretném kiemelni, hogy a szociálpedagógia *(Sozialpädagogik),* a szociális munka *(Sozialarbeit)* és a szociálmunka *(Soziale Arbeit)* kifejezéseket illetően az egyes szerző adott műben alkalmazott nyelvhasználatához igazodtam, de a német szakirodalomban használt „Soziale Arbeit" neologizmust következetesen szociális munkának fordítom.

2. Szakmaelméleti megközelítések

A szakirodalom a kezdetektől intenzív érdeklődést mutat a szociális munka szakmaelméleti aspektusait tárgyaló kérdésfelvetések iránt. A különböző elméleti kiindulópontok a mai napig meghatározzák a szociális munkával mint szakmával kapcsolatos diskurzust, még ha a modern szakirodalom már nem is tükrözi a szélsőséges álláspontokat, mint például azt a tézist, amely teljes mértékben tagadja a szociális munka szakmaként való értelmezését.

Ez a fejezet azoknak a szociológiai elméleteknek az áttekintésével kezdődik, amelyek jelentős hatást gyakoroltak a szociális munka szakmaelméleteire. Ezt követően a szakmaelméleti konstrukciók általános jellemzőit, valamint a szociális munka osztályozási lehetőségeit veszi számba. Végül a tudományágra és a szakmára vonatkozó elméletek közötti különbözőségeket tekinti át. A fejezet alapvető célja, hogy olyan, kérdésfeltevések mentén is kirajzolható álláspontokat mutasson fel, amelyek a különböző szakmaelméletek elemzését, majd a bevezetőben felsorolt tézisek alátámasztását szolgálják. A konkrét kérdések az egyes alfejezetek végén kerülnek megfogalmazásra.

2.1 A szakma szociológiai perspektívái

A szociológiai szempontú szakmaelméletek jelentős hatással vannak a szociális munka szakmaként való besorolásáról folyó diskurzusra. Éppen ezért a számos szociológiai elmélet közül legalább ötöt érdemes közelebbről szemügyre venni.

Jellemzőorientált megközelítés. Ez a megközelítés a klasszikus szakmák (orvos, ügyvéd) jellemzőire összpontosít (Merten 2002; Knoll 2010). Ezen jellemzők együttes jelenléte az előfeltétele annak, hogy egy adott foglalkozást szakmaként definiáljunk. A teljesség igénye nélkül az alábbiakban a legfontosabb jellemzőket soroljuk fel:

- tudományosan megalapozott oktatás;
- egy sajátos vizsgáztatási eljárás egyetemen vagy főiskolán;

- speciális, csak szakértők által érthető nyelvezet;
- egy, a társadalom szempontjából jelentős beavatkozási terület;
- szakmai etika;
- egyértelmű szakmai autonómia megléte
  (vö. Merten 2002; Knoll 2010, 89).

E megközelítés tükrében csak akkor beszélhetünk a szociális munkáról mint szakmáról, ha az képes megfelelni a fent említett követelményeknek.

Funkcionalista megközelítés. Ez a megközelítés szorosan kapcsolódik Talcott Parsons nevéhez, kiindulópontja pedig „egy adott szakma professzionalizálásának igényében" (Knoll 2010, 90) keresendő. Ennek során azt a kérdést kell megvizsgálni, hogy egy szakma milyen jelentőséggel rendelkezik a társadalomban (Merten 2010, 134). Ahhoz, hogy a társadalom bizonyos funkciókat el tudjon látni, szüksége van szakemberekre. Egy szakma képes hatékonyan megoldani olyan problémákat, amelyek mind az egyén, mind a társadalom számára fontosak (Knoll 2010, 90). Ezen a ponton a szakmák funkcionalista felfogása a klasszikus szakmákra támaszkodik példaképként. Egy orvos vagy ügyvéd csak akkor fordul más szakemberekhez, ha az adott esetet önállóan, autonóm módon nem tudja megoldani (Knoll 2010, 90). A szociális munka akkor felelne meg ezeknek a feltételeknek, ha fel tudná mutatni, hogy olyan hasznos és nélkülözhetetlen tevékenységet végez a társadalom számára, amelyet más szakma aligha tudna lefedni (Knoll 2010, 91).

Hatalomelméleti megközelítés. E megközelítés kutatásainak középpontjában a felelősségi monopóliumok kialakulása és érvényesülési rendszerük áll. Ezt a megközelítést elsősorban Max Weber munkássága inspirálta (Merten 2010, 135).

> Ebben a gondolkodási hagyományban a korábban problémamentesnek feltételezett szakmai előjogokat és ellenőrzési lehetőségeket kritikus elemzésnek vetették és vetik alá (Merten 2010, 135).

> A hatalomelméleti perspektívában a professzionalizáció folyamatát monopolisztikus célok követésének tekintik. A szakmák differenciálódási folyamatait így a társadalmi hatalom és egyenlőtlenség kontextusában tematizálják (Kurtz 2008, 43).

A hatalomelméleti megközelítés szerint a szociális munka esetében azt kell elemezni, hogy milyen szakmai elismertségnek örvend, és milyen mértékben

képes a társadalom meghatározó területein a felelősségi monopólium pozícióját betölteni (Knoll 2010, 93).

Struktúraelméleti megközelítés. Ulrich Oevermann (1996) szerint a tudomány és az életbeli gyakorlat közötti kapcsolatnak alapvető funkciója van a szakmai cselekvés szempontjából. A funkcionalista megközelítéssel ellentétben a struktúraelméleti megközelítés abból a tézisből indul ki, hogy a szakmák az emberek egzisztenciális problémáival foglalkoznak, és ebből következően a szakmai cselekvések nem kizárólag a tudomány, illetve technikai leírások alapján jönnek létre. Így például az *esetmegértés* a szakmaiság meghatározásának egyik fajsúlyos tényezőjévé válik (Knoll 2010, 95). Oevermann nem az „egyes konkrét tevékenységi területek professzionalizálódási folyamatait" elemzi, hanem egy professzionalizált cselekvéstípus struktúráját próbálja rekonstruálni (Kurtz 2008, 45). Az így értelmezett professzionalizálódás már nem a szakma általános jellemzőit keresi, hanem a konkrét gyakorlathoz kapcsolódó követelmények határozzák meg.

> A szakmai cselekvés lényegében az elmélet és a gyakorlat találkozásának társadalmi helye a tudományos racionalitás, azaz a tudományosan megalapozott gyakorlati problémamegoldás feltételei között (Oevermann 1996, 80, idézi Knoll 2010, 96).

A struktúraelméleti megközelítés feltételrendszere értelmében le kell írni a szociális munka sajátos cselekvéstípusának struktúráját, nevezetesen azt, hogy miként közvetít az elmélet és a gyakorlat között.

Rendszerelméleti megközelítés. A rendszerelméleti megközelítés abból indul ki, hogy a társadalom különböző alrendszerekre oszlik, amelyek egymástól eltérő funkciókat látnak el (Knoll 2010, 93). Ilyen társadalmi alrendszerek például az egészségügyi rendszer, az oktatási rendszer, a jogrendszer és a szociális rendszer (Knoll 2010, 93). E megközelítés szempontjából az egyes szakmák is önálló rendszereket alkotnak (Knoll 2010, 93). Rudolf Stichweh *Szakmák a funkcionálisan differenciált társadalomban* című tanulmányában a szakmák helyének és szerepének kérdését elemzi. A professzionalizmust hídképző elvnek tekinti, amely közvetít az egyes funkcionális rendszerek között (Stichweh 1996, 50). A szakmák sajátosságainak kialakulását társadalmi-történelmi kontextusban helyezi el.

> Csak nagyobb számú funkcionális rendszer differenciálódásával válnak felismerhetővé az egyes szakmák sajátosságai; mindez a korporatív társadalomból

> a funkcionálisan differenciált társadalomba való átmenet lényeges strukturális képződménye. […] [A] professzionalizáció fogalma egy bizonyos kapcsolatot jelenít meg egy funkcionális rendszer rendszer-környezet viszonyának megteremtése és a szakmaiság intézményesülése között ebben a rendszerben (Stichweh 1996, 58).

Ebben a formában akkor beszélhetünk a szociális munkáról mint szakmáról, ha a szociális rendszerrel kapcsolatos tudás egyértelműen körülhatárolható, hiszen ez képezi a szociális munka professzionalizálódásának alapját (Knoll 2010, 94).

A szociális munkáról folyó jelen diskurzusban fontos szerepet kap a fentebb kifejtett két utóbbi szociológiai szakmaelmélet megközelítésmódja. Az 1980-as években a szakirodalomban szemléletváltás volt megfigyelhető a struktúraelméleti megközelítés javára, amit Merte úgy ír le, mint „perspektívaváltást a professzionalizáció mint *státusz*kérdés felől a professzionalitás mint *kompetencia*kérdés irányába" (Merten 2010, 136). Ezzel párhuzamosan megjelent egy rendszerszemléletű megközelítés (Merten 2010, 136).

Ebből kiindulva a jelen tanulmány témájával kapcsolatban a következő kérdés merül fel: Hogyan érvényesül a struktúra- és rendszerelméleti perspektíva a szociális munka konkrét szakmaelméleteiben?

2.2 A szociális munka szakmaelméletei

A szakirodalomban megfigyelhető, hogy egyes szerzők elkülönítik a szociális munka általános elméleteit az úgynevezett szakmaelméletektől. Ezt a nézetet mások mellett Peter Erath (2006) és Michael May (2008) is hangsúlyozzák publikációiknak a szakmaelméletekkel foglalkozó fejezeteiben.

2.2.1 Szakmaelméletek Peter Erath alapján

Sozialarbeitswissenschaft. Eine Einführung (Bevezetés a szociális munka tudományába) című könyvében (2006) Erath külön fejezetet szentel a szakmaelméleteknek. Felfogásában az általános értelemben vett elméletek *a szociális munka tudományos jellegét* tudományelméleti és rendszerezési szempontból igyekeznek igazolni (Erath 2006, 60), míg a szakmaelméleti megközelítések a szociális munkát tudományelméleti szempontok szerint próbálják szakmaként pozícionálni (Erath 2006, 60). Erath a tudományelméleti pozícionálást elegendő oknak

látja arra, hogy a szakmaelméleteket a szociális munkára vonatkozó mindennemű egyéb elméletektől elkülönítsük. Véleménye szerint azok a megközelítések, amelyek a szociális munka tudományának gondolkodási és cselekvési módozatait a szakmára jellemző módon értelmezik, a szakmaelméletek közé sorolhatók (Erath 2006, 116). Ezek az értelmezések azt a nézetet tükrözik, hogy a szociális munka komplexitása lehetetlenné teszi egy átfogó, minden szempontra kiterjedő elmélet kidolgozását, ezért a szakmaelmélet megelégszik a szakmában tevékenykedő szakemberek gondolkodás- és cselekvésmódjainak értelmezésével (Erath 2006, 116). Erath a következő szakmaelméleteket különbözteti meg (Erath 2006, 8): a szociális munkás mint az élethelyzetek és életvilágok megbízott értelmezője (Ferchhoff); a szociális munka mint reprezentatív esetértelmező és -tipologizáló (Haupert és Kraimer); a szociális munka mint szolgáltatásorientált szakmai tevékenység (Dewe és Otto); a szociális munkás mint „a változás ügynöke" (Freire); a szociális munka mint „szerény szakma" (Müller); a szociális munka mint „posztmodern szakma" (Kleve); a szakma cselekvéselmélet-fókuszú értelmezése (Heiner); a szociális munka mint emberi jogi szakma (Staub-Bernasconi).

A felsorolt koncepciók rövid ismertetése után Erath számba veszi az egyes szakmaelméletek legfontosabb jellemzőit. Közös vonások rajzolódnak ki azon elméletekben, ahol a szerzők meggyőződése, hogy a szociális munka a már említett komplexitása miatt nem fedhető le teljeskörűen egy elmélettel (Erath 2006, 138). Az egyes elméleti megközelítések másik közös jellemzője az a nehézség, hogy egyszerre kell megfelelniük a gyakorlati és az elméleti igényeknek (Erath 2006, 138). Erath a szakmaelméletek szerepét ezért egy meglehetősen gyakorlatorientált területre helyezi:

> A lehetőségek széles tárházát tükrözik arra vonatkozóan, hogy a szociális munkások, illetve a szociálpedagógusok hogyan gondolkodnak, értelmeznek, rekonstruálnak, reflektálnak, tárgyalnak, egyensúlyoznak ki stb. – mindezt hogyan tehetik és hogyan kell tenniük (Erath 2006, 138).

Az elméletek a különböző gondolkodási logikák alapján a következőképpen kategorizálhatók (Erath 2006, 138):

- a hermeneutikai értelmezés logikája (Ferchhoff, Haupert és Kraimer);
- a szociális munkás kritikai (ön)megerősítésének logikája (Dewe és Otto, Freire és Lutz);
- a „tanításelmélet" logikája (Müller, Kleve és Heiner);
- egy „etikus szakma" logikája (Staub-Bernasconi).

2.2.2 Szakmaelméletek Michael May alapján

Michael May 2008-ban kiadott egy „munkafüzetet", amely a szociális munka aktuális elméleti diskurzusait dolgozza fel. Ebben a szerző öt, a jelenkori diskurzusok tárgyát képező megközelítést említ (May 2008, 15):

- a mindennapi életre, az életvilágra, az élethelyzetekre és az élettel való megküzdésre irányuló megközelítések;
- szakmaelméleteken alapuló megközelítések;
- rendszerelméleti és rendszeralapú/rendszerező megközelítések;
- diskurzuselemző megközelítések;
- pszichoanalitikus megközelítések.

Ennek a csoportosításnak a logikája két ponton eltér Erath koncepciójától. Először is, May nem a szociális munka tudományából, hanem magából a szociális munkából eredő megközelítésekből indul ki. A második eltérés szintén ebből alakul ki: a szakmaelméleteket nem különbözteti meg a szociális munka egyéb elméleteitől. A jelenlegi „professzionalizációs megközelítések" tárházából May Müller (szociálpedagógiai készségek), Kunstreich (professzionalizációs stratégiák a szociális munkában), Heiner (empirikus cselekvési modell), továbbá Dewe és Otto (reflexív professzionalizmus) nézeteit vizsgálja (vö. May 2008, 69–106).

Erath és May csoportosításainak rövid ismertetése után természetesen felmerül a szociális munka tudományának és/vagy a szociális munka elméleti és szakmaelméleti kifejtéseinek egységére vonatkozó kérdés: *Van-e egyáltalán elegendő tudományelméleti indok a két elmélettípus megkülönböztetésére?* Ugyanez a kérdés feltehető a különböző konkrét szakmaelméletekkel kapcsolatban is: *Hogyan viszonyulnak egymáshoz az egyes elméletek? Ugyanarra a szakmára vonatkoznak? Ha igen, mi az elméletek sokféleség*ének forrása?

2.3 Diszciplína – szakma – gyakorlat

A szociálpedagógia valósága legalább négy nézőpont felől közelíthető meg: a tudományos diszciplínák elméleti teljesítményei, az érvényesnek tekintett szakmaelméleti koncepciók, a szociálpedagógiai területek konkrét gyakorlata és a felsőfokú szociálpedagógus-képzés sajátosságai felől (Rákó és Sárkány 2017, 122).

A szakmaelméletek sajátosságainak megértéséhez elengedhetetlen, hogy röviden áttekintsük a *diszciplína* és a *szakma* közötti különbséget. Egy diszciplína elsődlegesen egy szakma tudományos megalapozottságát hivatott biztosítani.

Becker-Lenz és Müller (2009) munkáját követve Birgmeier és Mührel a következőképpen definiálják a diszciplínát:

> Egy diszciplína a tudományos elméletalkotás és kutatás teljes területét, valamint azt a cselekvési rendszert írja le, amelyben a kutatási és elméletalkotási folyamatok megvalósulnak (Birgmeier és Müller 2011, 55).

A fenti definícióból következik, hogy a diszciplína és a gyakorlat között kimutatható távolság van (Birgmeier és Müller 2011, 55); ugyanakkor a diszciplináris kutatás mindig megjelenik az alapkutatásban (Birgmeier és Müller 2011, 55). Ehhez képest a szociális munkában nem beszélhetünk kizárólag diszciplináris kutatásról, hanem van gyakorlati kutatás és szakmakutatás is (Thole 2012, 47). A gyakorlati kutatás a konkrét szakmai eljárások optimalizálására törekszik, míg a szakmakutatás azt a szakmai tudást hozza létre, amely alapján a szakmaelméletek és a professzionalizáció elméletei kidolgozhatók.

> A szakmakutatás feladata, hogy a hasznosság és alkalmazhatóság kritériumai szerint, a gyakorlat számára iránymutatásként szolgáló, jól körülhatárolható és megfelelő szakmai tudást hozzon létre. Ez azt jelenti, hogy a szakmakutatás mindig arra irányul, hogy a gyakorlat számára alkalmazásorientált és praxeológiai kutatást végezzen (Birgmeier és Mührel 2011, 57).

A három különböző kutatási perspektíva jellemzőit Thole táblázata szemléletesen foglalja össze:

1. sz. táblázat: Kutatási perspektívák (Thole 2012, 47)

	Gyakorlati kutatás	*Szakmakutatás*	*Diszciplináris kutatás*
Kutatási szándék	A gyakorlat optimalizálása	A szociálpedagógiai gyakorlatra való reflexió	Elméletfejlesztés
A tudás dimenziója	Konkrét gyakorlati tudás	Általánosítható szakmai tudás	Tudományos ismeretek
Gyakorlati relevancia	Magas	Inkább magas	Inkább alacsony
Elméleti relevancia	Inkább alacsony	Bizonyos mértékig adott	Inkább magas

A szakmai kutatásokat jelentős gyakorlati relevancia jellemzi, de fontos elméleti eredmények is születnek. A fenti táblázatból azonban az is kitűnik, hogy a szakmai tudás jellemzőinek kidolgozásánál előfeltétel a konkrét cselekvésre vonatkozó ismeretek és a tudományos ismeretek összehasonlítása. Ezt a logikát követi Erath (2006) könyvének korábban említett tagolása is, amely a szakmaelméleteket a szociális munka elméleteinek bemutatása után, ám azok modelljeinek ismertetése előtt tárgyalja. Ez azt jelzi, hogy a szakmaelméletek közvetítő szerepet játszanak az elmélet és a gyakorlat között. May (2008) felosztásából azonban arra lehetne következtetni, hogy a szakmaelméletek más logika alapján közvetítenek az elmélet és a gyakorlat között.

A bevezetőben megfogalmazott állítások alátámasztása érdekében a szakmai tudás és a tudományos tudás kapcsolatát három szakmaelmélet vizsgálata alapján vesszük górcső alá, hogy ezt követően megvilágítsuk a tudományos elméletek és a szakmaelméletek közötti összefüggéseket.

Az előttünk álló vizsgálódások megalapozásához érdemes a szakirodalom szempontjai alapján előzetesen megkülönböztetni a hétköznapi életre vonatkozó elméletek, a szakmaelméletek és a tudományos elméletek általános jellemzőit.

Jelen tanulmány a szakma és a diszciplína viszonyát vizsgálja, így a következő fejezetben bemutatott vizsgálatok tükrében fontos kérdésként merül fel, hogy e két terület viszonya tudományszociológiai szempontból a divergenciatétel vagy a kongruenciatétel segítségével írható-e le (Birgmeier és Mührel 2011, 60). A divergenciatétel szempontrendszere alapján a tudományos ismeretek és a gyakorlati készségek között világos határvonal húzható. A diszciplína és a szakma közötti kapcsolat pedig visszavezethető az alapkutatás és az alkalmazott tudományok közötti kapcsolatra, azaz az alkalmazott tudományokhoz tartozó szakmai tudás mindig az alapkutatásként értelmezett diszciplináris tudáshoz igazodik (Birgmeier és Mührel 2011, 61). Ha a kongruenciatételből indulunk ki, a tudományos diszciplína és a szakma átfedésben van, egymást organikusan feltételező területekként működnek (Birgmeier és Mührel 2011, 61).

A fenti két tétel mentén különböző irányú kérdéseket tehetünk fel. A divergenciatétel esetében tisztázandó, hogy milyen kapcsolat alakítható ki a diszciplína és a szakma között, ha az egyértelmű különbözőségek téziséből indulunk ki. A konvergenciatétellel kapcsolatban viszont az a kérdés merül fel, hogy egyáltalán hogyan tehetünk különbséget a diszciplína és a szakma között, ha egy és ugyanazon dologról beszélünk.

2. sz. táblázat: (Höllmüller 2011, 75 ábrája alapján)

Elméletek	**Hétköznapi életre vonatkozó elméletek**	**Szakmaelméletek**	**Tudományos elméletek**
Cél	Személyes tapasztalatok feldolgozása explicit absztrakcióval vagy anélkül.	Szakmai tapasztalatok feldolgozása és reflexió, a cselekvésre vonatkozó szempontok prioritása mellett.	Explicit absztrakciós rész kidolgozása és bizonyos kritériumok szerinti megfogalmazás.
Példa	„Amilyen az adjoninsten, olyan a fogadjisten", avagy „Amint szeretnétek, hogy az emberek veletek bánjanak, ti is úgy bánjatok velük."	Életvilág-irányultság	Anómiaelmélet

3. Nyitott szakma (Burkhard Müller)

Burkhard Müller (1939–) szerint a szociálpedagógia nem alapozható meg tökéletesen elméleti szinten (Erath 2006, 128), ezért valójában olyan szakmai megközelítésre van szükség, amely figyelembe veszi, hogy a szociálpedagógusnak mindig előtérbe kell helyeznie a kliens problémáit. A szociálpedagógiai munkában tehát elsősorban a kliens akarata érvényesül. Mindemellett a szociálpedagógiai esetmunka sikere számos más tényezőtől is függ, mint például az iskolarendszertől, a gazdasági helyzettől, a munkaerőpiactól (Erath 2006, 129–130).

Müller nézőpontját szakma- és tudományelméleti, illetve módszertani megfontolásai alapján mutatom be. Az elemzés végén kiemelten szemügyre vesszük a problémás szempontokat, illetve értékeljük Müller megközelítésének jelentőségét. A fejezet alaptézise a következőképpen fogalmazható meg: Müller szakmaelmélete mindenekelőtt a szakmai gyakorlatban nélkülözhetetlen készségeket és képességeket hangsúlyozza. Elmélete nem választható el attól a hermeneutikai és életvilág-központú felfogástól, amely a szakmai cselekvés módszertani alapelveit adja.

3.1 A szakma értelmezése

A szociális munka alapvető jellemzői olyan készségekhez és képességekhez kapcsolódnak, mint a nyitottság, a gyakorlati területek problémáival, a kliensek életvilágával, valamint a szociális munkás(ok) sajátságos személyes hozzáállásával való foglalkozás (vö. Müller 2012, 955–972).

3.1.1 Nyitott szakma

Müller szerint a szociális munka nem hasonlítható a hagyományos szakmákhoz, és nem követhet szakértői modellt. A hagyományos szakmák esetében az intézmények szakmai szempontok szerint szerveződtek. A szociális munkában ez éppen fordítva történik: az intézményi háttér biztosítja a szakmaiságot

(Müller 2012, 963). Ennek következménye, hogy a szakmaiság a szociális munka esetében sajátos formát ölt, mivel a felmerülő kérdéseket és problémákat nem szakmai kérdésként kezelik.

> Ebből adódik a másik szükségszerűség, hogy kialakítsuk a szakmaiság saját típusú, nyitott formáit, hiszen mind a klasszikus szakmák, mind az új szakértői kultúrák általában úgy foglalkoznak az igazságosság és a hatalom kérdéseivel, az életvezetés és a társadalmi részvétel lehetőségeivel, hogy ezek a kérdések nem válnak szakmai kérdésekké (Müller 2012, 965).

A szociális munka szakmaisága a következő fogalmakban foglalható össze: életvilág-központúság, a cselekvésképesség korlátozása helyett annak erősítése, részvétel és felhatalmazás *(empowerment)* (Müller 2012, 965). Ezek a szempontok nehezen egyeztethetők össze a szakértői szereppel, mivel a szociális munka nem hagyhatja figyelmen kívül a kliens hétköznapi problémáit, nem cselekedhet a kliens akarata ellenére vagy a hatóságoktól függetlenül (Müller 2012, 966). Müller szerint a szociális munkának ezért:

- foglalkoznia kell a kliensek hétköznapi problémáival, ezeket nem zárhatja ki egyszerűen a saját munkájából;
- tudomásul kell vennie, hogy függ a kliensek akaratától; nem egyszerűen kezeli a klienseket, hanem egyeztetnie/egyezkednie kell velük, és
- el kell fogadnia, hogy sikere más intézményektől/tényezőktől függ (pl. iskola, munkaerőpiac, gazdasági helyzet), amelyek a kliensek életlehetőségeire nagyobb hatást gyakorolnak, mint maga a szociális munka (Müller 2012, 966).

A szociális munkások csak akkor tudnak megfelelni a fent idézett három kritériumnak, amennyiben bizonyos készségeket elsajátítottak. Müller a diszciplináris tudás mellett a szakmai készségek fontosságát hangsúlyozza. A szakmaelmélet szempontjából a legfontosabb kérdés az lesz, hogyan határozható meg a „szociálpedagógiai tudás". Fritz Schütze (1992) álláspontját követve Müller a szociális munkát „szerény szakmának" tekinti, amelynek számos – első ránézésre ellentmondásos – tényezője között egyensúlyt kell találni (Müller 2012, 966). Ilyen helyzetek például: a problémák elemzése és koncepciók kidolgozása anélkül, hogy a szociális munka szem elől tévesztené az egyes embert; az egész ember életösszefüggéseit kell figyelembe venni, miközben egymást követő kis lépésekre kell koncentrálni; a krízishelyzeteket úgy kell kezelni, hogy a kliens döntési szabadsága ne sérüljön (Müller 2012, 967).

3.1.2 A belehelyezkedés szakmája

Mivel a szociális munka a hétköznapi életre, az életvilágra és a társadalmi beágyazottságra összpontosít, nem rendelkezik az orvosi vagy jogi szakmákhoz hasonló autonómiával. Ennek következtében gyakorlati szempontból „a belehelyezkedés szakmájának" tekinthető (Müller 2012, 967); a szociálpedagógusok és a szociális munkások különböző élethelyzetekbe és szervezeti keretekbe helyezkednek bele.

> Belehelyezkedni nehéz életkörülményekbe és félresikerült életutakba, amelyeknek mégis megvan a maguk logikája, a kliensek érthető, mégis irreális kívánságaiba és abba, hogy az emberi destruktivitás túlkapásait testközelből kell elviselni. [...] A szociális munkát végzőknek bele kell helyezkedniük abba a szerepbe, hogy ők a „szűkös erőforrások" kezelői és elosztói. El kell fogad(tat)niuk, hogy amit adni tudnak, az nagyon korlátozott, és ezért bizonyos helyzetekben akár harag irányulhat rájuk (Müller 2012, 967–968).

A gyakorlati terep sokrétű igényei miatt a szociális munka mint szakma a nyitott szakmával kapcsolatos szempontok és a belehelyezkedési képességgel kapcsolatos elvárások mentén körvonalazható.

3.1.3 Élő ember szakmája

A szakmát meghatározó diszciplináris tudás és szakmai készségek mellett Müller szakmaelmélete figyelembe veszi az „élő embert" is (Müller 2012, 972), akinek mindennapi gyakorlata és etikai megfontolásai szintén szerepet játszanak a szakma gyakorlásában. Az olyan fontos, a személyes élettapasztalatokhoz szorosan kapcsolódó készségeket, mint a nyitottság, az önkritikus reflexió és a megfigyelőképesség, nem lehet csupán oktatás és képzés útján elsajátítani (Müller 2012, 972). Müller a személyes etikai hozzáállást olyan különleges készségnek tekinti, amely a szakma gyakorlásának egyik lehetséges előfeltételévé válhat.

Az eddig elmondottak alapján a következő fontos kérdés merül fel: milyen tudományelméleti megfontolások állnak a „szerény szakma" mögött, amelyben kiemelkedő jellemzők a nyitottság, a belehelyezkedés képessége és a személyes hozzáállás minősége? Hogyan határozhatók meg ezen szempontok alapján konkrét cselekvési elvek?

3.2 Tudományos és módszertani értelmezés

A szociális munka mint szerény szakma koncepciója két alapvető hipotézisen alapul. Az egyik szerint a szociális munka alapkérdése az életvilágra, a megküzdési feladatokra és a társadalmi problémákra vonatkozik (vö. Müller 2006a, 18–19). A tudományos vizsgálódás feladata ebben az esetben ezek leírása, illetve a bennük rejlő erőforrások fejlesztése. A másik fontos feltevés, hogy a szociális munka elsősorban kapcsolati munka. A tudomány ezért ezen a szinten hermeneutikai vagy értelmező feladatot lát el (Müller 2006a, 9). Müller megközelítése épít a neveléstudomány hermeneutikai-gyakorlati hagyományának meglátásaira, a fenomenológiai paradigmára és a különböző hétköznapiélet-elméletekre (vö. Müller 2008). Munkájában hivatkozik Klaus Mollenhauer és Uwe Uhlendorff (1992, 1995) szociálpedagógiai diagnózis koncepciójára, valamint Hans Thiersch (1992) hétköznapi életre és életvilágra épülő szociálismunka-szemléletére, de sok tekintetben túlmutat ezeken, a speciális esetmunkára érvényes elméletet és módszertant dolgoz ki.

3.2.1 Az esetmegértés művészete

A szociálpedagógia nem más, mint hermeneutika: szociálpedagógiai esetek értelmezése. Müller – Diltehey-re hivatkozva – egyenesen az esetmegértés művészetéről beszél. Müller szerint szakmai szempontból létfontosságú, hogy mit is nevezünk szociálpedagógiai esetnek. Válasza meghökkentően egyszerűen hangzik: *szociálpedagógiai esetnek* az az eset tekinthető, amit szociálpedagógusok feldolgoznak (Müller 2006a, 32–33). A szakember elsőrendű szakmai feladata, hogy egy elbeszélt történetet szociálpedagógiai szempontból értelmezzen. Az eset feldolgozásának három momentuma különíthető el:

- A feldolgozáshoz mindenekelőtt *kazuisztikai térre* van szükség. Ezt szupervízió, team-munka vagy egész egyszerűen a megfelelő mértékben rászánt idő teszi lehetővé, amikor a szakember a konkrét esetet saját háttértudásával egyezteti.
- A második momentum *az eset létrehozása („konstituálása"*), ami lehetővé teszi az esettörténet rögzítését és leírását.
- Végül a harmadik lépésben a szociálpedagógus *az esettörténetet* próbáknak veti alá: ellenőrzi és megpróbálja olyan formában *átkeretezni,* ami konkrét cselekvési lépések kidolgozását teszi lehetővé (vö. Müller 2006a, 35–36).

Müller megközelítése kettős tipológiát alkalmaz. Először elkülöníti az eset különböző dimenzióit, majd ezeket összefüggésbe hozza a szakirodalomban jól ismert szakmai cselekvésmodellel. A Müller által kidolgozott módszert *többszempontú esetmunkának* nevezzük.

3.2.2 A többszempontú esetmunka

Müller a többszempontú esetmunkát így határozza meg:

> Többszempontú eljáráson [...] olyan szemléletmódot értek, amely szerint a szociálpedagógiai cselekvés különböző vonatkozási keretek közötti perspektívaváltást követel meg (Müller 2006a, 21).

A többszempontú eljárás vagy „szemléletmód" egy speciális szakmai megközelítés, amely egy adott szociálpedagógiai helyzet érzékelését szolgálja. Többszempontú eljárást követel például az ifjúságsegítés, amelynek orvosi, terápiai, nevelési és finanszírozási vonatkozásai is lehetnek. Ebből következik, hogy a szociálpedagógiai elméleteket nem mechanikusan alkalmazzák, hanem azok a konkrét esetek megértését hivatottak elősegíteni. A szociálpedagógiai értelemben vett eset fogalma ezért az egyik legfontosabb tájékozódási pont. Az „eset" egyik legalapvetőbb tulajdonsága, hogy konkrét történések egymással összefüggésben kerülnek elmesélésre (Müller 2006a, 27). A szociálpedagógiai szempontból releváns esetek elbeszélésének feldolgozásához olyan háttértudásra lehet szükség, amely fontos szerepet játszhat az eset értelmezésében: például pedagógiai tudás a felnövekvő generációkról, társadalomtudományi ismeretek a fiatalok aktuális helyzetéről, jogi ismeretek a bűncselekmények gyakoriságáról és következményeiről, szociálpolitikai ismeretek a munkanélküliségről (Müller 2006a, 28).

Müller a szociálpedagógiai eset három dimenzióját különíti el (vö. Müller 2006a, 37–63):

a) *Valaminek az esete (Fall von)*. Ebben a dimenzióban a konkrét eset egy általános kategória alá sorolódik, mint például a *gyermekveszélyeztetés esete*. Az esetmeghatározásnak arról a szintjéről van tehát szó, amelyben a konkrét eset egy általános norma, törvény vagy diagnosztikai kategória alá sorolható (Müller 2006a, 41).
b) *Valaki(k)re tartozó eset (Fall für)*. A valaminek az esete fennállásából szervesen következik, hogy az adott eset kezelése kikre tartozik.

Kik azok a szakemberek, akiket az esetkezelésbe be kell vonni (pl. rendőrség, orvos, klinikai pszichológus, gyógypedagógus)? Az esetmeghatározás e dimenziója a szakmai együttműködés különböző formáinak mérlegelését teszi szükségessé (Müller 2006a, 41). A szociálpedagógusok „találkoztatják" a szakértői tudást az „utca emberének" tudásával (vö. Müller 2006a, 52).

c) *Valakivel való eset (Fall mit).* Ez a dimenzió a szociálpedagógus és a konkrét kliens kapcsolatára vonatkozik, arra a kölcsönös tiszteleten alapuló együttműködésre, ami a sikeres esetkezelés előfeltétele. Arról a munkáról van szó, amit a szociálpedagógus az esetkezelés során végez. Az esetmunkának ez a dimenziója alapvetően a következő kérdés megválaszolására törekszik: „Mit teszek most, hogy mindent más kérdést tisztáztunk, *azokkal* az emberekkel, akikről szó van?" (Müller 2006a, 41.)

A szociális munkában ilyen értelemben három féle tudás összekapcsolásáról beszélhetünk. A *„valaminek az esete"* szakértői tudást igényel, a *„valakire tartozó eset"* egy jól tájékozott szociális munkást és egy tájékoztatott polgárt feltételez, hogy végül ez a két szint a *„valakivel való eset"* dimenziójában összekapcsolódjon az utca emberének pragmatikus gondolkodásával (Müller 2006a, 55).

Az eset említett három dimenzióját Müller összefüggésbe hozza a szakmai cselekvés modelljével, nevezetesen az *anamnézis*, a *diagnózis*, az *intervenció* és az *evaluáció* lépéseivel. A többszempontú esetmunka módszere tehát azt a fontos felismerést hordozza, hogy az anamnézisnek („a nem tudással való körültekintő eljárás"), a diagnózisnak („kinek, milyen problémája van?"), a beavatkozásnak („mi a teendő?") és az evaluációnak („mi lett az eredmény?") egyaránt az eset három különböző dimenzióját kell szem előtt tartania. Müller az alábbi táblázatban foglalja össze az esetmunka szempontjait:

3. sz. táblázat: (Müller 2006a, 76)

Valaminek az esete	Valaki(k)re vonatkozó eset	Valakivel való eset	
			Anamnézis
			Diagnózis
			Intervenció
			Evaluáció

3.2.3 A „köztes" diagnózisa

Müller egyik legjelentősebb eredménye a szociálpedagógiai diagnózis meghatározása és a hozzá tartozó módszertan kidolgozása. Müller szerint a szakirodalom alapján három különböző diagnosztikai koncepciót lehet megkülönböztetni:

1) Az egyik fontos megközelítés – amelyhez Müller Petermann (2002) és Harnack-Beck (1999) munkáját is sorolja – a klasszikus pszichoszociális szakértői diagnózis, amelynek célja a problémák objektív és szubjektív aspektusainak tisztázása a segítségnyújtás előtt.
2) A másik álláspont éppen ennek az ellenkezőjét állítja, amikor azt emeli ki, hogy a szociális problémák definíciók függvényei, és ezért nem tisztázhatók egyértelműen objektív szakértői szemszögből. Az ezt az álláspontot képviselő szerzők (Peters 1999 és Kunstreich 2003) esetmegértésről beszélnek.
3) A harmadik ismert megközelítés – amelyet Klaus Mollenhauer és Uwe Uhlendorff közös munkája képvisel – a hermeneutikai megközelítés, azaz az értelemre összpontosító értelmező diagnózis.

> Hermeneutikai szempontból a szociálpedagógiai diagnózis tárgya nem a tünetek felismerése és helyes kategorizálása, hanem a különböző nézőpontok megértése; […] nem a tünetek osztályozása aszerint, hogy milyen kezelést igényelnek, hanem a cselekvési lehetőségek mérlegelése és felkutatása; nem egy bizonyos típusú kezelés elrendelése vagy felírása, hanem az egyeztetési lehetőségek biztosítása és kompromisszumok megkötése (Müller 2006b, 88).

A Müller által használt sajátos diagnózisfogalom hermeneutikai megközelítésen alapul, és a Mollenhauer és Uhlendorff által bevezetett „nevelési segítség" nézőpontját igyekszik kiterjeszteni a mindenkori intézményi kontextusra (Müller 2006b, 88). A szociálpedagógiai diagnózis nem nélkülözheti az esetkezelés többszempontúságát, amelyről fentebb szó volt. A szociálpedagógiai diagnózis különbözőségének kiemelése érdekében Müller itt a „köztes diagnózisa" kifejezést használja. A köztes diagnózisa nem arra próbál választ találni, hogy a segítséget kérő személy helyzete hogyan jelenik meg, hanem arra kérdez rá, hogy mi áll a kliens és környezete között. Ezzel a látásmóddal egy olyan rendszerszemléletű megközelítés valósul meg, amely nemcsak a kliens és környezete közötti kapcsolatot veszi górcső alá, hanem a diagnózis részeként a segítség nyújtásának és elfogadásának folyamatát is. A rendszerszemlélet alapján még azt a kérdést is

vizsgálják: „Mi a különbség aközött, amit [a kliens] saját helyzetének érzékel, és aközött, amit [a kliens] akar?" (Müller 2006b, 95.)

3.3 Az elmélet kritikája és jelentősége

Müller elmélete valódi szakmaelméletnek tekinthető, hiszen – ahogy a fentiekben rekonstruált levezetésből is látható – elméleti következtetéseit logikus módon a szociális munka feladataiból vonja le. A tudományos elméletre való szerény reflexió ez esetben a „szerény szakma" koncepció része, mindenekelőtt a cselekvési modell kidolgozását szolgálja. Alább pontokba szedem a Müller megközelítésével szemben megfogalmazható kritikát, majd rátérek a szakmaelmélet jelentőségének tárgyalására.

3.3.1 Az elmélet kritikája

Müller aktuális, gyakorlatorientált és könnyen érthető sémában gondolkodik. Megközelítésének kritikája ezért elsősorban tudományelméleti szemszögből fogalmazható meg.

a) Müller meghatározása a szociális munkára mint szakmára túlnyomórészt negatív, azaz nem ad valódi választ arra, hogy miben állnak a szociális munka mint szakma jellemzői. Az esetkezelés három dimenziójának leírásával azonban egyértelműen állást foglal a szociális munka diszciplináris és szakmai jellemzői mellett.
b) A szociális munka gyakorlati kihívásaira adott szakmaelméleti válaszok tudományelméleti szempontból nagyrészt az oktatáselmélet szintjén maradnak, ezért nehéz racionális lépéseket megfogalmazni a szociálpedagógiai készségek elsajátítására vonatkozóan.
c) A többszempontú esetmunka nem kizárólag a szociális munka jellemzője. Többszempontú munkáról beszélhetünk az orvosok vagy a jogászok esetében is; ezekben a szakmákban a *valaminek az esete,* a *valaki(k)re tartozó eset és a valakivel való eset* dimenziók mintegy magától értetődően használatosak. Természetesen az eset fogalmát és az egyes dimenziókat a szociálpedagógiában eltérően értelmezzük, de ez önmagában nem legitimálja, hogy a „szerény szakma" elméletét önálló szakmaelméletnek minősítsük.

d) Szemléletében helyenként rendszerelméleti szempontok is érvényesülnek, de érvelésében Müller jellemzően megmarad a szociális munka pedagógiai szemléleténél (vö. Pantucek 2007). Nem hangsúlyozza a rendszerelmélet tudományelméleti jelentőségét, mivel a szociális munkára elsősorban szociálpedagógiai szempontból tekint.

3.3.2 Az elmélet jelentősége

Müller szakmaelmélete meglehetősen népszerű. Ezt bizonyítja az is, hogy a többszempontú szociálpedagógiai esetmunkáról szóló könyve (*Sozialpädagogisches Können. Ein Lehrbuch zur multiperspektivischen Fallarbeit*) négy kiadást ért meg. Munkájának sikere többek között a következő tényezőknek köszönhető:

a) A jól strukturált, világosan leírt szakmafogalom egyértelműen jól kapcsolódik a professzionalizáció és a professzionalizmus közötti diskurzus aktuális strukturalista tendenciájához.
b) Müller egyértelműen a Mary Richmond és Alice Salomon nevéhez fűződő szociálismunka-hagyományra épít, amely a szociális munka sajátosságait a szociális diagnózisok sajátosságaiból igyekszik levezetni.
c) Müller olyan szakmaelméletet és módszertant dolgozott ki, amely könnyen oktatható és a gyakorlatból vett példákkal jól illusztrálható. Koncepciójának erőssége abban rejlik, hogy összekapcsolja a szociálpedagógusok vagy szociális munkások szakmai identitását, a gyakorlat aktuális kihívásait, valamint a szakmai cselekvés elvárásait.
d) Müller programjának, amely a szociális munkát szerény szakmaként értelmezi, egyértelmű előnye, hogy a módszertani koncepciót összekapcsolja a szakma gyakorlásához nélkülözhetetlen készségek fejlesztésével és megerősítésével. Ennek megfelelően a módszerektől a következő eredmények várhatók:

A módszereket a szakmai önreflexió tanítására kell használni. […] A módszereknek az éles megfigyelés készségeinek fejlesztését kell szolgálniuk. […] A módszereknek a folyamatorientált, nyitott célokkal történő cselekvés tanításának kell lenniük (Müller 2012, 972).

3.4 Következtetések

Müller megközelítésének rekonstrukciója alátámasztja azt az állítást, hogy a szociális munka mint nyitott és szerény szakma nem érthető meg az életvilág-központú megközelítés, a rendszerszemlélet és a diagnózis hermeneutikai koncepciója nélkül. Ez egy olyan szakmaelmélet, amely a szociális munka alapvető jellemzőit a gyakorlat területén jelentkező kihívásoknak megfelelően egy több-szempontú szemléletben egyesíti.

Ha a szociális munkát szerény és nyitott szakmaként értelmezzük, akkor konkrét szakmára gondolunk, amely a társadalomban a valósághoz való viszonyulás egy formáját jelenti, és a szociálpedagógia életvilág-orientált és hermeneutikai koncepciójának jellemzőit hordozza. Ettől függetlenül Müller elmélete minden tekintetben kifejezetten szakmaelméletként értelmezendő, hiszen abból indul ki, hogy a szociális munka a komplexitásánál fogva nem tehető kizárólagosan teoretikus vizsgálat tárgyává (Erath 2006, 138).

4. Emberi jogi szakma (Silvia Staub-Bernasconi)

A szakma modern teoretikusai között Silvia Staub-Bernasconi az egyik legelkötelezettebb szószólója annak, hogy a szociális munkát önálló tudománynak és szakmának kell tekinteni. A témában megjelent könyveiben és tanulmányaiban nem „félszakmaként" vagy „szerény szakmaként" mutatja be a szociális munkát, hanem éppen ellenkezőleg: a szociális munka önálló szakmaként való felfogását képviseli, amely szakma világosan megfogalmazható tudományos, módszertani és etikai alapokon nyugszik. 1995-ben megjelent könyvének címe *– Rendszerelmélet, társadalmi problémák és szociális munka: helyi, nemzeti, nemzetközi szinten – avagy a szerénység vége (Soziale Arbeit: Systemtheorie, soziale Probleme und Soziale Arbeit: lokal, national, international. Oder: vom Ende der Bescheidenheit)* – találóan jelzi szemléletének átfogó program jellegét. Staub-Bernasconi megközelítésében fontos szerepet játszik a szociális munka nemzetközi definíciója, amelyet 2004-ben a *Szociális Munkások Nemzetközi Szövetsége (IFSW)* és a *Szociális Munka Iskolák Nemzetközi Szövetsége (IASSW)* fogalmazott meg konszenzusként:

> A szociális munka egy szakma, amely elősegíti a társadalmi változásokat, az emberi kapcsolatokban a problémamegoldást, valamint az emberek képessé tételét és felszabadítását a jóllétük javítása érdekében. Az emberi viselkedés és a társadalmi rendszerek elméleteit magyarázati alapként használva a szociális munka az egyén és a környezet/társadalom metszéspontján avatkozik be. Az emberi jogok és a társadalmi igazságosság elvei alapvető fontosságúak a szociális munkában (Staub-Bernasconi 2007a, 26–27).

E definíció szerint a szociális munka nem más, mint tudományos alapokon nyugvó szakma, amely beavatkozásainak tervezésekor elsősorban az emberi jogok és a társadalmi igazságosság érvényesítésére törekszik.

Staub-Bernasconi elméletét a szakmára vonatkozó álláspontja és tudományelméleti kutatásai alapján mutatom be. Ezt követően a problémás szempontokat és a megközelítésének jelentőségét tárgyalom. A fejezet alaptézise a következőképpen fogalmazható meg: *A szociális munka mint emberi jogi szakma programja*

egy gyakorlatorientált normatív elmélet, amely jól meghatározott tudományos, jogi és etikai háttér alapján cselekvési elveket dolgoz ki a szakmai beavatkozáshoz. Staub-Bernasconi elmélete nem választható el a rendszerelmélettől és a normatív cselekvés tudományától, amely elsősorban az emberi jogok érvényesítésével foglalkozik.

4.1 A szakma értelmezése

Staub-Bernasconi a szakmáról szóló tanulmányaiban mindig a kettős mandátum elvéből indul ki, hangsúlyozva azt, hogy ez a szűkebb értelmezés a szociális munka tudományos és etikai függetlenségének kialakítása érdekében szükségszerű.

4.1.1 A kettős mandátum

A szociális munka mozgásterét befolyásoló tényezőket legalább öt pontban lehet összefoglalni (vö. Galuske 2003, 47–49):

- *Társadalom és politika*. Ide tartoznak a különböző hagyományok, a jogrendszer, a jóléti állam filozófiája, a szociális munka képzési intézményei és a közvélemény.
- *Kliensek*. A szubjektív problémamegoldó erőforrások mellett ide tartoznak az elvárások, félelmek, szorongások, a konkrét problémahelyzet stb.
- *Szociális munkások*. Ide tartoznak a képzés, a tudás, a készségek, a módszertani repertoár, a tapasztalat, az értelmezési és észlelési minták, a félelmek, a szorongások stb.
- *Intézményi környezet*. Ezek a tényezők magukban foglalják a jogi, pénzügyi, térbeli, szervezeti, személyi és koncepcionális probléma körülményeket.
- *Konkrét helyzet*. Ide tartoznak a helyiségek, az időbeli erőforrások, a légkör, a segítségnyújtási helyzet alkotmányos feltételei (kényszer, önkéntesség), valamint a segítő és a kliens közötti kapcsolat.

Az említett befolyásoló tényezők rámutatnak a szociális munka kettős küldetésére. Ez egyrészt társadalmi megbízatás a szociális problémák gazdaságos megoldására, másrészt megbízatás a kliensek képviseletére és segítésére. Ez a kettős küldetés a szociális munkát a társadalom (rendszer) és a kliensek (életvilág)

közé pozícionálja, a szakma közvetítő szerepet tölt be a társadalom és a kliensek között, miközben maga is *intézményeként* van jelen a társadalomban. Böhnisch a kettős mandátum természetét a következő módon írja le:

> […] a szociálpedagógia kettős funkciót tölt be az életterületeken: bár elsősorban életvilágokat hivatott támogatni, ezzel egyidejűleg az államot védelmezi és mentesíti az életvilágok konfliktusokkal teli és politikailag kockázatos hatásaitól (Böhnisch 1982, 67, idézi Erath 2006, 7).

A kettős mandátum számos etikai dilemma forrása (segítés – ellenőrzés; segítés – nem segítés; életvilág-központúság – gazdaságosság), ezért a szociális munkát sok szerző félszakmának tekinti (vö. Engelke 2004; Erath 2006).

4.1.2 A harmadik mandátum

Staub-Bernasconi érvelése szerint a szociális munka csak akkor értelmezhető komoly tudományként és szakmaként, ha az említett mandátumokat kiegészítjük egy harmadik mandátummal (vö. Staub-Bernasconi 2007a, 2007b). Ez a harmadik mandátum a szociális munka tudományos, módszertani és etikai alapjaira vonatkozik. Egy független szakma mindig tudományos alapokon és meghatározott etikai elveken nyugszik. Ezek jelentik az előfeltételét annak, hogy a szociális munka gyakorlatában egyértelmű megbízásokat tudjunk megfogalmazni. A szociális munka etikai alapja nem lehet más, mint „egy, a szakma által definiált, kötelező érvényű etikai kódex" (Staub-Bernasconi 2007a, 36).

Staub-Bernasconi elméletében különösen figyelemre méltó, hogy a szociális munkát nem kizárólag tudományos, hanem etikai szempontból is igyekszik megalapozni. A társadalom és az ember kapcsolatában az emberre helyezi a hangsúlyt:

> Az emberek tehát nem azért vannak, hogy a szervezetek vagy a „társadalom" feltételezett „szükségleteit" kielégítsék. Lehetőségekkel kell rendelkezniük, hogy élvezzék az életet, és egyúttal segítsenek másoknak élvezni az életet (Staub-Bernasconi 2012, 275).

4.1.3 Az emberi méltóságon alapuló emberi jogi szakma

Staub-Bernasconi a szociális munkának az emberi méltóságon mint értéken alapuló rendszerszintű etikai szemléletét támogatja, ami egyben a szakmai cselekvés alapelveit is jelenthetné.

> Az emberi méltóság és az emberi jogok vezérlő eszmeként való bevezetése a tantervekbe, a képzésbe és a gyakorlatba, ezek minden filozófiai, vallási, elméleti, gyakorlati és empirikus vonatkozásával együtt, olyan alapot jelentene, amelyen megvalósítható a társadalmi nyomástól és külső meghatározásoktól független etikai értékítélet és lehetőség szerint az önállóan meghatározott mandátumok megfogalmazása (Staub-Bernasconi 2006, 287).

Az emberi méltóságot a történelem során és a világ különböző országaiban különbözőképpen értelmezték. A zsidó-keresztény kultúra szerint az emberi méltóság közvetlenül Istentől származik, az embert Isten saját képmására teremtette. A felvilágosodás korában az emberi méltóság az ész (gondolkodás) fogalmához kapcsolódott (Staub-Bernasconi 2006, 287).

Mindezekkel ellentétben Staub-Bernasconi az emberi méltóság súlyos megsértésére mutat rá, amit a történelem során sajnálatos módon több nemzedéknek kellett saját élettapasztalatként megélni. A világban – a mindenkori konkrét nézetektől függetlenül – az emberiség számos szomorú tapasztalatban osztozik, mint például a szegénység, a szenvedés, a nyomor, a megtévesztés, a diszkrimináció, a kizsákmányolás, az ideológiai terror, az üldöztetés (Staub-Bernasconi 2006, 279).

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát (a Közgyűlés 1948. december 10-i 217 A (III) határozata) ezért az emberi méltóság dokumentumának kell tekinteni, amely az emberiség negatív tapasztalataiból kiindulva 30 cikkben írja le a konkrét emberi jogokat (pl. minden ember szabadságát és egyenlőségét). Az első cikkelyt egyben a szociális munka megkérdőjelezhetetlen alapértékének is tekintjük, amellyel minden emberi jognak és kötelezettségnek összhangban kell maradnia.

> Minden emberi lény szabadnak születik, és egyenlő méltósága és joga van. Az emberek, ésszel és lelkiismerettel bírván, egymással szemben testvéri szellemben kell, hogy viseltessenek (vö. Koening 2005).

Staub-Bernasconi értelmezése szerint a szociális munka egy „emberi jogi szakma". A szociális munka nem kizárólag az emberi jogok betartására összpontosít,

hanem megpróbál jobb lehetőségeket és keretfeltételeket teremteni az egyének, a családok vagy az intézmények számára, hogy az emberi jogok és az ezekhez kapcsolódó kötelezettségek jobban érvényesülhessenek. Mindez egy egyértelműen etikai jellemzőt ad a szociális munkának. A szociális munka etikai dimenziója nemcsak a társadalom vagy a kultúra általános kontextusában jut kifejezésre, hanem önálló és megalapozott területnek számít. Ezt a logikát követve a szociális munkát is önálló etikai tudománynak és szakmának kell tekinteni, amelynek vezérelvei az emberi méltóságot, az emberi jogokat szabályozó eszméket és a társadalomban érvényesülő normákat testesítik meg.

4.2 Tudományos és módszertani értelmezés

Koncepcionális értelemben Staub-Bernasconi a szociális munka mint emberi jogi szakma tudományos-elméleti hátterét és módszertanát a rendszerelméleti paradigmára alapozva vázolja fel. Abból a feltételezésből indul ki, hogy a rendszerszemléletű paradigma egyike annak a három perspektívának, amely a szociális munkát mint tudományágat és szakmát meghatározza. Az alábbiakban ezeknek a paradigmáknak az általános sajátosságait tekintjük át.

4.2.1 A szociális munka paradigmái

A Werner Thole által szerkesztett kötetben (*Grundriss Soziale Arbeit. Ein einführendes Lehrbuch,* 4. kiadás, 2012) Staub-Bernasconi egy tanulmányt tett közzé, amelyben az alábbi három szakmai paradigmát különbözteti meg:

1. *Egyén- vagy szubjektumközpontú paradigma.* Az egyéni problémákra összpontosít, ahol a társadalmi kép nem differenciálódik. Ezt a szemléletet elsősorban a mélypszichológiai és humanista fókuszú megközelítések képviselik, mint például az egyéni esetsegítés vagy a klinikai szociális munka (Thole 2012, 269). A szociális munkának a következő módszereit alkalmazzák: egyéni erőforrások fejlesztése, kliensközpontú párbeszéd, esetkezelés (Thole 2012, 277). E paradigma értelmében a szociális kérdések tulajdonképpen mindig az önmegvalósítás, illetve az önmegvalósítás akadályozottságának problémáihoz kapcsolhatók (Thole 2012, 271). A társadalmi problémák elméleti tisztázása végső soron „fekete doboz" marad – húzza alá Staub-Bernasconi –, mivel ez a megközelítés csak az

egyéni fejlődés elméleteire támaszkodhat (Thole 2012, 272). Ennek a paradigmának az értékrendje egocentrikus: az egyén szabadsága jelenti a legfontosabb értéket. A társadalom feladata ezért az egyéni jogok védelme (Thole 2012, 274).

2. *Szociocentrikus paradigma*. A társadalmi és kulturális részterületeket helyezi előtérbe; az emberkép itt kontúrozatlan marad (Thole 2012, 268). A társadalmi problémák magyarázatát végső soron a nem megfelelő szocializációs folyamatokban, a társadalmi normák elsajátításának hiányában és a közösség iránti felelősségérzet hiányában keresi (Thole 2012, 271). E felfogás szerint a fő cél a szociális juttatások jogosulatlan igénybe vevőinek kiszűrése (Thole 2012, 275). Ebben a paradigmában a társadalmi stabilitás, a rend és a nagyobb egész iránti lojalitás jelentik a legfontosabb értékeket. Az így értelmezett etika az egyén kötelezettségeit hangsúlyozza (Thole 2012, 274). A társadalmi problémák megoldásáért elsősorban az ellenőrző funkciókat ellátó hatóságok, mint például a rendőrség, a jogrendszer felelősek (Thole 2012, 275).
3. *Rendszerszemléletű paradigma*. Az egyén és a társadalom közötti kapcsolatok komplex elméletét fogalmazza meg. A rendszerszemlélet azt állítja, hogy „minden, ami létezik, az vagy rendszer, vagy egy rendszer összetevője" (Thole 2012, 270). A társadalmi problémák tehát az egyéni és a társadalmi rendszerek közötti interakciók problémáira vezethetők vissza (Thole 2012, 270). Ebben az értelemben egy szociális kérdés sem oldható meg egyetlen diszciplína keretrendszerén belül. A biológiai, pszichológiai vagy környezeti természetű problémák hozzájárulhatnak társadalmi problémák (betegség, szegénység, környezetszennyezés) kialakulásához. Az egyéni szabadság mellett a társadalmi értékek – például a társadalmi igazságosság és a gyülekezési szabadság – is fontos szerepet játszanak (Thole 2012, 274). Ebben a paradigmában az 1948-as Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (ENSZ), amely a szabadság- és részvételi jogok mellett az emberek szociális jogait is rögzíti, egyfajta minimum etikai bázist szolgáltat (Thole 2012, 274). A társadalmi problémák számos szereplője megjelenik: „a probléma által érintettek, a probléma okozói, a társadalmi mozgalmak, az önsegítő és akciócsoportok, a politikai pártok és szakszervezetek, az igazságszolgáltatás" (Thole 2012, 275).

4.2.2 Rendszerszemlélet

Staub-Bernasconi rendszerszemléletű megközelítése Mario Bunge elképzeléseire alapoz, aki viszont elhatárolódik Niklas Luhmann rendszerelméletétől. A szociális munkában ezért a rendszerelmélet két különböző iskolája érvényesül: a bielefeldi iskola (Luhmann) és a zürichi iskola (Obrecht, Bunge, Staub-Bernassconi) (vö. Engelke 2004, 399–400).

> [A] rendszerszemléletű szociális munka emberekkel, kielégítetlen biológiai, pszichológiai, szociális és kulturális szükségletekkel és vágyakkal foglalkozik a maguk ökológiai-társadalmi-kulturális környezetében. Pontosabban: [a szociális munka] társadalmi válasz olyan problémakonstellációkra, amelyekben az emberek szocioökológiai, pszichológiai, szociális és kulturális erőforrásai nem megfelelőek ahhoz, hogy szükségleteiket kielégítsék, illetve társadalmi kapcsolatok és tagságok révén önállóan nem férnek hozzá ezekhez (Staub-Bernasconi 1995, 134).

Ez a meghatározás kiemeli a „problémakonstellációkat". Staub-Bernasconi szerint a társadalmi problémák abból származnak (Staub-Bernasconi 1995, 135), hogy

- szükségünk van másokra (túlélésünkhöz, szükségleteink és vágyaink kielégítéséhez),
- az igényeink rugalmasak,
- olyan társadalmi rendszerekben élünk, amelyekben valódi, „de akár mesterségesen előállított szűkösségek" vannak (Staub-Bernasconi 1995, 13),
- egyéni vágyaink határtalanok,
- segíthetünk másoknak, „kizárhatunk másokat, harcolhatunk mások ellen vagy együttműködhetünk velük" (Staub-Bernasconi 1995, 13),
- bizonyos határokon belül szabadok vagyunk,
- hatalmi struktúrákat tudunk építeni.

Staub-Bernasconi azt is hangsúlyozza, hogy a társadalmi problémák (pl. szegénység, munkanélküliség) a fizikai, kémiai, biológiai, pszichológiai, társadalmi és kulturális hatásokra vonatkozó elméletek segítségével magyarázhatók (Staub-Bernasconi 1995, 13); ezeket az elméleteket azonban össze kell kapcsolni. Pontosan ezt a feladatot tudja a rendszerszemlélet ellátni. Staub-Bernasconi ebből a perspektívából kiindulva egy olyan rendszerszemléletű metaelméletet

dolgoz ki, amely a szociális munka inter- és transzdiszciplinaritásának kereteként szolgál (Staub-Bernasconi 1995, 13).

> Ebből adódik a szociális munka két legfontosabb célja is: először is az egyéni szükségletek és vágyak kielégítése a tudás és a cselekvés spektrumának, továbbá a rendelkezésre álló [...] erőforrásoknak a bővítésével; másodszor pedig az emberek és társadalmi csoportok közötti kötelezettségek és jogok igazságos kiegyenlítése, a hatalom korlátozásának szabályozása és a hatalom igazságos elosztása [...] (Staub-Bernasconi 1995, 135–136).

E célok megvalósítása érdekében a szociális munkának a különböző rendszerszinteknek megfelelően kell megfogalmaznia a konkrét feladatokat. Ezek a rendszerszintek például az egyén, a család, a csoport és a szervezet. Staub-Bernasconi ebben az összefüggésben a szociális munka szakmai szerepeinek koncepcióját szorgalmazza, majd annak a reményének ad hangot, hogy a szociális munka gyakorlatában a különböző szakmai szerepek között mutatkozó feszültségek a rendszerelméleti megközelítés mentén feloldódhatnak:

> A szociális munka mint rendszer- és cselekvéselmélet a szeretet, a hatalom és a tudás összetett kombinációjáról szól – egy olyan kombinációról, amely magas követelményeket támaszt a szociális munkásokkal szemben. A történelmi, elméleti és gyakorlati példák azt mutatják, hogy e követelmények teljesítése nem lehetetlen. A rendszerelméletnek a szakma valóságához való közelítése – reményeink szerint – jelentősen növeli a megvalósíthatóság lehetőségeit (Staub-Bernasconi 1995, 137).

4.3 Az elmélet kritikája és jelentősége

A szociális munka mint emberi jogi szakma és a hozzá kapcsolódó tudományos elmélet, amely – legalábbis a szerző szándéka szerint – képes a „szerény szakma" fogalmát meghaladni, számos elméleti és gyakorlati kérdést vet fel. Az elméletnek kétségtelenül vannak gyenge és erős pontjai.

4.3.1 Az elmélet kritikája

Mivel Staub-Bernasconi elmélete éppen tudományos és etikai igazolásként kívánja pozícionálni magát, legalább három ponton kritikai megjegyzéseket kell tennünk:

a) Az intézmények iránti lojalitás gyakorlása és a kliensek segítése mellett belép az úgynevezett harmadik mandátum, amely elméleti szinten logikus lépés, a gyakorlatban azonban nehezen leírható, mivel a szociális munkások mandátuma az adott intézményrendszertől függ. Egy olyan szakmáról beszélünk, amelynek fejlesztése és tanítása csak az intézményrendszer megszervezése után kerül napirendre. Ahhoz, hogy a „harmadik mandátumot" egyértelműen el tudjuk különíteni a kliens és az intézményrendszer elvárásaitól, el kellene képzelnünk egy olyan szociális munka magánpraxist, amely nagyrészt a meglévő szociális intézményrendszertől függetlenül működik, ahogy például egy orvosi rendelő vagy egy ügyvédi iroda esetén lehetséges. A harmadik mandátum azt is feltételezi, hogy a szociális munkások adott esetben tiltakoznak egy rossz szociálpolitikai intézkedéssel vagy intézményi stratégiával szemben, így nemcsak a kliensek érdekei, hanem a szakma tudományos és etikai követelményei is érvényesülnek. Nem teljesen világos tehát, hogy a tudományos etikai mandátum milyen mértékben képes feloldani a kettős mandátumból eredő eredeti dilemmát. Bizonyos tudományos és etikai háttér mellett a szociális munka dilemmái akár még súlyosbodhatnak is. Tény, hogy a mindenkori szakma etikai összefüggései viszonylag jól rögzíthetők; azonban az, hogy a szociális munka tudományos alapjai mennyiben biztosítottak, Staub-Bernasconi elméletében meglehetősen kérdéses marad.
b) Az előző ponthoz szorosan kapcsolódva megállapítható, hogy éppen a szociális munkában érvényesülő többszempontúság és rendszerszemlélet miatt nem lehetséges a szociális munkát egyértelműen a cselekvés tudományaként meghatározni. A változó történelmi, kulturális és jogi feltételek, valamint a konkrét helyzetből adódó hatások miatt a szociális munkának esetenként különböző diszciplínák eltérő normatív álláspontjait kell érvényesítenie. A rendszerszemléletű megközelítés hangsúlyosan „normaként" követeli meg, hogy egyetlen nézőpontot se részesítsenek előnyben a konkrét körülmények figyelembevétele nélkül. A szociális

munka fogalma, amely bizonyos normatív tudományos és etikai alapokon nyugszik, szemben áll ezzel a gyakorlati szempontrendszerrel, még akkor is, ha ezt kizárólag formális szabályok halmazaként fogjuk fel. Ráadásul egy ilyen elméletnek azt is bizonyítania kell, hogy ellentmondások nélkül képes integrálni más, versengő koncepciókat.

c) A szociális munka mint emberi jogi szakma fogalma nem igazán mutatja meg, hogy mi a különbség más szakmákhoz képest az emberi jogok gyakorlati érvényesítésében. Miért ne lehetne a rendőrre, ügyvédre, pedagógusra, lelkészre úgy tekinteni, mint aki szintén emberi jogi szakmát gyakorol? Ezzel összefüggésben Erath (2006, 138) helyesen jegyzi meg, hogy az emberi jogok érvényesítése nem képezi a szociális munka olyan erőteljes és kizárólagos sajátosságát, amelyből egy kizárólag erre a szakmára vonatkozó módszertan következne.

d) További kritikai szempont, hogy bár Staub-Bernasconi írásaiban gyakran hangsúlyozza az emberi jogokat, az ebből fakadó emberi kötelezettségekre nem mutat rá. Pedig nemcsak a szociális munkásoknak van (szakmai) kötelezettsége, hanem a klienseknek is. Ha a kötelezettség fogalma megnyílna, az nagymértékben támogatná a szociális munka segítő funkciójának fejlesztését, továbbá az ellenőrző funkció pontosabb meghatározását. Nem véletlenül szorgalmazta több ország szakértője is a szociális munkával kapcsolatban a kötelezettségeket is magába foglaló nemzetközi definíció elfogadását.

4.3.2 Az elmélet jelentősége

Kétségtelen, hogy Staub-Bernasconi megközelítése több szempontból is jelentősnek tekinthető, ezekből három fontos pont kiemelendő:

a) Az elmélet világosan rámutat arra, hogy a szociális munka értékorientált segítő hivatás. A tudományos és jogi szempontok ismerete mellett a szakembereknek etikai önreflexiót is kell gyakorolniuk. Staub-Bernasconi a szakmai etikai kódexet nem a szakmai cselekvések során felmerülő hibák megelőzésére és orvoslására szolgáló dokumentumnak tekinti, hanem a szakmai identitás szerves részének. Nem túlzás azt állítani, hogy Staub-Bernasconi

megközelítésében a szociális munka olyan etikai tudományként értelmezhető, amelyben a kiszolgáltatott emberekért való felelősség szoros összefüggésben áll az intézménnyel szembeni felelősség átvállalásával és az önálló szakmai felelősséggel.

b) Az Emberi Jogok Nyilatkozatára való hivatkozás emlékeztet a szociális munka első szakmai lépéseire, amelyek elsősorban etikai indíttatásúak voltak. Mindez támogatja a szakmai orientációt a képlékeny tudományos kiindulóhelyzet mellett is, hiszen jól leírhatók az egyes országokban gyakorolt szociális munka etikai alapjai; így ezek az oktatás és a gyakorlat révén valóban a szakmai identitás részévé válnak.

c) Az elméleti vita során megmutatkoznak a rendszerelmélet előnyei, hátrányai és összetettsége. Egy példa erre az, hogy az emberi jogoknak a szociális munka különböző paradigmáin alapuló érvényesítése eltérő gyakorlatokat eredményez. Mindez a rendszerszemléletre is vonatkozik, hiszen Staub-Bernasconi a rendszerelmélet egy világosan meghatározott koncepcióját képviseli, amelyet a szociális munka klasszikus, szükségletközpontú megközelítéséhez kapcsol.

4.4 Következtetések

Staub-Bernasconi megközelítésének rekonstrukciója megerősíti azt az állítást, hogy a szociális munka mint emberi jogi szakma nem értelmezhető a rendszerszemléletű paradigma nélkül. Ez egy olyan szakmaelmélet, amely a szociális munka alapvető jellemzőit rendszerszemléletű alapokon nyugvó jogi-etikai megközelítésben értelmezi.

Amikor a szociális munkát emberi jogi szakmaként határozzuk meg, egy konkrét szakma rajzolódik ki előttünk, amely a társadalmi valósághoz való viszonyulás egy formájaként értelmezhető, továbbá egy rendszerszemléletű és szükségletorientált megközelítés jellemzőit hordozza. Mindezzel együtt Staub-Bernasconi elmélete nem tekinthető minden szempontból önálló szakmaelméletnek, mivel az elmélet elemeinek egy jelentős része egy emberi jogokra fókuszáló szakmafelfogás nélkül is értelmezhető.

5. Posztmodern szakma (Heiko Kleve)*

A német nyelvű országokban a posztmodern szociális munka fogalmát Bangó Jenő (2007), Heiko Kleve (1999, 2007) és Jan Wirth (2005) képviseli. Kleve koncepciója a legátfogóbban kidolgozott, ezért az alábbi elemzés is az ő munkásságára összpontosít. Kleve elsősorban a *rendszerelmélet* és a *konstruktivizmus* hátterével gondolkodik a szociális munka helyzetéről. Megfigyelései mentén rajzolódik ki a *„posztmodern szociális munka"* fogalma, amely publikációinak központi témáját képezi, ezzel Kleve a szociális munka posztmodern elméletét és módszertanát tárja elénk. Munkásságára jellemző, hogy korábbi kérdésfeltevéseit és tartalmait újrafogalmazza és továbbfejleszti. A témában megjelent publikációi részben egy folyamatosan alakuló kutatásról tanúskodnak (vö. Kleve 1997, 2007a; Kleve 2000; Kleve 2007b; Kleve és Wirth 2009; Kleve 2009; Kleve 2011), ezért fogalmi meghatározásait korántsem tekinthetjük lezártnak. A posztmodern szociális munkát a következőképpen határozza meg:

> A posztmodern szociális munka egy elméleti perspektíva a szociális munkában, amely abból indul ki, hogy a szociális munka a posztmodern szakma kategóriájába sorolható. E nézet szerint a szociális munka szakmája többek között azért posztmodern, mert a társadalom modernizációjából adódó problémákra reagál, amelyek pontosan abból adódnak, hogy a társadalom modern elvek alapján fejlődik (Kleve 2007b, 30).

Ennek alapján a szociális munka a posztmodern társadalom kihívásaira adott szakmai válaszként értelmezendő. Kleve a posztmodern fogalmát az epocha (korszak) fogalmával összefüggésben határozza meg és helyezi társadalomelméleti keretbe. Elméleti kifejtésében Jean-François Lyotard (1979) és hangsúlyosan Wolfgang Welsch (2008) munkásságára alapoz, megújítva ezzel a posztmodern

* Kleve szakmaelmélete korábban rövidebb formában bemutatásra került: Sárkány Péter: *A filozófia mint praxis. Tanulmányok a filozófia, a pszichoterápia és a filozófiai praxis határterületeiről,* Sapientia–L'Harmattan, Budapest 2014, 50–170.

episztemológiát, amelynek segítségével az aktuális konstruktivista és rendszerelméleti megközelítéseket integrálja. Az előző fejezetekhez hasonlóan Kleve nézőpontját is a kialakult szakmafelfogás és a tudományelmélet értelmezése alapján elemezzük. Végül az elmélet jelentőségét és problematikus aspektusait tárgyalom. A fejezet alaptézise a következőképpen fogalmazható meg: *A szociális munka posztmodern elmélete olyan innovatív elméletként értelmezendő, amely elsősorban a szociális munka mint tudomány tudományos jellemzőinek leírására alkalmas; elválaszthatatlanul kapcsolódik a posztmodern tudományelméleti és módszertani megközelítéshez, amelyet Kleve* következetesen végig vezet a munkáiban.

5.1 A szakma értelmezése

Kleve szerint a szociális munkában mindenekelőtt a különböző szakkifejezések eltérő és következetlen használata okoz egyfajta identitásválságot. A szociálpedagógia *(Sozialpädagogik)*, a szociális munka *(Sozialarbeit)* és a szociálmunka *(Soziale Arbeit)* kifejezések nem igazán tekinthetők szakkifejezéseknek, mivel a szakirodalomban egészen eltérő módon használják ezeket (vö. Kleve 2000, 67–68). Kleve meggyőződése, hogy a szociális munka fogalmi bizonytalansága és tisztázatlansága nem az eltérő érdekeltségekből, hanem magából a tárgyból, illetve a szociális munka sokszínűségéből fakad. Ennek következtében a szociális munkára mint szakmára nem lehet egységes és mindenre kiterjedő definíciót adni. Kleve azonban a fogalmi tisztázatlanságban és meghatározatlanságban nem hiányosságot lát:

> Az a tézisem, hogy a szociális munka szakmai konstitúciója miatt sem létezhet ez a fajta egységes vagy akár véglegesnek tekinthető válasz a szociális munka identitását illetően. Ez a fogalmi tisztázatlanság és meghatározatlanság tehát nem hiányosság vagy deficit, hanem normalitás (Kleve 2000, 70).

5.1.1 Identitás nélküli szakma

A szociális munka szakmai identitása napjaink kihívásai alapján posztmodern identitásnak tekinthető. Kleve az identitásnak ezt a formáját „többes identitásként", illetve „patchwork-identitásként" írja le, amely a modern identitásnak az egyértelműségre, egységességre és következetességre való törekvésétől eltér. Ennek megfelelően a szociális munka diszciplínaként és szakmaként definiálható:

> A szociális munka olyan szakma és diszciplína, amelynek nincs (világos, egyértelmű, állandó, ellentmondásmentes) identitása, identitása inkább az identitás hiánya (Kleve 2000, 13).

A fenti meghatározás első pillantásra meglehetősen ellentmondásosnak tűnik, hiszen éppen annak alapján neveznek valamit diszciplínának és/vagy szakmának, hogy jellemzői egyértelműen körvonalazhatók, így könnyen megkülönböztethetők más szakmáktól és diszciplínáktól. A szociális munka mint szakma kihívásainak a leírására Kleve a posztmodern filozófia módszereire támaszkodik, illetve a *dekonstrukciót* használja eszközként. A posztmodern gondolkodók, mint például Jacques Derrida, pontosan a nem egyértelmű, paradox és ellentmondásos összefüggéseket vizsgálják; feladatuknak tekintik, hogy rávilágítsanak a látszólag egyértelmű elméletek ellentmondásaira és következetlenségeire. Ennek megfelelően a posztmodern szociális munka egyfajta dekonstruktív gyakorlatként is értelmezhető, amely a modernitás ambivalenciáit teszi láthatóvá. (Kleve 2000, 89) Kleve értékelése szerint a szociális munka megjelenése a modernitás válságához kapcsolódik, hiszen a családi életvilág felbomlásából, valamint a szegénység, a hajléktalanság és a marginalizálódás jelenségeiből fakadó irracionális, kiszámíthatatlan és megoldhatatlan problémák kezelését vállalja magára (Kleve 2000, 87–88).

Kleve gondolatmenetének dekonstruktív módszere megmutatja, hogy a szociális munka mint szakma miért kerül tévútra, ha a modern identitás kritériumait veszi alapul, illetve az ellentmondások és paradoxonok teljes feloldására törekszik. Kleve nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a szociális munka ambivalens szakma (Kleve 2007b, 33). A destruktív módszer ezért valójában nem más, mint a szociális munka ambivalenciáira való reflexió. A modern korban egy szakmának három fontos kritériumnak kell megfelelnie: speciális tudományos ismeretekkel kell szolgálnia (szakmai tudás); szakmai és etikai értelemben vett autonómiával kell rendelkeznie; és világos társadalmi megbízatással kell rendelkeznie. A szociális munka azonban nem tudja teljesíteni ezeket a kritériumokat, mivel közvetítő szerepet tölt be, és ambivalenciákkal kell megküzdenie (Kleve 2000, 90–91).

5.1.2 Közvetítő szakma

A szociális munkának nincs egyértelmű társadalmi megbízatása, és szakmai tudása sem korlátozódik egyébként egyetlen területre. A szociális szakma egy olyan tevékenység, amely számos más tudományos diszciplínát feltételez, és

így az úgynevezett referenciatudományokra épül (Kleve 2000, 91; vö. Engelke 1996). Következésképpen a szociális munka nem rendelhető kizárólagosan a társadalom egyetlen funkcionális rendszeréhez sem. Mivel a társadalom heterogén területein tevékenykedik, a szociális munka „*univerzálisan generalista* társadalmi szakmai rendszerként" értelmezendő (Kleve 2000, 94).

> A szociális munka társadalmi közvetítő az életvilágok és a társadalmi funkciórendszerek között, a különböző funkciórendszerek között, valamint más szakmák között, amelyekhez klienseket utal, és amelyekből klienseket kap (Kleve 2000, 94).

A szociális munka „holisztikus" szemlélettel tekint az életvilágban felmerülő problémákra, azaz az egyént és a társadalmi rendszert egyaránt figyelembe veszi. Orientációs pontja bio-pszicho-szociális. Ennek megfelelően a szociális munka mint szervezeti és interakciós cselekvési rendszer specializáltan (szakosodott módon) generalista (Kleve 2000, 94). A klasszikus szakmákhoz képest, amelyek kizárólag a saját diszciplínájukon belül tevékenykednek, a szociális munka mint szakma diszciplináris háttere és cselekvési területe meglehetősen heterogén.

Kleve az alábbi áttekintésben foglalja össze a szociális munka multifunkcionális jellegét:

4. sz. táblázat: (Kleve 2000, 96)

A szociális munka mint szakma multifunkcionalitásának vázlata	
A szociális munka mint társadalmi szakmai rendszer	A szociális munka mint szervezeti és interakciós cselekvési rendszer
Univerzális generalizmus: a szociális munka cselekvési területének heterogenitása	Szakosodott generalizmus: a szociális munka eseteinek heterogenitása
Prevenció Intervenció/Kuráció Posztprevenció/rehabilitáció	Egyéni esetmunka Csoportmunka Közösségi munka
Szociális segítségnyújtás Gyermek- és ifjúságvédelem Családsegítés Fogyatékkal élők segítése Hajléktalanok segítése Függőbetegek segítése Betegsegítés Adóssegítés Jogi segítségnyújtás Idősek segítése	Biológiai testfunkciók és -fejlődés, érzelmek, ökológia Pszichológiai észlelések, gondolatok, érzések, attitűdök, kognitív fejlődés Szociális életvilág, oktatás, nevelés, gazdasági, politikai, jogi, vallási (spirituális), művészeti, tudományos

Kleve összefoglaló táblázata világosan rávilágít arra, hogy ennek a szakmának olyan identitásra van szüksége, amely képes jól kezelni a multifunkcionális megközelítést, illetve az ebből adódó feszültségeket.

5.1.3 Ambivalens szakma

A közvetítői szerepből adódik, hogy a szociális munkának a konkrét helyzetekben az egyértelműség hiányával, valamint ellentmondásokkal és paradoxonokkal kell küzdenie. Kleve hangsúlyozza, hogy a szociális munka együtt jár az ambivalenciával. Ezek a sajátosságok megmutatják, hogy a szociális munka nem hasonlítható össze olyan hagyományos szakmákkal, mint a jog és az orvostudomány (Kleve 2000, 97). Azzal viszont, hogy az ambivalenciákat felismerjük és leírjuk, a szociális munka szakmaként definiálhatóvá válik. A szakma leírása során Kleve a dekonstrukció és az ambivalencia reflexiójának módszereit használja (vö. Kleve 2007b, 20–23). Publikációiban Kleve többször visszatér a konkrét ambivalenciák leírásához. Ezek közé tartoznak a következők: teljesség és különbözőség, hivatásos munka és jótékonyság, segítés és nem segítés, segítés és kontroll, életvilág-központúság és gazdasági hatékonyság, személyes felelősség és társadalmi okok, integráció és dezintegráció, befogadás és kirekesztés, probléma és megoldás, kontextus és kontextus (vö. Kleve 2000, 2007a).

Kleve gondolatmenetének elemzéséhez elegendő röviden rekonstruálni a *segítés és nem segítés*, az *életvilág-központúság és gazdasági hatékonyság*, valamint a *kontextus és kontextus* ambivalenciákat.

A segítés és nem segítés ambivalenciája. Az egyik alapvető ambivalenciának tekinthető. A szociális munka vezérelvét jól tükrözi a következő mottó: „Segíteni az embereknek, hogy segíthessenek önmaguknak". Ebben az értelemben a szociális munka segítéssel kezdődik, amely átalakul nem segítéssé, végül pedig a kliens problémáinak megoldásához vezet.

A helyzet azonban korántsem ilyen egyszerű – hangsúlyozza Reinhard Wolffra (1990) hivatkozva Kleve –, ugyanis a segítség nem mindig megy át nem segítésbe. A szociális munka sajátos dinamikájának következménye, hogy a kliensek gyakran kötődnek a segítő rendszerhez (Kleve 2007b, 35). A segítés tehát gyakran nem fordul át nem segítésbe, illetve nem alakul át önsegítéssé, hanem éppen ellenkezőleg: az ügyfél és a szociális ellátórendszer között egy sajátos függőségi viszony alakul ki. A segítés és nem segítés ambivalenciájából adódó szakmai kérdést Kleve a következőképpen fogalmazza meg: „Milyen koncepciókat

kell a szociális munkának kínálnia ahhoz, hogy a segítés és nem segítés hatékony és eredményes transzformációja megvalósuljon?" (Kleve 2007b, 35.)

Az életvilág-központúság és gazdasági hatékonyság ambivalenciája. A szociális munka egyik legaktuálisabb ambivalenciája. Az életvilág-központúság az 1980-as évek egyik legfontosabb elméleti és módszertani koncepciója, amely azt az elvárást támasztja a szociális munkával szemben, hogy a kliensek életvilág-megéléseihez igazodjon, a klienssel végzett munka erre épüljön. A különböző normatív elvárásokat így felváltja a probléma közös, az életvilágon alapuló feltérképezése (Kleve 2007b, 36). Ezzel szemben a gazdasági hatékonyságot priorizáló megközelítés azt várja el, hogy a szociális munka gazdasági szempontok szerint jólirányzott és hatékony legyen. Kleve az alábbi táblázatban állítja szembe az életvilág-központúság és a gazdasági hatékonyságra való orientáltság pólusait:

5. sz. táblázat: (Kleve 2000, 37)

Életvilág-központúság	**Gazdaság hatékonyságra való orientáltság**
Kommunikatív/diszkurzív racionalitás	Instrumentális/stratégiai racionalitás
Folyamatorientáció: „A folyamat a cél!"	Eredményorientáció: „Az eredmény a cél"
A rendezetlenség, a káosz, az esetlegesség, a bizonytalanság elfogadása	A rend és az egyértelműség elsődlegessége
Inkább ügyfélközpontú	Inkább megbízó-, illetve finanszírozóorientált
Minőség	Mennyiség
Szubjektivitás	Objektivitás

A kontextus és kontextus ambivalenciája. Ezen ambivalencia esetében tulajdonképpen polivalenciáról beszélhetünk, hiszen a szociális munka nem korlátozódik kizárólag két kontextus viszonyára (Kleve 2000, 122–123). Egy tanácsadási helyzetben a szociális munkásoknak legalább nyolc kontextust kell figyelembe venniük (vö. Kleve 2000, 126–130):

(1) Intézményi kontextus: Milyen feladatai vannak az adott intézménynek?
(2) Beutalási kontextus: Ki küldte a klienst?
(3) Segítői rendszer kontextus: Milyen egyéb segítő kapcsolatai vannak a kliensnek?

(4) Történeti kontextus: Milyen a kliens problématörténete?
(5) Időbeli kontextus: Miért éppen ebben az időpontban veszi igénybe a kliens a tanácsadást?
(6) Igénykontextus: Mit vár a kliens a tanácsadástól?
(7) Célkontextus: Mi a tanácsadás célja és funkciója?
(8) Tanácsadói kontextus: Milyen hatással van a tanácsadó a kliensre?

A fenti összefoglaló elemzésből egyértelműen kiderül, hogy a szociális munka olyan szakmának tekinthető, amelynek identitása többfunkciós, ambivalens és változó.

5.2 Tudományos és módszertani értelmezés

Az előző fejezetből kiderül, hogy Klevének a szociális munkára mint szakmára vonatkozó értelmezése szorosan összefügg tudományos nézeteivel. Olyan szerzőről van szó, akinek érdeklődési körében elsősorban a szociális munka tudományának megalapozása és annak alkalmazhatósága állt, ezért a tudományos elméletre és módszertanra vonatkozó reflexiók fontos szerepet kapnak a munkásságában.

5.2.1 Tudományos háttér

Kleve a *Die postmoderne Sozialarbeit* (Posztmodern szociális munka, 1999, 2003, 2009) című könyvében az elmélet három dimenzióját vázolja fel: a *tudományelméleti dimenziót, a társadalomelméleti dimenziót* és a *praxeológiai dimenziót*. A tudományos háttér további rekonstrukciója erre a kategorizálásra épül.

Tudományelméleti dimenzió. Ebben a dimenzióban Kleve gondolatmenete három kulcsfogalom körül forog: *rendszerelmélet*, *konstruktivizmus* és *posztmodernizmus*. Abból a tézisből indul ki, hogy a rendszerelméleten alapuló konstruktivizmus olyan posztmodern reflexióelméletet kínál, amely komolyan veszi a szociális munka gyakorlatában az objektív igazságok hiányának, illetve az életvilágok kontingenciájának problémáját (vö. Kleve 2009, 21–22).

A posztmodern szociális munka elméletének megértéséhez fontos megjegyezni, hogy Kleve kiindulópontja Niklas Luhmann rendszerelmélete, amely bizonyos különbséget tesz biológiai, pszichológiai és társadalmi rendszerek között. A különbségektől függetlenül a három rendszer leírható az *autopoézis*

modelljével. Ez azt jelenti, hogy az egyes rendszerek a rájuk jellemző sajátosságok szerint maguk konstituálják magukat. Ehhez kapcsolódik hozzá a konstruktivizmus mint az önreferencia ismeretelmélete (Kleve 2009, 16–17). A konstruktivizmus sajátosságainak hangsúlyozására Kleve Fritjof Caprát idézi:

> Csak akkor leszünk képesek másképp cselekedni, ha másképp érzékeljük a világot (Capra 1991, VIII., idézi Kleve 2009, 17).

A posztmodern szociális munka szempontjából Kleve hat konstruktivista kutatási irányzatot tart meghatározónak: Paul Watzlawick pragmatikus kommunikációelméletét, Heinz von Forster másodrendű kibernetikáját, Humberto Maturana és Francisco Varela megismeréselméletét, George Spencer-Brown különbségelméletét és Gregory Bateson megközelítését, valamint Niklas Luhmann rendszerelméleti szociológiáját (Kleve 1997, 6). Ezekből a megközelítésekből több, a szociális munka szempontjából fontos következtetés vonható le:

- Alapvető állításnak számít, hogy a valóság a kommunikáció eredménye; a valóságot tehát a kommunikáló felek konstruálják. Ez a felismerés utal arra, hogy a szociális munkában lehetetlen az objektív diagnózis. A probléma a kliens és a segítő közötti kommunikációban konstituálódik (Kleve 1997, 10).
- A másodrendű kibernetika a leíró perspektívára összpontosít, így a megfigyelés saját megfigyelésének folyamatát is bevonja a vizsgálatba. Kleve ebben párhuzamot lát a szupervízió fontosságával a szociális munkában, ami lehetővé teszi a különböző értelmezések magyarázatát. A szupervízióban a megfigyelők megfigyeléséről beszélhetünk, a résztvevő felek pedig igyekeznek lehetőségeik szerint a másik nézőpontját is érvényesíteni (Kleve 1997, 10).
- Mivel a valóság egy konstrukció, a szociális munkában felmerülő problémákat alaposan és részletesen kontextusba kell helyezni, és nem lehet bármilyen hallgatólagos elképzelést érvényesíteni a segítségnyújtás céljáról (Kleve 1997, 11).
- Mivel az egyéni rendszer nem képes a saját körét megszakítani, abból kitörni, mindig a kliens határozza meg, hogyan reagál a szociális munka beavatkozására (Kleve 1997, 12).

Társadalomelméleti dimenzió. Kleve többször is foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy melyek a kortárs társadalom azon sajátosságai, amelyek között a szociális munka működik. Peter Fuchs (1992) koncepciójából kiindulva Kleve a

társadalmat hiperkomplex, polikontexturális és heterarchikus társadalomként írja le (vö. Kleve 2007a, 33–36). Kiemelt jelentőségük miatt a meghatározásokat szó szerint idézzük:

> A hiperkomplexitás világosan rámutat arra, hogy a társadalom egységét már csak paradox módon lehet leírni: nevezetesen mind sokféleséget, mind az önleírások sokaságának komplex(ség)ét (Kleve 2007a, 33).

> [A] polikontexturális [jellemző] a modern társadalom sokféle, egymástól eltérő és akár egymásnak ellentmondó pszichológiai és társadalmi valóságainak társadalmi-strukturális differenciál(ód)ási lehetőségeire utal (Kleve 2007a, 33).

> A heterarchia […] nem jelent mást, mint azt, hogy a modern társadalomban (már) nincs lehetőség arra, hogy a polikontexturálisan differenciálódó sokféle pszichológiai és társadalmi valóságot egyetlen, egységes valóságleírás alá vonjuk össze (Kleve 2007a, 35).

Kleve – számos szerző munkásságát feldolgozó – tanulmányaiban arra a következtetésre jut, hogy a szociális munka egyfajta köztes rendszerként írható le, amely a magánszféra és a közszféra között felmerülő feszültségeket, konfliktusokat és ellentmondásokat moderálja (Kleve 2007a, 36). A szociális munka professzionalizálódásának folyamata a szegmentált társadalomból a rétegzett társadalmon át a modern társadalomig tartó ívben követhető nyomon. A modern társadalomban a szociális munka expanziójáról beszélhetünk. Ennek eredményeként a szociális munka önálló funkcionális rendszerré fejlődik, amely „reagál a társadalom funkcionális differenciálódásának következményi problémáira" (Kleve 2007a, 156). Ebből fakadóan a szociális munkának mint funkcionális rendszernek is szembe kell néznie a befogadás/kirekesztés és az integráció/dezintegráció ambivalenciáival (vö. Kleve 2007a, 156).

Praxeológiai dimenzió. A szociális munkának ez a dimenziója a konformitás és a deviancia megkülönböztetésének problémájával foglalkozik. A posztmodern társadalomban már nem lehet egyértelműen megválaszolni azt a kérdést, hogy egy adott viselkedés normálisnak vagy deviánsnak minősíthető-e (vö. Kleve 2007a, 200–205). A szociális munkának ezért olyan posztmodern igazságértékelési gyakorlatra van szüksége, amely képes eligazodni a valóság különböző változatai között (Kleve 2007a, 256). A valóságkonstrukciók közötti átmenetet megteremtése érdekében Kleve Wolfgang Welsch filozófus (2008) „transzverzális ész" fogalmára támaszkodik.

> A transzverzális ész éppen akkor nyer értelmet, amikor az egyik valóságkonstrukcióról a másikra váltunk, ami a polikontexturális modern társadalomban a különböző funkcionális rendszerek által támasztott elvárások között közvetítő szociális munkában állandóan szükséges is (Kleve 2007a, 257).

A szociális munka az igazság értékelésének gyakorlatában természetesen az igazság posztmodern eszméjét követi, továbbá tudatában van annak, hogy nincs olyan tekintély, amely az összes különböző valóságváltozat fölött állna, és így egy helyzetet helyesnek vagy helytelennek ítélhetne (Kleve 2007a, 258). A posztmodern szociális munka ezért mindig egy adott helyzet elemzésével kezdődik, mielőtt cselekvési terv kidolgozására sor kerülne. Adott helyzetre nem szabad kész megoldási sémát alkalmazni. Kleve a szociális munkának csak egy rendszerelmélet alapú és posztmodern normatív-előíró fajtáját tartja kívánatosnak, amely kimondja, hogy

> […] a gyakran kifogásolt tudományos és szakmai iránynélküliség nem hibának, hanem szakmai lehetőségnek, sőt erénynek tekintendő (Kleve 2007a, 261–262).

Kleve számos tanulmányában utal a konstruktivista rendszerelméleti megközelítés fontosságára a szociális munkában, és annak a posztmodern gondolkodással való összeegyeztethetőségére. Kleve elméletének pontosabb megértése azonban nem a különböző elméletek kontextualizálása által lehetséges, hanem azoknak a sajátos módszereknek a szemügyre vételével, amelyek a szociális munka gyakorlati kihívásai, illetve a szociális munka mint tudomány jellemzőinek a leírása során kerülnek alkalmazásra.

5.2.2 Posztmodern módszerek

Kleve a posztmodern szociális munka három fontos módszerét különbözteti meg: *ambivaleciareflexió*, *dekonstrukció* és *tetralemma*. A valóságban ez a három módszer szorosan összefügg egymással. A szociális munka ambivalenciáira való reflexió ugyanis a dekonstrukció egyik, a tetralemma pedig a másik formájának tekinthető (vö. Kleve 2007b, Kleve 2011). Kleve munkájában egy negyedik módszer is szerepel, amelyet a *szociális munka elméleteinek rendszerezésére* használ.

Ambivalenciareflexió. Nem más, mint a szociális munka ambivalenciáira való reflexió. Kleve úgy fogalmaz, hogy ennek a reflexiónak a segítségével írhatók le a szociális munka sajátosságai.

> A szociális munkát az jellemzi, hogy egy olyan gyakorlati terület, amelyről alig lehet bármilyen egyértelmű kijelentést tenni. Az elméletem azonban azt állítja, hogy a szociális munka azzal írható le használható módon, hogy a gyakorlat ambivalens pólusait kiemeljük és elméleti síkon értelmezzük (Kleve 2007b, 20).

Az ambivalens pólusok különböző szakmaelméletek és koncepciók mentén kerülnek feltárásra. Ez „alternatív dialektikaként", az ambivalenciák dialektikájaként értelmezhető, ahol „az elméletekben széles körben használt fogalmakat szembeállítjuk az ellenfogalmaikkal" (Kleve 2007b, 21). Egy ilyen vizsgálat megmutathatja, hogy egy fogalom negációja és rejtett aspektusai ugyanolyan jól alkalmazhatóak egy leírásban (Kleve 2007b, 21). Ezt erősíti meg a konkrét ambivalenciák (pl. segítés – nem segítés) vizsgálata is.

Dekonstrukció. A különbözőségek és ambivalenciák leírásakor Kleve gyakran hivatkozik a dekonstruktivista módszerre. A dekonstrukció egy elméleti szinten kidolgozott módszer az egyértelműségek megkérdőjelezésére. Ezzel a módszerrel a szociális munka ambivalenciái is feltárhatóak. Mint már említettük, Kleve a szociális munkát *dekonstruktivista gyakorlatként* értelmezi. Ezen a szinten Kleve munkásságában a *dekonstrukció* és az *ambivalenciareflexió* gyakorlatilag szinonimának tekinthető.

Dietmar Kamper (1999) munkájára hivatkozva Kleve egy második dekonstruktivista eljárást is megkülönböztet, amely a fent említett ambivalenciákra koncentrál; ez az „első dekonstrukciót" követi, és annak pólusait kívánja feloldani. A szövegnek a szemléletet kifejező része, amely Kamper terminusait használja, a következőképpen hangzik:

> A második dekonstrukció a folytatás, a „következetes dekonstrukció", azaz a „szigorú értelemben vett ambivalencia feloldása" – anélkül azonban, hogy mindez egy leegyszerűsített egyértelműségbe, az ambivalencia pólusainak kioltásába torkollna (Kleve 2007b, 46).

Az ambivalenciák feloldására Kleve a tetralemma fogalmát tartja alkalmasnak.

Tetralemma. A tetralemma modellje az indiai logikából származik. Kleve ezt a modellt Matthias Varga von Kibéd és Insa Sparrer (2011) munkájából veszi át, és a szociális munkában mint „második dekonstrukciós" módszert használja. Az indiai logikában a tetralemma azt a négy pozíciót kategorizálja, amelyet egy bíró az eljárásban részt vevő felekkel szemben elfoglalhat.

> [A bíró] egyetérthet az egyik féllel vagy a másik féllel, egyetérthet mindkét féllel (mindenkinek igaza van), vagy nem érthet egyet egyik féllel sem (Varga von Kibéd és Sparrer 2011, 77).

A buddhista logika a tetralemma négy pozícióját kiegészítette a negációval. Az egyes pozíciók a következők:

- „az egyik": az aktuálisan preferált pozíció;
- „a másik": az alternatív pozíció;
- „mindkettő": a két álláspont figyelmen kívül hagyott összeegyeztethetősége;
- „egyik sem a kettő közül";
- „egyik sem és még emez sem": ezeknek az álláspontoknak és még egy tőlük különböző harmadiknak is a negációja.

Ambivalens helyzetekben tudatosan alkalmazható a tetralemma modellje, hiszen a két már rendelkezésre álló megoldás mellett egy harmadik, egy negyedik, sőt egy ötödik megoldás is lehetséges. Kleve a tetralemma szisztematikus alkalmazását Varga von Kibéd és Sparrer nyomán „a tetralemma pozícióinak módszeres bejárásaként" is emlegeti (Kleve 2011, 122).

A tetralemma pozícióinak bejárása segíthet a szociális munkában jellemzően felmerülő dilemmák esetén döntésre jutni. Első lépésként fontos meghatározni, milyen fajta dilemmáról van szó, például a segítés és kontroll dilemmájáról. Miután az egyik álláspontot részletesen elemeztük, továbblépünk a másik álláspontra, és mérlegeljük, hogy mely racionális elvek és érzések szólnak az utóbbi mellett. Ez lehetővé teszi a dilemma világos körvonalazását. A harmadik pozícióban (a *„mindkettő"* esete) azokra a közös elemekre koncentrálunk, amelyek korábban elkerülték figyelmünket. Ennek során a látszatellentéteket, a kontextuális megkülönböztetéseket és a paradox kapcsolatokat tárjuk fel (Kleve 2011, 123). Kleve azt mondja, hogy a *segítés és kontroll* ambivalenciája esetén a kontextustól függ, hogy mely látszatellentétekre derül fény; ezzel párhuzamosan döntés születik a kontextusok szétválasztásáról (egyik szakértő segít, a másik kontrollt gyakorol) avagy a paradox viszony fenntartásáról (mindkét feladatot egy személy látja el). A tetralemma egy negyedik lépésében az *„egyik sem a kettő közül"* álláspontja kerül elő. Ebben a pozícióban eddig fel nem tárt összefüggéseket keresünk, amelyek túlmutatnak a konkrét *segítés és kontroll* dilemmán (Kleve 2011, 123). Az ötödik pozíció – „egyik sem és még emez sem" esete – tulajdonképpen az előző négy lehetséges pozíció negációja, és magának a jelen álláspontnak a negációja.

> Itt valami egészen más megoldásnak a kereséséről van szó; egy olyan megoldásról, ami eddig nem került szóba, amit esetleg szisztematikusan figyelmen kívül hagytunk, holott éppen ez segíthetne új, kreatív és konstruktív ötleteket behozni (Kleve 2011, 124–125).

Reflexió a szociális munka elméleteinek sokszínűségére. A fent tárgyalt módszerek mellett fontos áttekinteni, hogy Kleve hogyan rendszerezi a szociális munka elméleti és módszertani sokszínűségét, mert számára ez a posztmodern gondolkodásmód eredményeként jelenik meg (Kleve 2009, 108). A posztmodern szemlélet lehetővé teszi a szociális munka különböző elméletei közötti eligazodást. Ezek az elméletek három csoportba sorolhatók.

Az első csoportosítás során Kleve az egyes elméletek eredetét veszi alapul. Ennek alapján az alábbi elméleti dimenziókat különbözteti meg (Kleve 2009, 108):

- elméletek s szociális munkáról;
- elméletek a szociális munkában;
- a szociális munka elméletei.

A *szociális munkáról szóló elméletek* elsősorban szociológiai vagy filozófiai elméletek, amelyek a szociális munka társadalmi helyére és szerepére összpontosítanak (pl. Ulrich Beck elmélete a kockázati társadalomról vagy Jürgen Habermas elmélete a kommunikatív cselekvésről). A *szociális munka szempontjából releváns elméletek* azok, amelyek más tudományterületekről átemelhetők és kiválóan alkalmazhatóak a szociális munka gyakorlatában (pl. Freud pszichoanalízise vagy a rendszerszemléletű családterápia). Kleve csoportosítása szerint a *szociális munka elméleteinek* azok az elméletek számítanak, amelyek a szociális munka tudományos területeiről származnak (pl. Hans Thiersch életvilág-központú vagy Wolfgang Hinte szociálistér-központú elmélete).

Az elméletek annak alapján is csoportosíthatók, hogy mennyiben felelnek meg az alábbi kritériumoknak:

- fenomenális ismeretek (leírások);
- kauzális ismeretek (magyarázatok);
- cselekvésre vonatkozó ismeretek (cselekvési lehetőségek).

Egy jó elmélet képes adott szakkifejezésekkel leírni a valóságot. Ezzel állításokat is tesz arról, hogy a valóság hogyan konstituálódik – és lehetőségeket fogalmaz meg arra vonatkozóan, hogyan lehet azt megváltoztatni.

Az elméletek annak alapján is csoportosíthatók, hogy az ember melyik dimenziójára vonatkoznak (Kleve 2009, 108):

- testi, illetve biológiai szint;
- pszichológiai, kognitív és érzelmi szint;
- szociális, illetve kommunikációs szint.

Kleve végül annak alapján csoportosítja az elméleteket, hogy a társadalmi szint mely aspektusára vonatkoznak:

- interakcióelméleti dimenzió;
- szervezetelméleti dimenzió;
- társadalomelméleti dimenzió.

Kleve szerint modellje segítségével a szociális munka számára releváns elméletek sokszínűségük mellett jól elemezhetők, majd ennek alapján konstruktívan kombinálhatók (Kleve 2009, 110).

5.3 Az elmélet kritikája és jelentősége

Kleve elmélete számos komoly eredményt mutat fel a szociális munka professzionalitásával és tudományosságával összefüggésben. A megközelítés azonban kétséget kizáróan számos problémát is felvet. Ezek a kérdések nem kizárólag a szerző felfogásából, hanem magából a posztmodern megközelítés sajátosságaiból fakadnak. A következőkben ezért először az elmélet problematikus aspektusait vizsgálom meg, majd összefoglalom az előnyeit és a jelentőségét.

5.3.1 Az elmélet kritikája

Kleve álláspontjának gyenge pontjaival és hátrányaival több szerző is foglalkozik, de tudomásom szerint csak Michael Nedler (2001) fogalmazott meg éles kritikát. Első lépésben rekonstruálom Nedler legfontosabb ellenvetéseit, majd hozzáfűzöm saját megjegyzéseimet. Nedler kritikája, amely Kleve 1999-ben megjelent könyvének módszertani aspektusaira vonatkozik, négy – egymással szorosan összefüggő – pontban foglalható össze:

a) Kleve érvelése egyértelműen önellentmondáson alapul. Egyrészt feltételezi a posztmodern társadalom valóságát, ugyanakkor azt állítja, hogy nincs olyan tekintély, amelynek segítségével eldönthető lenne egy bizonyos valóságváltozat igazsága vagy hamissága (Nedler 2001, 1).
b) További logikai problémaként jelentkezik, hogy Kleve gyakran von le körkörös következtetéseket. Azt állítja például, hogy a szociális munka posztmodern szakma, és ezért „a gyakran kifogásolt tudományos és szakmai iránynélküliség nem hibának, hanem szakmai lehetőségnek, sőt erénynek tekintendő" (Nedler 2001, 2). Nedler szerint azonban ez a konstruktivizmus szellemében sem megengedhető, hiszen Kleve nyitva hagyja, hogy a posztmodern szakmaként felfogott szociális munka hogyan jut el a segítés kritériumaihoz. Kleve nem ad magyarázatot arra, hogyan működik a Welschtől átvett és a logika szabályain kívülre helyezett „transzverzális ész" (Nedler 2001, 2).
c) Az előző pontok következménye, hogy a posztmodern szociális munka immunis a kritikára. Nedler szerint mivel Kleve nem tartja be a logika alapvető szabályait, a posztmodern szociális munka programjával szemben nem lehet valódi kritikát megfogalmazni (Nedler 2001, 2).
d) Kleve erényt farag a posztmodern szociális munka tudományos hiányosságaiból. Nedler ezért a transzverzális észre épülő elméletet azon tudományos igénnyel bíró felfogások közé sorolja, amelyek például a pedagógiai ethoszon vagy egyfajta művészeti-mesterségbeli tudáson alapulnak (Nedler 2001, 3).

Feltűnő, hogy Nedler csak a tudományos-módszertani megközelítést bírálja, magának a posztmodern szociális munkának a tartalmi kérdéseit nem. Kleve is utal erre könyvének második kiadásában, amelynek előszavában Nedler kritikájára is kitér. Kleve aláhúzza, hogy Nedler kritikája végső soron a könyv eredeti szándékát erősíti meg. Ez nem jelent mást, mint „a szociális munka gyakorlatának ambivalenciáját megjeleníteni az elméleti struktúrában" (Kleve 1999, 2007, 11). A legtöbb tudományos igényű elmélet olyan elvárásokat fogalmaz meg, amelyek a gyakorlatban nem teljesíthetőek. A posztmodern megközelítés tehát egyrészt megmutatja, hogy a szociális munkára „szinte minden más szakmánál jobban jellemző a többértelműség, az ambivalencia, a paradox alapstruktúra" (Kleve 2007b, 12), másrészt rámutat a többértelműségek (f)elismerésének szükségességére.

Nedlernek a posztmodern szociális munka elméletének módszertanára vonatkozó heves kritikája mellett véleményem szerint még jelentősebbek az alábbi kritikai érvek:

a) Felmerül a kérdés, hogy egy ilyen elmélet hogyan tudja magáévá tenni azokat a módszertani elveket és értékeket, amelyek egy szakma számára nélkülözhetetlenek. Ez azért kérdéses, mert a szakmát szabályozó törvények és irányelvek, illetve a szakmai etikai kódex előírásai nem könnyen feleltethetők meg a posztmodern etikai követelményeknek (vö. Baumann 2009).
b) A posztmodern szociális munka inkább a szociális munkáról *szóló* elmélet, illetve elsősorban nem módszertani elveket ad a szakmai cselekvéshez, hanem inkább a szociális munka tudományának kritériumrendszerét tükrözi. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a szakmai koncepciókat nem lehetne posztmodern megközelítéssel kidolgozni.
c) Kleve konkrét módszertani javaslatai – például a tetralemma vagy a szociális munka elméleteinek kategorizálása – nem feltételezik alapvetésként a posztmodern szociális munka dekonstruktivista programjának elfogadását, annak ellenére, hogy érvelése szerint ezek szorosan összefüggenek egymással.
d) A posztmodern szakmaelmélet esetében nem világos, hogy a gyakorlatban dolgozó szociális munkás az identitás hiányának a tudatosításán kívül milyen szakmai identitást tud felmutatni. Véleményem szerint ez a fajta megközelítés inkább a kutató és oktató szociális munkás szakmai identitását erősítheti.
e) Kirívó módon hiányzik a legfontosabb témák empirikus alátámasztása. Ezzel kapcsolatban Kleve (2009, 103) egyik tanulmányában Thomas Harmsen (2004) és Jan Kruse (2004) empirikus felméréseire hivatkozik, amelyek szerinte a szociális munka posztmodern felfogását támasztják alá. Ezek a tanulmányok hangsúlyozzák, hogy a szociális munka számos más jellemzővel rendelkezik, mint a klasszikus szakmák, azonban kérdéses marad, hogy ezek az eredmények kizárólag a posztmodern elmélet keretein belül értelmezhetők-e.

5.3.2 Az elmélet jelentősége

A posztmodern szociális munkának Kleve szerinti elmélete a következőkben foglalható össze:

a) A posztmodern szociális munka egy átfogóan kidolgozott elméleti koncepció. A szociális munka sajátosságainak leírásában következetesen érvényre jutnak a filozófiai és szociológiai szempontok. Kleve az elméletekkel szemben támasztott saját elvárásainak is eleget tud tenni, hiszen saját terminológiája van a posztmodern szociális munkáról, amelyekkel a szakmai jelenségek jól leírhatók. A konstruktivista és a rendszerelméleti megközelítés alapján egyértelmű választ tud adni arra, hogy a valóság miért az adott módon mutatkozik meg. Arra a kérdésre is választ tud adni, hogy mi a teendő, azaz meghatározza a szociális munkára jellemző módszertani elveket.
b) Kleve aktuális és modern elméletek mentén gondolkodik arról, hogyan alapozható meg a szociális munka tudománya, illetve ennek hogyan kell működnie. Megközelítésének egyértelmű előnye, hogy folyamatosan megköveteli a tudományos elméletre való reflexiót és kritikát, ami viszont mindenkor önreflexív is.
c) Tudománytörténeti és társadalomelméleti szempontból is érdekes elmélet, hiszen nehéz tagadni, hogy a tudományok jelentős átalakuláson mennek keresztül, és hogy a társadalmat erős értékpluralizmus jellemzi.
d) A posztmodern szakmaelmélet alkalmas lehet arra, hogy gyakorlati irányt adjon a szociális munkának, illetve feltárja és leírja annak belső ellentmondásait és dilemmáit, alternatív megoldásokat kínálva.
e) Eloszlatja a szociális munkával kapcsolatos alaptalan illúziókat. Kleve a szociális munkát nem szerény, hanem öntudatos és progresszív szakmaként értelmezi, amely az identitáshiányt nem problémának, hanem lehetőségnek tekinti.
f) A szociális munka posztmodern elmélete egy radikálisan antinormatív elmélet. Ez azonban azt is jelenti, hogy *reflektáltan* antinormatív, illetve folyamatosan törekszik a mindenkori cselekvéshez kapcsolódó normák forrásainak felülvizsgálatára.
g) Integratív elmélet, azaz több szempontból is képes más szakmaelméletek integrálására.

A fent említett pozitívumok mellett érdemes kiemelni, hogy a posztmodern elmélet minden hiányossága mellett Kleve képes ellensúlyozni azokat az érveket is, amelyeket általában a posztmodern elméletek ellen hoznak fel. A szakirodalomban megfogalmazott kritikák elemzése és az ellenvélemények bemutatása során Elke Weik (1996) tanulmányára támaszkodom.

A posztmodern elméletekkel szembeni *egyik* támadási pont az a vád, hogy nem nyújtanak új meglátásokat és módszereket. Weik ezzel kapcsolatban helyesen állapítja meg, hogy számára nem ismeretes, hogy „a tudományos fősodor ezzel a következetességgel részesítené előnyben a többértelműséget az egyértelműséggel szemben […]" (Weik 1996, 17). Ennek fényében nézve vitathatatlan, hogy Kleve posztmodern elméletének nemcsak az az előnye, hogy a többértelműség preferálásának elvét következetesen alkalmazza, hanem az is, hogy mindez a szociális munka tudományos nyelvezetébe is átültethető, illetve gyakorlati kontextusba ágyazható.

A posztmodern elméletekkel szemben megfogalmazott *másik* gyakori kritika az, hogy a metanarratívák befejezéséből levont következtetések nem szükségszerűek. Ilyen például az a következtetés, hogy a posztmodernizmusban nem teszünk különbséget tényszerű és normatív tételek között, és ezzel az igazság mint normatív fogalom megkérdőjeleződik. Weik hangsúlyozza, hogy a posztmodern filozófia nem tagadja a metanarratívákban található olyan fogalmakat, mint például a rend, az értelem és az értékek; ezek érvényességét azonban nem lehet helyi legitimáció nélkül egyik nyelvi játékból a másikba beemelni (Weik 1996, 18). A posztmodernizmus Weik szerint nem a metanarratívákban rejlő lehetőségeket kérdőjelezi meg, hanem az azokba vetett hit folyamatos eltűnésére hívja fel a figyelmet (Weik 1996, 18). Hasonlót tesz a szociális munka posztmodern elmélete: rámutat arra, hogy a tudományos elvárások és a konkrét szakmaelméletek, illetve a módszertani alapelvek között ellentmondások vannak. Kleve pontosan az életvilág-központúság paradigmájának elterjedésében látja a nagy narratívák és normatív koncepciók idejének végét. A posztmodern szociális munka immár olyan koncepciót képvisel, amely lehetővé teszi, hogy a gyakorlati kihívások és az ezekhez igazodó módszerek és elméletek egymással összeegyeztethetőkké váljanak. A felmerülő racionális és tudományos követelményeket el kell ismerni, hogy a gyakorlatban és a módszertanban érvényesülő nézőpontok sokfélesége az elméletben is megjelenjen.

A szociális munka szempontjából azt a *harmadik* általános kritikát is figyelembe kell venni, amely szerint a posztmodern megközelítések nem elég konkretizáltak, túlságosan elrugaszkodottak és akadályozzák az elméletalkotást (Weik 1996, 19). Ez a kritika Kleve koncepciójával szemben is megfogalmazható. Mindazonáltal Weik gondolatmenete alapján azt lehet állítani, hogy

a szociális munka posztmodern elmélete mindenekelőtt egy kritika; az pedig magától értetődő, hogy a kritika tárgyától elvonatkoztatott elméletalkotás nem várható tőle. Azt is figyelembe kell venni ugyanakkor – ahogy Weik is rámutat –, hogy a posztmodern megközelítések viszonylag újak, így nem tisztességes határozottabb és letisztultabb eredményeket várni tőlük.

Végül hangsúlyozandó az is, hogy a szociális munka posztmodern elmélete ellen irányuló kritika könnyen az élét veszti, amennyiben osztja annak előfeltevéseit és következtetéseit, és csak a fontosabb tudományos eredményeket kérdőjelezi meg (vö. Weik 1996, 19). Kleve előfeltevése, miszerint a szociális munka olyan szakma, amely alapvetően *rendszerek* között közvetít és ambivalenciákkal küzd, valamint következtetése, miszerint ez a szakma nem írható le tökéletes terminológiával, kétséget kizáró módon belátható minden, a területen dolgozó szakember részéről. A szociális munka posztmodern elmélete éppen ezért szakma- és tudományelméleti szempontok szerint is megalapozottnak tekinthető.

5.4 Következtetések

Kleve elméletének rekonstrukciója hatásosan alátámasztja azt a megállapítást, hogy a posztmodern szakmaelmélet elképzelhetetlen a posztmodern tudomány- és társadalomelmélet nélkül. A szociális munka posztmodern elmélete beemeli a posztmodern gondolkodás alapvető jellemzőit a szociális munka tudományába.

Amikor a szociális munkáról mint posztmodern szakmáról beszélünk, akkor a társadalomban működő konkrét szakmára gondolunk, amely a valósághoz való egyfajta viszonyulást fejez ki, és magában hordozza a posztmodernitás jellemzőit (Vö. Welsch 2008). Ez az elmélet radikálisan elkötelezett a pluralizmus eszméje mellett, elfogadja a tudás és az élet különböző formáit, a lehetőségek közül mindig az antitotalitárius megoldásokat választja, és a megszokott gondolkodási sémák helyett új módszereket alkalmaz, amelyek a pluralizmus eszméjének nyitnak utat.

6. A szakmaelméletek összehasonlító elemzése

A három szakmaelmélet önálló bemutatását és értékelését követően ez a fejezet a három elmélet összehasonlító elemzésével foglalkozik. Ennek célja kettős: egyrészt megválaszolni az első fejezetben feltett, valamint a második fejezetben kibővített kérdéseket, másrészt megfelelő érvekkel alátámasztani a dolgozat fő téziseit.

Az érvelés láncolata a szakmaelmélet és a tudományos-módszertani háttér kapcsolatának vizsgálatából indul ki, majd szemügyre veszi az elméletek közötti lehetséges összefüggéseket. Az első fejezet téziseinek tárgyalásával először azt tisztázzuk, hogy mennyiben indokolt a diszciplína és a szakma megkülönböztetése, hogy azután második lépésben a szociális munka egységességét és sokszínűségét a szakmaelmélet szempontjából értelmezzük.

6.1 A tudományelmélet és a tudományelméleti háttér összefüggése

A három kiválasztott szakmaelmélet bemutatása, valamint a megadott szempontok szerinti értelmezése tartalmazza az adott szerzők elméleti és módszertani reflexióit is. Mindhárom elmélet jelentős összefüggést mutat a szakmaelmélet és a tudományos értelmezés között.

Müller elmélete a „nyitott" vagy „szerény" szakmáról elválaszthatatlanul összekapcsolódik az életvilág-központú és hermeneutikai szemléletű szociálpedagógiával. Szakmaelméleti koncepciójának alátámasztása során Müller kiemeli gondolatmenetének hermeneutikai előfeltevését (Müller 2006a, 19). Sőt, az is kiderült, hogy a többperspektivikus esetmunka önmagában is rendszerelméleti jegyeket hordoz. A szerző éppen e szempont tekintetében látja saját megközelítését a szociálpedagógiai esetmegértés más teoretikusaitól megkülönböztethetőnek (ld. 3. fejezet).

Staub-Bernasconinak a negyedik fejezetben kifejtett értekezéséből kiderül, hogy az emberi jogi szakma koncepciója szorosan kapcsolódik a szociális munka szükségletközpontú és rendszerelméleti megközelítéséhez. Az etikai alapok

mellett ezek a szempontok is szerves részévé válnak a „harmadik mandátumnak". Az emberi jogi szakma tehát a rendszerszemléletű paradigma és a normatív cselekvéselmélet alapján értelmezhető (ld. 4. fejezet).

Kleve elmélete már a „posztmodern" kifejezéssel is jelzi megközelítésének fogalmi jellegét. A posztmodern filozófia és tudományfilozófia segítségével értelmezi a szociális munka aktuális kihívásait, valamint a szociális munka szakmaként való meghatározásának lehetőségeit; a szociális munkára irányuló tudományelméleti reflexiót pedig a szakmaelmélet lehetséges előfeltételeként értelmezi. A posztmodern módszertan, amelynek elválaszthatatlan fogalmai az ambivalens reflexió, a dekonstrukció és a tetralemma, Kleve szakmaelméleti koncepciójában kulcsszerepet kapnak (ld. 5. fejezet).

Mindhárom elmélet közös vonása, hogy elhatárolódnak a korábbi, jellemzőorientált és funkcionalista típusú szociológiai szakmaelméleti megközelítésektől, miközben a strukturális és rendszerorientált gondolkodási struktúrákat részesítik előnyben. Ennek megfelelően a fent említett elméletek egyrészt a „professzionalizált cselekvéstípus" struktúrájának leírására tesznek kísérletet, másrészt a professzionalizmust „hídképző" elvként fogják fel, amely közvetítőként működik az egyes funkcionális rendszerek között (ld. 2. fejezet). Mindhárom szerző a közvetítő szerepet is szembetűnően az elméleti aspektusok segítségével írja le, amelyeket előfeltételnek tekintenek.

Az egyes szakmaelméletek elemzésekor feltárt kritikai aspektusok tulajdonképpen a tudományelméleti és módszertani elvek explicit és implicit következtetéseinek is tekinthetők, hiszen egy adott szakmaelmélet erős és gyenge pontjai nagyban a tudományelméleti és módszertani horizont függvényei (ld. az egyes megközelítések kritikáját és jelentőségük elemzését a 3., 4. és 5. fejezetek végén).

Összegzésként elmondható, hogy az előzetes koncepcionális döntés és az ebből fakadó szemléletmód alapvetően meghatározta azt, hogyan pozicionálódnak a szociális munka szakmaelméletei, és miként alakult a szociális munka tudományos felfogása. Ezt Staub-Bernasconi figyelmeztető sorai is szemléletesen kifejezik:

> Nem közömbös, hogy a szociális munka honnan meríti önértelmezését. Épp ellenkezőleg: az olyan koncepcionális előfeltevések, mint például a személyre szabott szolgáltatás vagy az emberi jogi szakma, nagymértékben meghatározzák egy szakma – így a szociális munka – elméletalkotását, értékrendjét, célkitűzéseit és cselekvésre irányuló tudását (Staub-Bernasconi 2007a, 21).

6.2 Az egyes megközelítések összefüggései

Egy összehasonlító elemzés nem nélkülözheti az egyes elméletek közötti lehetséges összefüggések rövid vizsgálatát. Ezeket az alábbiakban összefoglalt három módon közelíthetjük meg.

Első megközelítésben úgy tűnhet, hogy a három szakmaelmélet ellentmond egymásnak, vagy legalábbis néhány ponton feszültségben áll egymással, mivel a szociális munka mint szakma meghatározásában eltérő aspektusok kerülnek előtérbe. Az egyik koncepció a többszempontú esetmunka mellett foglal állást (Müller), a szociális munkának egyfajta „nyitott" és „szerény" szakmaként való felfogása mellett érvel. A másik elmélet (Staub-Bernasconi) ezzel szemben pontosan a szerény szakma koncepcióját igyekszik felszámolni azzal, hogy folyamatosan a harmadik mandátummal, a tudományos megalapozottsággal és az etikai elvekkel kapcsolatos kérdéseket helyezi középpontba. Végül a harmadik elmélet (Kleve) azzal érvelhet az előző két megközelítés meghaladása mellett, hogy mindkettő a tudomány modernista szemléletének áldozatául esett. Ennek alapján a szociális munka mint szakma és a szociális munka tudományának meghatározásakor egy új, úgynevezett „posztmodern" koncepció szempontjait kell figyelembe venni.

Egy másik fajta megközelítésben kijelenthetjük, hogy az egyes elméletek integrálhatják egy másik elmélet szempontjait is. Például az emberi jogi szakmaként felfogott szociális munka könnyen magába foglalhatja Müller nyitottszakma-felfogásának multiperspektivitását. A posztmodern elmélet pedig integrálhatja a nyitott szakma és az emberi jogi szakma gondolatiságát. Sőt, amennyiben Kleve törekvéseit az első két elmélet perspektíváit meghaladva vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a szociális munka posztmodern elmélete pontosan a szociális munka nyitottságának és multiperspektivitásának, továbbá az emberi jogi aspektusoknak a radikális érvényesítésében érdekelt.

Fontos azonban megjegyezni, hogy egy részletekbe menő összehasonlító vizsgálat nem igazolja sem az ellentmondás, sem az integrálódás elképzelését, mert az egyes megközelítések túl sok közös elemet tartalmaznak ahhoz, hogy a köztük lévő viszony tartósan feszültnek ítélhető lenne. Másrészt, az az elképzelés, hogy az egyik elmélet egy másik elmélet koncepcióját integrálná, szintén nem feltétlenül alkalmas az elméletek közötti viszony leírására, mert az integráció soha nem lehet teljes. Ezért célszerűbb az egyes szakmaelméletek egymást kiegészítő aspektusait vizsgálni, amelyek különböző szempontú értelmezéseket tesznek lehetővé.

Ezzel az 1. fejezet első kérdése *(Mivel magyarázhatóak a szakirodalomban megjelenő szakmaelméletek közötti hasonlóságok és különbségek?)* és a 2. fejezet

2.1. alfejezetének végén feltett kérdés *(Hogyan érvényesül a struktúra- és rendszerelméleti perspektíva a szociális munka konkrét szakmaelméleteiben?)* koncentráltan megválaszolható. A szakirodalomban tárgyalt szakmaelméletek között kimutatható hasonlóságok a szociológiából származó struktúra- és rendszerelméleti megközelítésnek köszönhetőek, míg a különbségek azzal magyarázhatók, hogy a szerzők az elméleteikben előzetesen kialakított konkrét koncepcionális szempontoknak szereznek érvényt.

Amikor megerősítjük azokat a téziseket, amelyek a szociális munka mint szakma egységének és sokféleségének az okaira vonatkoznak, a gondolatmenet azon a belátáson alapul, hogy az egyes szakmaelméletek egymást kiegészítő nézőpontoknak tekinthetők.

6.3 Diszciplináris elmélet versus szakmaelmélet

Az egyes szakmaelméletek vizsgálata során a szakma értelmezése és a tudományos reflexió között megmutatkozó szoros kapcsolat megkérdőjelezi a diszciplínára, illetve a szakmára vonatkozó elméletek közötti egyértelmű megkülönböztethetőséget. Ez azonban nem jelentheti az elmélet és a gyakorlat eltérő érdekeinek megkérdőjelezését, mivel egy ilyen megközelítés a szociális munkát a szakmaiság korábbi naiv felfogásához kapcsolná. Ezzel kapcsolatban Müller alábbi sorai mindenesetre megfontolandóak:

> Nem csatlakozom azok kórusához, akik a tudomány és a gyakorlat szétválását a szociálpedagógia eredendő bűnének tekintik. […] Aki a képzés és a gyakorlat közvetlen egységét követeli, a szociálpedagógia professzionalizációjának valójában már meghaladott fejlődési szakaszaihoz való visszatérést sürgeti (Müller 2006a, 16).

A diszciplína és a gyakorlat megkülönböztetése különösen fontos szerepet játszik a szociális munka akadémiai oktatásában. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a szakma és a diszciplína, illetve a szakma és a gyakorlat közötti választóvonal ugyanolyan élesen meghúzható, mint a diszciplína és a gyakorlat között.

Minden vizsgált szakmaelméletben kimutatható a szociális munka gyakorlati kihívásaival való ütközés, ugyanakkor ezzel párhuzamosan megjelenik a diszciplináris reflexió is, amely a szociálpedagógia (Müller), illetve a szociális munka tudományának (Staub-Bernasconi, Kleve) sajátos megfontolásait is bevonja a szakmatudomány értelmezésébe.

A hangsúlyozott szempontok, a „nyitott szakma", az „emberi jogi szakma" és a „posztmodern szakma" egyaránt integrálják a hétköznapi életre vonatkozó elméleteket és a diszciplináris megfontolásokat. Az egyes szakmaelméletek megközelítései tehát különleges módon ötvözik a hétköznapi életre vonatkozó érvelések egyszerűségét a diszciplináris gondolkodás tudományosságával, így ezeket az aspektusokat csak meglehetősen bonyolult gondolatisággal lehetne egymástól különválasztani. Az, hogy egy adott szakmaelmélet szerzője elsősorban gyakorlatorientált (Müller, 3. fejezet), avagy diszciplináris megközelítésű kiindulópontra (Staub-Bernasconi, 4. fejezet és Kleve, 5. fejezet) építi fel az elméletét, nem változtat azon a tényen, hogy a szakmára vonatkozó fogalomleírás végül mindkét szempontot tartalmazni fogja. A szakma és a diszciplína viszonyát leíró divergencia- vagy kongruenciaelmélet (vö. 2. fejezet) ezért a szakmaelméletek tekintetében absztrakt értelmezésként szolgál. A szakma és a diszciplína közötti kapcsolat jobban leírható egyfajta kongruenciatétel segítségével. Egy részletes vizsgálat megmutathatja, hogy a szakma és a diszciplína kapcsolatát nem a partikularitás és a hasonlóság, hanem a kölcsönös konvergencia jellemzi, még akkor is, ha a szociális munka akademizálódásának folyamatában a két szempont megkülönböztetése célként jelenik meg.

Összegzésképpen elmondható, hogy Erath korábban említett szerkezeti felosztása helyes, amennyiben a szakmaelméleteket a szociális munka koncepcióinak leírása után, ám a szociális munka tudományos modelljeinek részletezése előtt mutatja be, ugyanis a szakmaelméletek valóban közvetítő funkciót tudnak ellátni a tisztán elméleti és tisztán gyakorlati érdekek között. Ezzel szemben Michael May csoportosításában a szakmaelméletek önálló elméleti eredményekként jelennek meg. Ez a csoportosítási eljárás valószínűleg inkább a szociológiai szakmakutatások erős hatásából fakad, mint a szakmaelméletek fentebb részletesen ismertetett jellemzőiből, hiszen a diszciplináris és hétköznapi elméletek kontextusa nélkül ezek nem értelmezhetők szakszerű módon.

Ezeket a megfontolásokat szem előtt tartva bizonyítottnak tekinthetjük a tanulmány első tézisét (A), amely szerint a szociális munka diszciplináris elméletei és szakmaelméletei csak heurisztikus vagy didaktikus értelemben különíthetők el egymástól. A kétféle elmélettípus között ugyanis korrelációs kapcsolat áll fenn: az egyik elmélet feltételezi a másikat, illetve egyik elmélet felfogható a másik elmélet sajátos természetének értelmezéseként.

6.4 A szociális munka szakmaelméleti egységének kérdése

Az egyes szakmaelméletek eltérő szempontokat emelnek ki. Dolgozatom második tézise szerint (B) azonban kimutatható a szociális munka szakmaelméleti koncepcióinak egysége, amennyiben nem az egyes megközelítések elméleti vonatkozásainak különbségeit hangsúlyozzuk, hanem a szociális munka aktuális gyakorlati kihívásaira fókuszálunk. Ennek az állításnak a bizonyításához feltétlenül megjegyzendő, hogy az egyes szakmaelméletek a szociális munka gyakorlatában előforduló hasonló jelenségek vizsgálatára épülnek.

Müller, Staub-Bernasconi és Kleve egyaránt a szociális munka gyakorlatának heterogén jellegére mutatnak rá. Mindhárom megközelítésben:

- szó esik a szociális munka sikerét befolyásoló tényezők sokféleségéről;
- utalás történik a szakma interdiszciplináris jellegére és közvetítő szerepére;
- bemutatásra kerülnek a gyakorlatban megjelenő ambivalenciák és paradoxonok, továbbá a kettős mandátum problémája és az a körülmény, hogy a klienseknél egyszerre vannak jelen hétköznapi és speciális problémák;
- hangsúlyt kap az a követelmény, hogy a szakma feltétlen nyitottsággal és módszertani rugalmassággal művelendő;
- megjelenik ugyanakkor a társadalom részéről érkező sokféle elvárás és az értékpluralizmus jelentősége is.

A szakmaelméletek végső soron ezekre a gyakorlati problémákra adott válaszok, amelyekben megjelennek mind a szociálpedagógia, mind a szociális munka tudományának diszciplináris megfontolásai.

Ennek megfelelően megállapítható, hogy éppen a gyakorlati terület sokféleségére való reflektálás rajzolja ki a különböző szakmaelméletek egységét, hiszen mindegyik elméletnek figyelembe kell vennie a szociális munka adott problémakörét meghatározó szakmai követelményeket és társadalmi változásokat. Valamennyi szakmakoncepció azt bizonyítja, hogy a szociális munka egyik legfontosabb megkülönböztető jegye a sokféleséggel és a különbségekkel való szembenézésben rejlik. Kleve szemléletesen fogalmazza meg a különbségek elkerülhetetlen jelenlétét a szociális munkában:

> A különbségek a szociális munka központi elemei. A szociális munka az eltérések megfigyelésével kezdődik: milyennek kellene lennie az életnek, vagy milyen lehetne – és milyen az jelenleg: nehéz vagy problematikus. Amint a szociális munkás elkezdi a szakmai tevékenységét, a különbségek megint középpontba kerülnek. Itt arról van szó, hogy magának a szociális munkának a beavatkozását kell olyan markáns különbségként megjeleníteni, amely képes a problémásnak ítélt viszonyok vagy viselkedésmódok tekintetében változásokat létrehozni, amelyek aztán ismét viszonybeli vagy viselkedésbeli változásokat – tehát újabb különbségeket – idéznek elő (Kleve 2011, 9).

A különbségek tehát a szociális munka minden aspektusára, így a szakmaelméleti megközelítésekre vonatkozóan is alapvető jellemzőnek tekinthetők. A szociális munka szakmaelméleti egysége így nem egy már meglévő vagy még kidolgozásra váró elmélet segítségével válik értelmezhetővé, hanem a szociális munka jelenlegi követelményeinek és szakmai gyakorlatának empirikus vizsgálatával.[21]

Ez az egység nem értelmezhető azonban kizárólag az azonos gyakorlati problémák szemszögéből. Mindhárom megközelítés vizsgálata azt mutatta, hogy két hasonlónak tekinthető általános elméleti tendencia rajzolódik ki:

a) A tárgyalt szakmaelméletek nem kívánják a szociális munka professzionalitását a klasszikus szakmák elvárásrendszeréhez igazítani, hanem a szociális munka cselekvésmódjának elemzéséből indulnak ki. Müller a szociális munkát nyitott szakmaként értelmezi, elsősorban az esetmunka kihívásai mentén. Staub-Bernasconi az emberi jogoknak érvényt szerző szakma értelmezésére fókuszál, amikor azoknak a problémáknak a komplexitására mutat rá, amelyekkel a szociális munka szembesül. Kleve ezzel szemben az elméleti és módszertani reflexió jelentőségét emeli ki, amely elismeri az ambivalenciákkal és ellentmondásokkal való szembenézés szükségességét.
b) A másik jelentős (elméleti) hasonlóság a szakmaelméletek között a rendszerszemléletű megközelítés. A szerzők – különböző forrásokra támaszkodva – eltérő koncepciókat dolgoznak ki annak érdekében, hogy a rendszerszemléletű megközelítést gyümölcsözővé tegyék a szociális munka vonatkozásában. Még ezekben az egymástól eltérő

[21] Maja Heiner (2004) kidolgozott egy empirikus felméréseken alapuló szakmaelméletet. A szakma gyakorlatközpontú értelmezésének további megfontolásainál érdemes az ő munkásságát alapul venni.

> koncepciókban is több ponton találhatunk párhuzamot: például abban mindannyian egyetértenek, hogy a szociális munka mint szakma közvetítő szerepet lát el különböző rendszerek között. Egy másik fontos felismerés, hogy az egyes rendszerek belső logikája eltér egymástól. Ebből adódik egy harmadik fontos felismerés is, mégpedig az, hogy a szociális munka mint szakma pontosan a rendszerek közötti közvetítés miatt nem definiálható végleges formában.

A szociális munka szakmaelméleti egysége a gyakorlati és elméleti megközelítések sokfélesége ellenére jól azonosítható, de nem egyszer és mindenkorra rögzíthető jelenségként, hanem egy mintázatként, amely valamennyi elméletben megnyilvánul.

6.5 A szociális munka szakmaelméletének sokszínűsége

A szociális munka szakmaelméletének sokszínűsége főként akkor válik nyilvánvalóvá, amikor a szociális munka professzionalitásának meghatározásában felbukkannak a különböző társadalom- és tudományelméleti, illetve módszertani hagyományok. Az életvilág-központú és hermeneutikai (Müller), a rendszerszemléletű (Staub-Bernasconi) és a konstruktivista-posztmodern (Kleve) paradigma a korábban bemutatott elméleti összefüggések, illetve az ezekből következő nyelvhasználat miatt más-más szempontokat emelnek ki. Ebből fakadóan a szociális munka szakmai mivoltát is részben eltérő módon értelmezik. Ahogy korábban kifejtettük, az egyes szerzők a szakmaelméleti megközelítést a szociálpedagógia mint tudomány (Müller) és a szociális munka tudományának (Staub-Berasconi, Kleve) kérdéseivel ötvözik. A lehetséges értelmezések sokfélesége még akkor is megmarad, ha az egyik szakmaelméletben egy másik szakmaelmélet jellemzője nyilvánvalóvá válik. Például Müller esetfogalmában egyértelműen jelen van egy konstruktivista gondolati minta, amikor arról beszél, hogy egy eset akkor tekinthető szociálpedagógiai esetnek, ha azon szociálpedagógusok dolgoznak. A Staub-Bernasconi által képviselt emberi jogi perspektíva Kleve konstruktivista-posztmodern felfogásában is azonosítható, még ha nem is képezi szakmaelméletének meghatározó szempontját. Kleve egy helyen a szociális munka alapfeladatát is így fogalmazza meg:

> Ebben az értelemben a szociális munka […] igazságszolgáltatási munka. Segít azoknak az embereknek kifejezni magukat, akik – pénz, hatalom, műveltség,

> szeretet vagy hit hiányában – a szótlanságba vagy a kommunikációnélküliségbe kényszerültek; feltárja, amikor bizonyos világ- és életfelfogások nem érvényesülhetnek; feltárja, amikor az emberek – bármilyen társadalmi, pszichológiai vagy fizikai különbözőségük miatt – megfosztattak annak lehetőségétől, hogy részt vegyenek az egyéni szükségleteik kielégítésére irányuló társadalmi körforgásban (Kleve 2007a, 307).

A példaként említett hasonlóságok azonban nem oldják fel a fennálló különbözőségeket. Jelen tanulmányban sikerült megmutatni, hogy az egyes elméleti koncepciókban eltérő szakmai elképzelések rajzolódnak ki. Ez főként akkor válik nyilvánvalóvá, amikor az egyes elméletek alapelveit a szociális munka egy konkrét intézményi koncepciójába illesztik bele, vagy a kliensekkel való munka során kerülnek alkalmazásra.

Az egyes szakmaelméletek kritikai és összehasonlító elemzése alapján minden további nélkül megerősíthető az első fejezetben megfogalmazott harmadik tézis (C) is, amely szerint a sokszínűség az eltérő diszciplináris megközelítésekkel magyarázható.

A szakmaelméletek sokszínűsége az eltérő elméleti gondolkodási mintáknak köszönhető, amelyek explicit vagy implicit formában felismerhetők a szociálpedagógia vagy a szociális munka tudományának szerzőinél.

Ernst Engelke *Die Wissenschafi Soziale Arbeit* (A szociális munka tudománya) című könyvében megállapítja, hogy sehol sem lehet azonosítani a „szociális munka központi elméletét", sőt, ezt a tudományt több *metaelmélet* és tárgyelmélet egyidejű jelenléte jellemzi (Engelke 2004, 373). Ez a megállapítás a szakmaelméletekre is érvényes, hiszen a szociális munkának nincs olyan átfogó szakmaelméleti koncepciója, amely minden helyzetre érvényes szakmafogalommal szolgálna. Egy ilyen szakmaelmélet elvont, utópisztikus, mondhatni tudománytalan lenne. Nem kétséges, hogy a tudományos munka is tükrözi a valóság sokszínűségét, a tudósoktól ugyanis elvárják, hogy új perspektívákkal és felismerésekkel szolgáljanak. Ez az egyes elméletek – jelen esetben a szakmaelméletek – megkülönböztetésének kritériumává is válik. Különösen a német nyelvterületen tapasztalható tendencia, hogy az elméleteket szerzőik szerint különböztetik meg, még akkor is, ha a koncepció egyértelműen egy általánosan érvényes tudományos paradigmához rendelhető. Ebből a szempontból a szakmaelméletek vonatkozásában is kívánatos a csapatmunka angolszász modellje, amelyet Engelke a szociális munka jövőbeli elméleti fejlődésének víziójaként vázol:

> A jövőben a szociális munka elméleteit várhatóan már nem egyének, hanem csoportok fogják megtervezni és kidolgozni, mert egy személy egyedül nem

> képes a szociális munka elméleteit kialakítani. Ez valószínűleg oda fog vezetni, hogy az elméleteket többé nem az egyes szerzőkről, hanem az elméleteket jellemző központi állításokról vagy perspektívákról fogják elnevezni; ez hasonló lehet ahhoz, ahogyan a szociális munka elméleteit az angol-amerikai irodalomban azonosítják (Engelke 2004, 369–370).

Az Engelkétől vett idézetben megjelenő dilemmával jelen tanulmány szerzőjének is meg kellett küzdenie, hiszen a szakmaelméletek összehasonlítása és értékelése során nemcsak az okozott gondot, hogy egy személy egyedül nem lehet képzett a szociális ágazat minden szegmensében, hanem az is, hogy a különböző megközelítések különböző elméleti paradigmákban való jártasságot igényelnek.

Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a tudományos csapatmunka sem képes teljes mértékben feloldani az egyes megközelítések sokrétűségét. A tudományos fejlődés szempontjából viszont döntő szerepe lehet abban, hogy a szakmaelméleti diskurzusok pontosabban körülhatárolhatóvá váljanak.

Jelen dolgozat a szociális munka szakmaelméleti egységének és sokféleségének okait vizsgálta. Előzetes kérdésfelvetéseket fogalmazott meg, majd három konkrét szakmaelméleti koncepciót elemzett részletesebben. Az eredmények alapján megállapítható, hogy bizonyos szempontok szerint tekintve kirajzolódik a szociális munka szakmaelméleti egysége, más nézőpontokból szemlélve azonban ugyanúgy igazolható egy hosszabb távon sem feloldható sokféleség is.

7. Összegzés és kitekintés

A tanulmány három jelentős modern koncepció bemutatásával, szakmai értékelésével és összehasonlító elemzésével vizsgálta a szociális munka szakmaelméleteinek sajátosságait, és arra az általánosságban jelentős következtetésre jutott, hogy a szakmaelméleteket a szociális munka tudományának mint diszciplínának és a szociális munka gyakorlatának az összefüggésében kell értelmezni. Az alábbi gondolatmenet összefoglalja a vizsgálat legfontosabb eredményeit, az elemzés szükséges kiegészítéseit, valamint levon néhány, a tanulmány hasznosságával kapcsolatos következtetést.

A szociális munka szakmaelméleti egységének és sokszínűségének az okaira vonatkozó kérdésből levezetett három tézis Müller, Staub-Bernasconi és Kleve elméleteinek kritikai és összehasonlító elemzése során megerősítést nyert.

a) A diszciplináris és szakmaelméletek szétválasztása csak heurisztikus értelemben vagy deduktív célokkal indokolható.
b) A szociális munka szakmaelméleti egysége az egyes elméletekből kiolvasható, a szociális munka gyakorlatából származó hasonló problémák tematizálásával bizonyítható.
c) A szociális munka sokfélesége olyan jelenségnek bizonyul, amely nem kiküszöbölhető, és amely a szociális munka szakmai mivoltának tekintetében konstitutívnak tekinthető.

A téziseket kizárólag a fent említett szakmaelméletek elsődleges és másodlagos szakirodalmának elemzésével igazoltam. Fontos megemlíteni, hogy egy átfogóbb és részletesebb vizsgálatra két további feltétel teljesülése esetén lett volna lehetőség, de ez meghaladta volna a tanulmány kereteit.

Mindenekelőtt „más" logikájú és eltérő nyelvhasználatú szakmaelméletek vizsgálata lenne kívánatos. Ebből a szempontból Bernd Dewe és Hans-Uwe Otto (2012) szolgáltatásorientált paradigmájának vizsgálata rendkívül érdekes hozzáadott értéket hozna, amely lehetővé tenné a fent megfogalmazott tézisek további árnyalását.

Jelen dolgozat eredményeinek további vizsgálatához elengedhetetlenek lennének kérdőívfelvételeken és szakértőkkel készített mélyinterjúkon alapuló tanulmányok. Ez lehetővé tenné annak megállapítását, hogy a szociális munkások milyen mértékben tartják hasznosnak a szakmaelméleteket, illetve milyen mértékben merítenek belőlük szakmai önbizalmat. Egy ilyen empirikus vizsgálat eredményeit mindenképpen kívánatos lenne összekapcsolni Maja Heiner (2004) úttörő elemzéseivel.

Az itt rendelkezésre álló eredmények alapján összefoglalásképpen a következő általános megállapítások tehetők a szakmaelméletekkel kapcsolatban:

- A szakmaelméletek a szociális munkát mint szakmát a gyakorlat és a diszciplináris elméletek kontextusában értelmezik.
- A szakmaelméleti koncepciók eredményesen és hasznosan kapcsolják össze a szociális munka tudományának, illetve a szociálpedagógiának a diszciplináris elméleteit a szociális munka gyakorlati területeivel – még akkor is, ha erre a kapcsolatra csak egy-egy jól körülhatárolt szempont mentén (például emberi jogok felől) hívják fel a figyelmet.
- Az előző két pontból nyilvánvalóvá válik, hogy a szakmaelméletek kiválóan alkalmasak a szociális munka oktatására, mivel az elméletek által felvetett kérdések pontosan és könnyen megfogalmazhatók. Így egyszerre szemléltethető a diszciplináris megközelítés absztrakt világa és a gyakorlati területek heterogenitása. Ez a feszültség egyébként jelentősen meghatározza a szakmai identitásról szóló tudományos diskurzusokat is.

Irodalom

Bauman, Z. (2009): *Postmoderne Ethik,* Hamburg.

Bangó, J. (2007): *Sozialarbeitswissenschaft in der postmodernen Wissensgesellschaft*, in: Birgmeier – Mührel (Hrsg.): Die Sozialarbeitswissenschaft und ihre Theorie(n): Positionen, Kontroversen, Perspektiven, Wiesbaden, 269–278.

Becker-Lenz, R. – Müller, S. (2009): *Die Notwendigkeit von wissenschaftlichem Wissen und die Bedeutung eines professionellen Habitus für die Berufspraxis der Sozialen Ar beit*, in: Becker-Lenz, R. et al. (Hrsg.): Professionalität in der Sozialen Arbeit, Wiesbaden, 269–278.

Birgmeier, B. – Mührel, E. (2011): *Wissenschaftliche Grundlagen der Sozialen Arbeit*. Schwalbach/Ts.

Böhnisch, L. (1998): *Das professionspolitische Dilemma der So zialarbeit*, in: Mühlfeld u.a. (Hrsg.): Mehr Professionalität – mehr Lösungen? Die professionspolitische Zerreißprobe der Sozialarbeit, Frankfurt a. M., 46–54.

Capra, F. (1991): *Wendezeit. Bausteine für ein neues Weltbild*, München.

Combe, A. – Helsper, W. (1996): *Pädagogische Professionalität: Untersuchungen zum Typus pädagogischen Handelns*, Frankfurt am Main.

Dewe, B. – Ferchoff, W. – Scherr, A. – Stüwe, G. (2011): *Professionelles soziales Handeln: Soziale Arbeit im Spannungsfeld zwischen Theorie und Praxis* (4. Auflage), Weinheim und München.

Dewe, B. – Otto, H-U. (2012): *Reflexive Sozialpädagogik*, in: Thole, W. (Hrsg.): Grundriss Soziale Arbeit: Ein einführendes Handbuch (4. Auflage). Wiesbaden. 197–219.

Engelke, E. (1996): *Soziale Arbeit und ihre Bezugswissenschaften in der Ausbildung – Ressourcen und Schwierigkeiten einer spannungsvollen Partnerschaft*, in: Merten – Sommerfeld – Koditek (Hrsg.): Sozialarbeitswis senschaft – Kontroversen und Perspektiven, Neuwied, Kriftel, Berlin, 161–183.

Engelke, E. (2004): *Die Wissenschaft Soziale Arbeit: Werdegang und Grundlagen (2. Auflage)*, Freiburg im Breisgau.

Erath, P. (2006): *Sozialarbeitswissenschaft: Eine Einführung*, Stuttgart.

Fuchs, P. (1992): *Die Erreichbarkeit der Gesellschaft. Zur Konstruktion und Imagination gesellschaftlicher Einheit*, Frankfurt am Main.

Galuske, M. (2003): *Methoden der Sozialen Arbeit: Eine Einführung* (5. Auflage), Weinheim und München.

Harnack-Beck, V. (1999): *Ohne Prozessqualität keine Erlebnisqualität. Sorgfältige Diagnostik als Voraussetzung für erfolgreiche Hilfe zur Erziehung*, in: Peters, F. (Hrsg.): Diagnosen – Gutachten – hermeneutisches Fallverstehen, Frankfurt a. M.

Harmsen, T. (2004): *Die Konstruktion der professionellen Identität in der Sozialen Arbeit. Theoretische Grundlagen und empirische Befunde*, Heidelberg.

Heiner, M. (2004): *Professionalität in der Sozialen Arbeit: Theoretische Konzepte, Modelle und empirische Perspektiven*, Stuttgart.

Höllmüller, H. (2011): *Wissenschaftstheorie und Soziale Arbeit*, in: Spitzer, H. – Höllmüller, H. – Hönig, B. (Hrsg.): Soziallandschaften: Perspektiven Sozialer Arbeit als Profession und Disziplin, Wiesbaden, 69–78.

Kamper, D. (1999): *Ästhetik der Abwesenheit. Die Entfernung der Körper*, München.

Varga von Kibéd, M. – Sparrer, I. (2011): *Ganz im Gegenteil. Tetralemmaarbeit und andere Grundformen Systemischer Stukturaufstellungen – für Querdenker und solche, die es werden wollen* (7. Auflage), Heidelberg.

Kleve, H. (1997): *Soziale Arbeit als konstruktivistische Praxis: Anregungen für ein postmodernes Verständnis von So zialarbeit*, in: Soziale Arbeit, Heft 7/1997, 218–226, https://www.systemagazin.de/bibliothek/texte/beushausen_konstruktivismus.pdf, utolsó letöltés: 2025. augusztus 1.

Kleve, H. (2000): *Die Sozialarbeit ohne Eigenschaften: Fragmente einer postmodernen Professions- und Wissenschaftstheorie Sozialer Arbeit*, Freiburg i. Br.

Kleve, H. (2007): *Postmoderne Sozialarbeit. Ein systemtheoretisch-konstruktivistischer Beitrag zur Sozialarbeits wissenschaft* (2. Auflage), Wiesbaden.

Kleve, H. (2007b): *Ambivalenz, System und Erfolg: Provokationen postmoderner Sozialarbeit*, Heidelberg.

Kleve, H. (2009): *Konstruktivismus und Soziale Arbeit: Einführung in Grundlagen der systemisch-konstruktivistischen Theorie und Praxis* (3. Auflage), Wiesbaden.

Kleve, H. (2009): *Postmoderne Sozialarbeitswissenschaft*, in: Birgmeier, B – Mührel, E. (Hrsg.): Die Sozialarbeitswissenschaft und ihre Theorie(n): Positionen, Kontroversen, Perspektiven, Wiesbaden, 101–112.

Kleve, H. – Wirth J. V. (2009): *Die Praxis der Sozialarbeitswissenschaft: Eine Einführung*, Baltmannsweiler.

Kleve, H. (2011): *Aufgestellte Unterschiede: Systemische Aufstellung und Tetralemma in der Sozialen Arbeit*, Heidelberg.

Knoll, A. (2010): *Professionelle Soziale Arbeit: Professionstheorie zur Einführung und Auffrischung* (3. Auflage), Freiburg im Breisgau.

Koenig, M. (2005): *Menschenrechte*, Frankfurt/New York.

Kruse, J. (2004): *Arbeit und Ambivalenz. Die Professionalisierung Sozialer und Informatisierter Arbeit*, Bielefeld.

Kurtz, T. (2008): *Die Berufsform der Gesellschaft*, Weilerswist.

Kunstreich, T. (2003): *Neo-Diagnostik – Modernisierung klinischer Professionalität?*, in: Widersprüche, Heft 88 (2003/6).

Lyotard, J.-F. (1979): *Das postmoderne Wissen: Ein Bericht*, Wien.

May, M. (2008): *Aktuelle Theoriediskurse Sozialer Arbeit: Eine Einführung*, Wiesbaden.

Merten, R. (2002): *Sozialarbeit/Sozialpädagogik als Disziplin und Profession*, in: Schulze-Krüdener, J. – Homfeldt, H. G. – Merten, R. (Hrsg.): Mehr Wissen – mehr Können? Soziale Arbeit als Disziplin und Profession, Baltmannsweiler.

Merten, R. (2010): *Handlungskompetenz in der Sozialen Arbeit: Was trägt die Systemtheorie zur Handlungskompetenz Sozialer Arbeit bei?*, in: Hammerschmidt, P. – Sagebiel, J. (Hrsg.): Professionalisierung im Widerstreit: Zur Professionalisierungsdiskussion in der Sozialen Arbeit. München. 33–48.

Mollenhauer, K. – Uhlendorff, U. (1992, 1995): *Sozialpädagogische Diagnosen I und II.*, Weinheim.

Mührel, E. (2005): *Verstehen und Achten: Philosophische Reflexionen zur professionellen Haltung in der Sozialen Ar beit*, Essen.

Müller, B. (2006a): *Sozialpädagogisches Können: Ein Lehrbuch zur multiperspektivischen Fallarbeit* (4. Auflage), Freiburg im Breisgau.

Müller, B. (2006b): *Sozialpädagogische Diagnose*, in: Galuske, M. – Thole, W. (Hrsg.): Vom Fall zum Management: Neue Methoden der Sozialen Arbeit, 83–96.

Müller, B. (2008): *Alltagsnahe Diagnose und der „Allgemeine Soziale Dienst" (ASD)*, in: Grunwald, K. – Thiersch, H. (Hrsg.): Praxis Lebensweltorientierter Sozialer Arbeit: Handlungszugänge und Methoden in unterschiedlichen Arbeitsfeldern (2. Auflage), 4–54.

Müller, B. (2012): *Professionalität*, in: Thole, W. (Hrsg.): Grundriss Soziale Arbeit: Ein einführendes Handbuch (4. Auflage), Wiesbaden, 955–974.

Nedler, M (2001): *Postmoderne Sozialarbeit (Buchrezension)*, http://www.nedler.de/rezension_kleve.pdf, utolsó letöltés: 2025. augusztus 1.

Oevermann, U. (1996): *Theoretische Skizze einer revidierten Theorie professionalisierten Handelns*, in: Combe, A. – Helsper, W. (Hrsg.): Pädagogische Professionalität: Untersuchungen zum Typus pädagogischen Handelns, Frankfurt am Main, 70–82.

Pantucek, P. (2007): *Rezension zu: Burkhard Müller: Sozialpädagogisches Können*, Lambertus Verlag (Freiburg) 2006. (4. Auflage), in: socialnet Rezensionen, https://www.socialnet.de/rezensionen/4649.php, utolsó letöltés: 2025. augusztus 1.

Petermann, F. (2002): *Bedeutung von Diagnose und Indikationsstellung im Prozess der Hilfeplanung*, in: Fröhlich-Gild hoff, K. (Hrsg.): Indikation in der Jugendhilfe, Weinheim und München.

Rákó E., Sárkány P. (2017): *A szociálpedagógia egysége és sokfélesége. Szociálpedagógia Diskurzusok, horizontok*. (5) 3-4. 122–128.

https://real-j.mtak.hu/12246/7/szoped_2017_3-4.pdf utolsó letöltés: 2025. augusztus 1.

Schütze, F. (1992): *Sozialarbeit als „bescheidene" Profession*, in: Dewe, B. – Ferchoff, W. – Radtke, F.-O. (Hrsg.): Erziehen als Profession. Zur Logik professionellen Handelns in pädagogischen Feldern, Opladen, 275–454.

Staub-Bernasconi, S. (1995): *Systemtheorie, soziale Probleme und Soziale Arbeit: lokal, national, international. Oder: vom Ende der Bescheidenheit*, Bern – Stuttgart – Wien.

Staub-Bernasconi, S. (2006): *Der Beitrag einer systemischen Ethik zur Bestimmung von Menschenwürde und Menschenrechten in der Sozialen Arbeit*, in: Dungs, S. – Gerber, U. – Schmidt, H. – Zitt, R. (Hrsg.): Soziale Arbeit und Ethik im 21. Jahrhundert: Ein Handbuch, Leipzig, 267–268.

Staub-Bernasconi, S. (2007a): *Dienstleistung oder Menschenrechtsprofession? Zum Selbsverständnis Sozialer Arbeit in Deutschland mit einem Seitenblick auf die internationale Diskussionslandschaft*, in: Lob-Hüdepohl, A. – Lesch, W. (Hrsg.): Ethik Sozialer Arbeit: Ein Handbuch, Padeborn – München – Wien – Zürich, 20–54.

Staub-Bernasconi, S. (2007b): *Soziale Arbeit als Handlungswis senschaft: Systemtheoretische Grundlagen und professionelle Praxis – Ein Lehrbuch*, Bern – Stuttgart – Wien.

Staub-Bernasconi, S. (2012): *Soziale Arbeit und soziale Probleme*, in: Thole, W. (Hrsg.): Grundriss Soziale Arbeit: Ein einführendes Handbuch (4. Auflage), Wiesbaden, 267–282.

Stichweh, R. (1996): *Professionen in einer funktional differenzierten Gesellschaft*, in: Combe, A. – Helsper, W.: Pädagogische Professionalität: Untersuchungen zum Typus pädagogischen Handelns, Frankfurt am Main, 49–69.

Thiersch, H. (1992): *Lebensweltorientierte Soziale Arbeit: Auf gaben der Praxis im sozialen Wandel*, Weinheim und München.

Thole, W. (2012): *Die Soziale Arbeit – Praxis, Theorie, Forschung und Ausbildung: Versuch einer Standortbestimmung*, in: Thole, W. (Hrsg.): Grundriss Soziale Arbeit: Ein einführendes Handbuch (4. Auflage), Wiesbaden, 9–72.

Weik, E. (1996): *Postmoderne Ansätze in der Organisationstheorie*, in: Die Betriebswirtschaft. 1996, 56 (3).

Welsch, W. (2008): *Unsere postmoderne Moderne*, Berlin.

Wirth, J. V. (2005): *Helfen in der Moderne und Postmoderne. Fragmente einer Topographie des Helfens*, Heidelberg.

Wolff, R. (1990): *Von der Reaktion zur Prävention – Zur konzep tuellen Weiterentwicklung des Kinderschutzes in Berlin*, Rundbrief Senatsverwaltung für Frauen, Jugend und Familie 2. 21–30.

III. RÉSZ
ETIKAI ÉS EGZISZTENCIÁLIS PERSPEKTÍVÁK

1. A szociális szakma mandátumának politikai és vallási kontextusa

A szociálpedagógia/szociális munka és a politika, valamint a vallás viszonyának elemzési igénye egyidejű a szociális szakmák kialakulásával. A szakirodalom gyakran visszatér ennek viszonynak a tisztázásához (Merten 2001a; Lallinger és Grieger 2007). Az ezzel kapcsolatos vizsgálódások az elmúlt időszakban Magyarországon is felélénkültek, elsősorban szakpolitikai indíttatásból, illetve az egyházak növekvő szerepvállalása miatt (Krémer 2021; Gehrig, Opatrný, Birher és Baumann 2021; Fischl 2023; Bányai 2024). A szakirodalomban egyértelmű, konszenzusos álláspont nem áll rendelkezésünkre. Egyes szerzők a politikai felhatalmazás szükségességére hívják fel a figyelmet, rámutatva arra, hogy a szociálpedagógia vagy a szociális munka elég szorosan kötődik a különféle társadalmi berendezkedésekhez, illetve az aktuális politikai vonatkozásokhoz. Az egyházi fenntatásban működő intézményekben pedig magától értetődő módon merül fel a kérdés, hogy mi a viszony a vallási-hitbéli elköteleződés és a szakmai önértelmezés között.

Jelen tanulmány a szakmai mandátum politikai és vallási vonatkozásait vizsgálja meg. Szakmaelméleti elemzések révén arra kíván rámutatni, hogy a szociálpedagógia és a szociális munka nem rendelkezhet külön politikai vagy hitéleti-vallási mandátummal, ám ettől függetlenül több szinten szerves kapcsolatban állhat a politikai és a vallási dimenzióval. Az aktuális politikai, illetve a felekezeti-vallási irányzatok befolyásolhatják a szociális szakmák önértelmezését, de ez semmiképp sem jelentheti azt, hogy egy bizonyos politikai vagy egy vallási irányzat által meghatározott mandátummal rendelkeznének.

1.1 A politikai mandátum kérdése

A politikai mandátummal kapcsolatos álláspontokat igényesen sorakoztatja fel a Roland Merten által szerkesztett német nyelvű kötet (Merten 2001a). Az ebben a kötetben szereplő tanulmányok jól körvonalazzák a lehetséges álláspontokat. Az alábbiakban ezen gondolatok mentén összegezzük és elemezzük a különböző nézőpontokat.

Ahhoz, hogy a szociális szakmák hatékonyak tudjanak lenni – hangsúlyozzák egyes szerzők –, mindenképpen érdemes a politikai mandátumot megfogalmazni és felvállalni. A szakma végső soron a gyermekek, a fiatalok és a marginalizált csoportok érdekei mentén fejti ki tevékenységét, az életlehetőségek javítását célozza meg különböző erőforrások igénybevételével. Ennek során gyakran szükséges konfrontálódnia a helyi és az átalános társadalompolitikai döntésekkel (Kusche és Krüger 2001). Ebben a szemléletben a szociális munkának van politikai mandátuma, hiszen a társadalmi problémák gyökerei politikai természetűek. A szociális munkának a tünetek kezelése mellett a kiváltó okokkal is foglalkoznia kell. Ennek érdekében a szakembereknek részt kell venniük a politikai diskurzusban, hogy aktívan képviselni tudják a rászorulók érdekeit (Sorg 2001). A politikai mandátum nem adottság, hanem a szociális munkának meg kell *szereznie* azt (Cremer-Schäfer 2001). A politikai mandátum végső soron a modern szociális munka konstitutív aspektusa (Sünker 2001). Innen nézve a politikai felhatalmazás határozott és világos körvonalazása magától értetődő szakmai előfeltételezésnek tűnik (Müller 2001).

Ezzel szemben a politikai felhatalmazást vitató szerzők arra hívják fel a figyelmet, hogy a szociális szakmának nem szabadna politikai mandátumot felvennie. A szakembereknek a mindennapi munkájukra kell összpontosítaniuk, nem pedig politikai ideológiákra (Kunstreich 2001). E személet szerint a szociális szakma politikai felelőssége a kliensek valós szükségleteinek kielégítésében rejlik, nem pedig a politikai aktivizmusban (Lauwers 2001). A politikai mandátumot vitató szerzők tehát megkérdőjelezik a politikai felhatalmazás szükségességét, és a társadalmi problémák kezelése során a pártatlanságot, illetve a szakmai szempontok előtérbe helyezését hangsúlyozzák (Müller 2001).

A röviden rekonstruált álláspontok alapján egyértelmű, hogy érdemes elemezni a szakmai mandátum és a politika viszonyát. Ezzel kapcsolatban két tendencia figyelhető meg. Az egyik a szociálpedagógia és a szociális munka szakmai mandátumával párhuzamosan kiemeli a politikai felhatalmazást, és azt a szakmai önértelmezés részeként kezeli. A másik álláspont nem tagadja a szakmai mandátum és a politika szerves kölcsönhatását, de tartózkodik attól, hogy a politikai mandátumot a szakmai önértelmezés részévé tegye.

1.2 A szakmai és politikai mandátum viszonya

A szociális szakma egyik kiemelkedő teoretikusa, Silvia Staub-Bernasconi állítása szerint a szociális munka csak akkor válhat komoly tudománnyá és szakmává, ha a saját, úgynevezett *harmadik mandátumát* is egyre komolyabban veszi. A harmadik mandátum a szociális munka tudományos-szakmai és etikai elvein alapul (Staub-Bernasconi 2007). Ez azt jelenti, hogy a kettős mandátumból fakadó konkrét dilemmák (pl. segítés versus kontroll) feloldása során a szociális szakmákban dolgozóknak erre a harmadik mandátumra kell támaszkodniuk. Staub-Bernasconi ezzel kapcsolatban az emberi jogokra hivatkozik, a szociális munkáról mint emberi jogi szakmáról beszél. Koncepciója szervesen illeszkedik a rendszerszemléletbe. A szociális problémák valójában az egyén és a szociális rendszer interakcióinak a problémái (Staub-Bernasconi 2006). Ebből kifolyólag egyetlen szociális probléma sem magyarázható kizárólag egy diszciplína keretén belül. Biológiai, pszichikai, szociológiai, kulturális, környezetvédelmi okok egyaránt hozzájárulhatnak a szociális problémák kialakulásához. Staub-Bernasconi felfogásában a szociális munka egy sajátos rendszer, amelynek elsőrendű feladata a különböző rendszerek közötti közvetítés oly módon, hogy az emberi jogok minél szélesebb érvényesítését elősegítse.

Jól látható, hogy ennek a szakmafelfogásnak számos politikai – és tegyük hozzá rögtön: világnézeti-vallási – aspektusa van. Az emberi jogok hátterében ugyanis filozófiai és vallási tanok sokrétű dimenziói mutathatók ki, és nem mindegy, hogy ezek közül melyiket követjük. A szociális munka emberi jogi szakmaként való felfogása kiválóan rámutat arra, hogy a szociális szakma nem létezik értékháttér és világnézeti háttér nélkül. Ez azonban nem jelenti azt, hogy egy bizonyos politikai szemléletet vagy egy konkrét vallási felekezetet követne. Kérdésként merül fel tehát, hogy a szociális szakma követhete-e konkrét politikai irányvonalat vagy egy bizonyos vallási felekezethez kötődő hitbéli meggyőződést.

A szakmai mandátum és a politikai mandátum viszonyának tisztázásában érdemes a két eltérő álláspont sajátosságait két szerző felfogása alapján vázolni.

A politikai mandátum a szakmai önértelmezés konstitutív eleme

Volker Schneider (2001) álláspontja szerint a szociális munka szakmai és politikai mandátuma szorosan összefügg, és nem választható el élesen egymástól. A szakmai mandátumnak komoly politikai vonatkozásai vannak. Schneider

hangsúlyozza, hogy a szociális munka szakmai feladata a formális jogok érvényesítése, amihez viszont elengedhetetlen egy anyagi alap, hogy az egyének valóban gyakorolhassák polgári jogaikat. A társadalmi részvétel tehát a stabilitás és az egyenlőség biztosításának alapvető feltétele. Ebben az értelemben a szakmai munka eleve politikai döntésen alapul. Schneider szerint nem tekinthető professzionálisnak az a szociális munka, amely nem próbálja meg befolyásolni a politikai döntéseket, csak beletörődik a meglévő viszonyokba.

> Az a szociális munka, amely nem használja fel az élethelyzetekre vonatkozó sajátos ismereteit arra, hogy megpróbálja befolyásolni ezt a kínálatot, hanem csak elfogadja az adottat, függetlenül attól, hogy az még mindig elegendő vagy aktuális-e, aligha nevezhető másnak, mint szakmaiatlannak. Természetesen nemcsak a politika van hatással a szociális munkásokra, hanem maguk is hatással vannak a politikai folyamatokra. Kérdés, hogy ez csak szakmai feladatuk-e, vagy van-e erre megbízatásuk is. Fordítsuk meg a kérdést! Ha a szociális munkásoktól elvárható, hogy munkájukat a lehető legprofesszionálisabban végezzék, és ez azt feltételezi, hogy élnek a szociális szféra alakításának lehetőségeivel, akkor egy szociális munkás felhatalmazása nem azt jelenti-e, hogy ilyen értelemben aktívvá válik ott, ahol erre szükség van? Más szóval, aki szociális munkásoknak megbízatást ad, annak tudnia kell, hogy a szakmai önképükhöz tartozik, hogy politikailag aktívak legyenek, ahol ez szükségesnek bizonyul (Schneider 2001, 30).

Eszerint a szociális munkások társadalmi megbízatása eleve magában foglalja a politikai aktivitást. A szakembereknek tisztában kell lenniük, hogy munkájukkal a társadalmi igazságosságot szolgálják, ami önmagában politikai aktus. Mindez nem kizárólag a szakmai önértelmezés szempontjából fontos, hanem az is lényeges kérdés, hogy a jogalkotás mennyire írja elő és teszi lehetővé a szociális munkások politikai szerepvállalását. A társadalom jogosan várhatja el, hogy a szociális munkások képviseljék a hátrányos helyzetűek érdekeit (Schneider 2001).

Schneider tehát úgy véli, hogy a szociális munka politikai mandátuma nem egy különálló jogosítvány, hanem a szakmai tevékenység szerves része. A szakmai feladatok ellátása során a szociális munkásnak figyelembe kell vennie a politikai kontextust és ennek megfelelően kell cselekednie. Noha Schneider nem különíti el a politikai mandátumot a szakmai felhatalmazástól, mégis úgy véli, hogy kívánatos a szakma politikai irányvonalának körvonalazása.

A szakmai önértelmezés nem tartalmazhat (konkrét) politikai felhatalmazást

Ezt az álláspontot többek közt Roland Merten német szociális szakember képviseli, aki egy 2000-ben megrendezett szociális szakmai konferencián egyenesen kijelentette, hogy a szociális szakmának nem lehet politikai mandátuma (Merten 2001b). Nem világos ugyanis, honnan eredhetne ez a felhatalmazás, értsd: kitől kapná a szakma ezt a megbízatást. Az sem egyértelmű, hogy kik azok, akiket a szociális szakma szereplői alatt értünk, illetve mi lenne egy ilyen felhatalmazásnak a tartalma. Véleménye szerint amíg ezekre a kérdésekre nem adunk egyértelmű választ, elhamarkodott politikai mandátumról beszélni. Éppen ezért a szociálpedagógia és a szociális munka kizárólag szakmai mandátummal rendelkező szakmának tekinthető. Ez azt jelenti, hogy a kliens segítségén és az intézmény képviseletén kívül a szakma csak és kizárólag a professzionális mandátummal rendelkezik (Merten 2001b). A szociális szakma esetében olyan lassan, de biztosan kifejlődött szakmáról beszélhetünk, amelynek elsődleges feladata, hogy ügyfelei, kliensei rendelkezzenek az őket megillető jogokkal, illetve lehetővé tegye számukra, hogy önállóan gyakorolják ezeket a jogokat. A politikai mandátum túlzott elvárásokat támasztana a szociális munkával szemben, illetve elvonná a figyelmet a szakmai feladatoktól, a rászorulók segítéséről és támogatásáról (Merten 2001b).

Merten tehát szkeptikusan viszonyul a szociális munka politikai mandátumához. Meglátása szerint a szociális munka középpontjában a professzionalitásnak kell állnia, nem pedig a politikai aktivizmusnak. A szociális munkának nincs egyértelmű politikai felhatalmazója, tehát tartalmi szempontból nem lenne meghatározható a politikai mandátum. Merten tartózkodik attól, hogy a szociális munkát politikai mozgalommá alakítsák, mert úgy véli, ez veszélyeztetné a szakma integritását. Egy ilyen mandátum elvonná a figyelmet a szakmai feladatoktól, a szociális munkát ideológiai irányvonalak mentén értelmezné. A szociális munka nem veheti át a politika szerepét, mert az paternalista (atyáskodó) viszonyulást eredményezne. A paternalizmus pedig egyértelműen a szakmaiság ellentététe. Merten legerősebb érvei a politikai mandátum tartalmára vonatkozó kérdés mentén fogalmazódnak meg.

> Hogyan néz ki ez a mandátum tartalmi szinten? Ezen a ponton szeretném azt az állítást megfogalmazni, hogy valószínűleg nem is lehetséges olyan elvont választ találni erre a kérdésre, amelyet minden szakmai képviselő aláírhatna. Erre azonban szükség lenne ahhoz, hogy […] *„politikai mandátumról"* beszélhessünk. Ez azért sem lehet kívánatos, mert az egységes politikai

> mandátum egyrészt antidemokratikus lenne, másrészt az életvilágra vonatkozó tájékozódás hiánya jellemezné, mert nem tudna igazságot tenni az életvilági orientációk és döntések pluralizmusa között. Paternalista gyámkodás lenne (Merten 2001b, 96).

Merten szerint a szociális munkának nincs szüksége politikai mandátumra ahhoz, hogy hatékony legyen. A professzionalitás, a szakmai kompetencia és a kliensek jogainak érvényesítése elegendő ahhoz, hogy a szociális munka jól betöltse a társadalomban neki szánt szerepet. Merten inkább arra összpontosít, hogy a szociális munkások szakmailag képzettek legyenek, illetve a kliensek érdekeit képviseljék, ahelyett, hogy politikai aktivistákká válnának.

Összefoglalásként megállapítható, hogy a szociális szakma nem rendelkezik konkrét politikai mandátummal. Ettől függetlenül több szinten kapcsolatban áll a politikai dimenzióval, bizonyos politikai irányzatok akár kihatással is lehetnek szakmai önértelmezésére.

1.3 A szakmai önértelmezés és a vallási-hitbéli elköteleződés viszonya

Világnézeti szinten a szociális szakmát a vallási hagyomány is befolyásolja. Tagadhatatlan, hogy a vallás történetileg meghatározta a szociális szakma kialakulását és önértelmezését. Ezt a tényt kevesen vonják kétségbe, de szakmai szempontból komoly kérdésként merülhet fel, hogy a vallás – konkrétan a kereszténység – milyen értelemben járulhat hozzá a szociális munka szakmai alapjainak tisztázásához.

Az emberi jogok értelmezése is szorosan összefügg az emberről, a társadalomról és a világról alkotott elképzeléseinkkel (Staub-Bernasconi 2007). Ennek megfelelően a zsidó-keresztény hagyomány is erőteljesen kapcsolódhat a szociális szakma tudományos értelmezéséhez és hozzájárulhat a szociálpedagógia normatív alapjainak a tisztázásához. Nyilvánvaló, hogy ez a feladat megköveteli többek közt a keresztény indíttatású szakmafelfogás sajátosságainak körvonalazását.

Ennek a témának a rövid és hatékony vázolása érdekében a továbbiakban a gondolatmenet Paul Kleiner svájci evangélikus lekész, szociális etikával foglalkozó szakember egyik írására támaszkodik. Kleiner a *Jahrbuch Diakonie Schweiz* 1 (2017) folyóiratban közölt tanulmányában arra a kérésre keresi a választ, hogy mi a hasonlóság és a különbség a szociális munka harmadik mandátumának humanisztikus és teológiai értelmezése között. Kleiner – Staub-Bernasconi

fentebbi gondolatmenetét idézve – mindenekelőtt arra hívja fel a figyelmet, hogy az emberi jogok értelmezésének világnézeti háttere van. Nagyon helyesen arra is utal, hogy az emberi jogok nemzetközi szakirodalmában nincs konszenzus az értelmezést illetően (Kleiner 2017, 77). Ennek megfelelően a keresztény megközelítés is szorosan kapcsolódhat a szociális szakma tudományos kifejtéséhez, illetve hozzájárulhat a szociális munka normatív alapjainak a tisztázásához. Nyilvánvaló, hogy ez a feladat a keresztény szociális munka sajátosságainak körvonalazását követeli meg. A történeti vonatkozásktól eltekintve, itt Kleiner tanulmányának csak arra a részére térek ki, ahol az emberi jogok humanista és keresztény értelmezéseit hasonlítja össze. A humanista és keresztény felfogás számos ponton megegyezik (Kleiner 2017, 83):

a) minden személy méltósága és értéke;
b) minden ember jogi értelemben vett egyenlősége;
c) az önrendelkező és felelős életvitel szabadsága közösségben;
d) a társadalmi rend és a minimális feltételek biztosítása, illetve a méltóság, az egyenlőség és a szabadság védelme.

A keresztény felfogás azonban több ponton is eltérő értelemzést nyújt. Ezek közül Kleiner három lényegi aspektust emel ki:

a) A humanizmus antropocentrikus (emberközpontú) felfogásával szemben a keresztény megközelítés teocentrikus (istenközpontú). Ez azt jelenti, hogy a keresztény indíttatású szociális szakma számára jelentőséggel bír az ember viszonyulása a transzcendenciához.
b) A humanizmus felfogásához képest a keresztény kinyilatkoztatás alapján a jogok mindig kötelezettségekkel kapcsolódnak össze. Nem fogadja el az önmagáért értelmezett szabadságot.

A bibliai alapokon álló keresztény szociális munka az igazságosság jövőbeli kiteljesedését, illetve teljes megvalósulását képviseli, vagyis szkeptikusan viszonyul az emberi jogok azonnali és teljes érvényesítéséhez. Mindez szerénységet és önkritikát feltételez a szakemberek részéről.

Kleiner hangsúlyozza, hogy az említett sajátosságok inkább tendenciákat, mint lényegi különbségeket fejeznek ki, de ennek alapján jól körvonalazható a keresztény indíttatású szociális szakma néhány általános jellemzője (Kleiner 2017).

Andreas Lob-Hüdepohl római katolikus teológus és szociáletikus szerint a kereszténység nem a szociális munka szakmai teljesítményének növeléséhez járul hozzá, hanem egy sajátos többletet hordoz:

> A keresztény diakónia és a szociális munka [...] hasznot húzhatnak a bibliai tapasztalatok utópikus energiájából, [...] amely felbontja a megszokott gondolkodási és cselekvési sémákat, és így képes arra, hogy az [...] üdvösségnek legalább töredékesen helyet adjon az életkörnyezetükben. [...] [A] keresztény szociális munkában rejlő többlet semmiképpen sem a teljesítmény növekedése. Sokkal inkább az ígéret többlete, amely [...] az Istennel való találkozás történeteiben tapasztalható meg, és amely a szociális munkának mélyen eszkatológikus dinamikát kölcsönözhet a teljesebb emberség felé (Lob-Hüdepohl 2015, 10).

Összegzésként rögzíthető, hogy a kereszténység hozzájárulhat a szociális szakma alapjainak tisztázásához. Ezek az általános elvek megfogalmazhatók, de természetesen ez nem jelenti, hogy a szociális szakmának konkrét felekezetben megnyilvánuló vallási-hitbéli meggyőződést kell követniük. Ennek alapján egyértelmű, hogy a segítségnyújtás elveiben a súlypontok máshová kerülhetnek egy egyházi fenntartású szociális intézményben. Mindez önmagában nem adhat okot arra, hogy a szociálpedagógiában és a szociális munkában kétféle szakmafelfogást és etikai kódexet különböztessünk meg. A szociális szakmák fejlődésében egy ilyen megkülönböztetés visszalépésként lenne értelmezhető.

1.4 Következtetések

A szakmai mandátum politikai és vallási vonatkozásaival kapcsolatban négy lényeges következtetés fogalmazható meg:

(1) A szociális szakmának nincs konkrét politikai mandátuma. Egy ilyen felfogás könnyen szembemenne a demokratikus és plurális értékeken alapuló társadalom normáival. Nyilvánvaló, hogy a szociális szakma több szinten is kölcsönhatásban áll a politikai dimenzióval, de ez nem jelenti azt, hogy politikai értelemben pontosan rögzíthető lenne a szakmai cselekvés politikai-ideológiai háttere.
(2) A szociális szakmának nincs konkrét vallási mandátuma, de a keresztény indíttatású szociális szakma általános szempontjai körvonalazhatók. A fentiekben három elvet emeltünk ki, de érdemes lenne ezeket olyan klasszikus teológiai-filozófiai területek alapján átgondolni, mint az antropológia, az etika, a társadalomfilozófia és az ismeretelmélet. Általános szinten ezek az elvek túlmutatnak

a felekezeti különbségeken. Ilyen értelemben a zsidó-keresztény hagyomány közvetlen vagy közvetett érvényesüléséről beszélhetünk.

(3) Az előző két következtetéssel összhangban kijelenthető, hogy a szociális szakma értékvonatkozásai egységes etikai kódexben foglalhatók össze. Ideológiai és vallási szempontok alapján nem lehet eltérő szakmaetikai követelményrendszert megfogalmazni.

(4) Az aktuális politikai és vallási-egyházi összefüggésekhez való viszonyulás elemzésnek a feladata a mindenkori tudományos diskurzusra és szakmai önértelmezésre hárul.

Irodalom

Bányai Emőke (2024): *A professzionalizáció és deprofesszionalizáció hullámain. Egy szakma átalakulása vagy megszűnése?*, in: Párbeszéd, 11. évfoly., 1. szám, 2024.

Cremer-Schäfer, Helga (2001): *Ein politisches Mandat schreibt man sich zu. Zur Politik (mit) der Sozialen Arbeit*, in: Merten 2001a, 55–70.

Fischl Vilmos (szerk.) (2023): *Egyházak szociális szolgálatának vallási és etikai dimenzió*, Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának Szociáletikai Bizottsága, Budapest.

Gehrig, B. Rainer – Opatrný, Michal – Birher Nándor – Baumann, Klaus (szerk.) (2021): *Spiritualitás, etika és szociális munka*, Freiburg.

Kleiner, Paul (2017): *Das dritte Mandat der Sozialen Arbeit („Menschenrechtsprofession"): Humanistische und theologische Begründungen, Übereinstimmungen und Spannungsfelder in der Praxis*, in: Jahrbuch Diakonie Schweiz 1 (2017), 75–94.

Krémer Balázs: *A hatalom szociális munkásától a szociális munka hatalma felé. Vitairat a szociális munka válságáról*, in: Párbeszéd, 8. évfoly., 1. szám, 2021.

Kunstreich, Timm (2001): *Vom Missverständnis eines politischen Mandats Sozialer Arbeit*, in: Merten (2001).

Kusche, Christoph – Krüger, Rolf (2001): *Sozialarbeit muss sich endlich zu ihrem politischen Mandat bekennen!*, in: Merten (2001), 15–26.

Lallinger, Manfred – Rieger, Günter (Hrsg.) (2007): *Repolitisierung Sozialer Arbeit. Engagiert und professionell*, Akademie der Diözese Rottenburg – Stuttgart, Stuttgart.

Lauwers, Leo (2001): *Politische Verantwortung braucht Fleißarbeit, nicht Marktgeschrei!,* in: Merten (2001), 131–144.

Lob-Hüdepohl (2005): *Soziale Arbeit aus christlicher Hand – ein Problemaufriss*, ICEP – Berliner Institut für christliche Ethik und Politik, ICEP Arbeitspapier 4/2005, 1–13.

Merten, Roland (Hrsg.) (2001a): *Hat Soziale Arbeit ein politisches Mandat? Positionen zu einem strittigen Thema*, Springer Fachmedien, Wiesbaden.

Merten, Roland (2001b) *Politisches Mandat als (Selbst-)Missverständnis des professionellen Auftrags Sozialer Arbeit*, in: Merten (2001), 89–100.

Müller, Siegfried (2001): *Soziale Arbeit: Ohne politisches Mandat politikfähig*, in: Merten (2001), 145–152.

Schneider, Volker (2001): *Sozialarbeit zwischen Politik und professionellem Auftrag: Hat sie ein politisches Mandat?*, in: Merten (2001), 27–40.

Sorg, Richard (2001): *Annäherungen an die Frage, ob die Soziale Arbeit ein politisches Mandat hat*, in: Merten (2001), 41–54.

Staub-Bernasconi, Silvia (2006): *Der Beitrag einer systemischen Ethik zur Bestimmung von Menschenwürde und Men schenrechten in der Sozialen Arbeit*, in: Dungs, S. – Gerber, U. – Schmidt, H. – Zitt, R. (Hrsg.): *Soziale Arbeit und Ethik im 21. Jahrhundert: Ein Handbuch,* Leipzig, 267–268.

Staub-Bernasconi, Silvia (2007): *Dienstleistung oder Menschenrechtsprofession? Zum Selbstverständnis Sozialer Arbeit in Deutschland mit einem Seitenblick auf die internationale Diskussionslandschaft*, in: Lob-Hüdepohl, A. – Lesch, W. (Hrsg.): *Ethik Sozialer Arbeit: Ein Handbuch*, Padeborn – München – Wien – Zürich, 20–54.

Heinz Sünker (2001): *Soziale Arbeit und Gesellschaftspolitik. Politisches Mandat als konstitutives Moment moderner Sozialarbeit*, in: Merten (2001), 71–80.

2. A szociális munka mint alkalmazott etika*

A szociális munka mint alkalmazott etika kétféleképpen értelmezhető. A szakirodalomban gyakori felfogás szerint a szociális munkában az általános kulturális értékfelfogások alkalmazásáról van szó. A második lehetséges felfogás szerint a szociális munka etikai dimenziója az alkalmazott etika irányzatán belül helyezhető el, amely sajátos módon hozzájárul a kortárs etikai jellegű konfliktusok és dilemmák értelmezéséhez. A két megközelítés eltérő nézőpontot érvényesít. Az első az etikai vonatkozásokat a szociális munka részének tekinti, a második viszont a szakmai etika összefüggéseit a kortárs etika aspektusaként, az alkalmazott etika részterületeként kezeli. Tanulmányom az utóbbi szempontot érvényesíti, és alapvető célja a szociális munkának mint alkalmazott etikai diszciplínának a vázolása. Az alábbiakban azokat a fontosabb állításokat sorolom fel, amelyeknek az alátámasztására törekszem a szakirodalom feldolgozásával és értelmezésével.

a) A szociális munka transzdiszciplináris tudomány és szakma, amelynek etikai problémái a konkrét gyakorlati kihívásokból erednek.
b) A szociális munka gyakorlatközpontú, vagyis mindig személy-, közösség- és helyzetspecifikus problémákra koncentrál.
c) A szociális munka etikája olyan problémaközpontú etikaként írható le, amely az alkalmazott etika fiatal tudományterületéhez sorolható.
d) A szociális munka etikája általános etikai szempontból is releváns információkat hordoz az egyén és a társadalom szintjén zajló cselekvések értékeléséhez.
e) A szociális munka etikája nem vezethető le sem az alkalmazott etika általános területeiből (pl. bioetika vagy szociáletika), sem más szakmák etikai belátásaiból (pl. orvosi etika vagy pszichológusi etika).

* Korábban megjelent: *Szociális Szemle* 2011/1–2., 7–18. Lásd még Sárkány Péter: *A filozófia mint praxis. Tanulmányok a filozófia, a pszichoterápia és a szociálpedagógia határterületeiről*, Sapientia – L'Harmattan, Budapest 2014, 133–149.

A gondolatmenet először a szociális munka német nyelvű szakirodalmában megfigyelhető tendenciákat tekinti át. Ezt követően a szociális munka, majd az alkalmazott etika rövid meghatározására vállalkozom, illetve az alkalmazott etika modelljeit ismertetem; majd Staub-Bernasconi szakmaelméletéből kiindulva, a szociális munkát mint konkrét alkalmazott etikát írom le. Végül az utolsó két pontban a szociális munka etikájának sajátosságait foglalom össze.

2.1 A szociális munka etikájának kérdésköre a szakirodalomban

Az alkalmazott etika szakirodalma a szociális munka etikáját nem önálló területként kezeli. A legtöbb szakkönyv részletesen foglalkozik „szociáletikával" (Pieper Thurherr 1998; Pieper 2003), de meglátásom szerint a szociális munka etikája nem tartozik szorosan ehhez a tárgyterülethez. Az említett szakirodalom viszont az állatetikát, a pedagógiai etikát és a feminista etikát az alkalmazott etika önálló tárgyterületeként tartja számon. Ezért a szociális munka etikájának a bioetika vagy a szociáletika alá történő besorolása meglehetősen problematikus, mivel ez éppen az alkalmazott etika sajátosságának mondana ellent, amely szerint az etika csak akkor „alkalmazott", ha gyakorlati és problémaközpontú szemléletet képvisel.

A szociális munka szakirodalma a szakma és az etika kapcsolatát részletesen elemzi (Wilken 2000, Kuhrau-Neumärker 2005; Eisenmann 2006; Albert 2006; Gruber 2009; Lob-Hündepohl és Lesch 2007). A jelenlegi tanulmány célkitűzése szempontjából két aktuális publikáció mindenképp figyelemreméltó. Az egyik szerzője Thomas Schumacher, aki a szociális munkát etikai tudományként tárgyalja, illetve leírja a szakma topológiáját (Schumacher 2007). A másik egy tanulmánykötet formájában megjelentetett kézikönyv, amelynek a szerzői a szociális munka jelentős kortárs teoretikusai (Dungs, Greber, Schmidt és Zitt 2006). Ez utóbbi kötet a szociális munka etikai vonatkozásait a 21. század kihívásai alapján elemzi. Megközelítésem szempontjából azonban az a törekvés a legfontosabb, amit a szerkesztők a kötet előszavában fogalmaznak meg. Eszerint a szociális munka etikáját – az orvosi etika, a környezetetika, a gazdaságetika mellett – fel kell venni az alkalmazott etika kánonjába (Dungs, Greber, Schmidt és Zitt 2006, 12). A kézikönyv tanulmányaiból azonban nem derül ki, hogy a szerzők eltérő szempontokat érvényesítő tanulmányai hogyan kapcsolódnak az alkalmazott etikához mint diszciplínához. A fent említett szakirodalom célkitűzésével azonosulva a továbbiakban a tanulmány a szociális munkát mint alkalmazott etikai tudományt elemzi. A szociális munka sajátos alkalmazott

etikai vonatkozásait szemléltetendő a német nyelvterületen meghonosodott szociális munka tudománya (Sozialarbeitswissenschaft) szó analógiájára, a szociális munka etikája kifejezést használom.

2.2 A szociális munka önértelmezése

A szociális munka önmagát úgy értelmezi, mint értékközpontú tudomány és foglalkozás. Ez nem azt jelenti, hogy bizonyos konkrét értékfelfogásokat és világnézeteket ír elő, hanem azt, hogy tevékenysége során a kliensrendszer értékei és a társdalomban jelen lévő értékfelfogások alapján tájékozódik. A szociális munka értékközpontú és értékközvetítő szakma, amely olyan individuális különbségeket megengedő értékek alapján tájékozódik, mint a közösség, a humanitás, a szolidaritás, a társadalmi igazságosság. Mindezt a szociális munka nemzetközi meghatározása egyértelműen megerősíti:

> a professzionális szociális munka elősegíti a társadalmi változásokat, a problémamegoldásokat az emberi kapcsolatokban, valamint segíti az empowermentet; az emberi képességek felszabadítását és az emberek felhatalmazását arra, hogy cselekedjenek a jólét fokozása érdekében. Az emberi viselkedésről és a társadalmi rendszerekről szóló elméletek felhasználásával a szociális munka azokon a pontokon avatkozik be, ahol az emberek egymással és társadalmi környezetükkel kerülnek kapcsolatba. Az emberi jogok és a szociális igazságosság alapvető fontosságúak a szociális munkában (Somorjai 2006).

Az idézett meghatározás első része az emberi képességek felszabadítását és a kliensek felhatalmazását fogalmazza meg célkitűzésként. Ezzel egyértelműen elismeri azt, hogy az ember szabad lény, aki képes sorsát alakítani, még akkor is, ha számos tényező miatt sokszor segítségre és gondozásra szorul. Az idézet utolsó mondata pedig egyértelmű állásfoglalást fogalmaz meg a szociális munka etikai elkötelezettségével kapcsolatban. Az emberi jogok, és ezzel szoros összefüggésben a szociális igazságosság elve két alapvető etikai elvárást körvonalaznak, amelyek „alkalmazása" követelményként fogalmazódik meg. Ehhez a szemlélthez kell igazodniuk az egyes nemzeti szociálismunka-meghatározásoknak és szakmai etikai kódexeknek. Nem túlzás tehát azt állítani, hogy a szociális munka etikai tudományként és szakmaként is felfogható, amely elsősorban a társadalmi konfliktusokból eredő etikai kérdéseket elemzi és – a szakmai beavatkozás során – az általános társadalmi és szociális munka értékeit (humánum, tolerancia, szabadság, szolidaritás, igazságosság) veszi figyelembe.

Tehát nem kizárólag a cselekvés mozgatórugóit kutatja, ennek alapján tervezve meg a szakmai beavatkozást, hanem az említett elvek alapján, a mindenkori cselekvés etikai értékelését is el kell végeznie. A szociális munkának mint etikai szakmának tehát össze kell hangolnia a konkrét gyakorlati terület szociális konfliktusait az általános szakmai és etikai elvekkel. Mindennek alapján egy sajátos értelemben vett alkalmazott etika körvonalazódik.

2.3 Alkalmazott etika

Az alkalmazott etika fiatal diszciplínának számít. Rövid története az orvostudomány etikai problémáinak tárgyalásával kezdődött. Ma az alkalmazott etika elsősorban az aktuális társadalmi és tudományos gyakorlat etikai kérdéseire koncentrál. Az alkalmazott etika tulajdonképpen alkalmazás- és problémaközpontú etika, amely a 1980-as évektől kezdve, többé-kevésbé a filozófiai etikától elhatárolódva, önálló tudományos státuszra törekszik (Fenner 2010). Az etika akkor lesz alkalmazott, ha konkréttá válik:

> alkalmazott, ezáltal konkrét az etika akkor, amikor jól meghatározott cselekvési területekre irányul, és azoknak a problémáit feldolgozza, miközben a mindenkori tényszerű összefüggéseket figyelembe veszi (Knoepffler 2010, 50).

Egy meghatározott cselekvés tényszerű összefüggéseinek figyelembevétele viszont még nem jelenti azt, hogy az alkalmazott etika a konkrét cselekvés értékelésénél kizárólag a meglévő normákat és etikai elméleteket érvényesíti. A cselekvés helyzetének elemzésén keresztül ugyanis arra is törekszik, hogy a mindenkori kihívásoknak megfelelő etikai belátásokat és szabályokat fogalmazzon meg. A tudományos etika rendszerén belül az alkalmazott etika a normatív etika fogalma alá rendelhető. A normatív etika nem a morális cselekvések leírásával (vö. deskriptív etika), hanem ezek metafizikai és racionális megalapozásával foglalkozik. Ezen belül az alkalmazott etika elsősorban a konkrét cselekvési területek etikai dilemmáinak a feloldását célozza meg. Az alkalmazott etika helye az etikai tudományokon belül az alábbi ábrában összegezhető:

Etika:

A) deskriptív etika
B) metaetika
C) normatív etika → megalapozás-központú etika
→ alkalmazott etika

(Fenner 2010, 13).

A szakirodalomban igen gyakran szembeállítják az alkalmazott etikát az általános etikával. Ebben a felosztásban az általános etikához a metaetika, a deskriptív etika és a normatív etika tartozik, az alkalmazott etika pedig nem minősül filozófiai etikának (Fenner 2010, 15). Az alkalmazott etikán belül különböző területek különíthetők el. Az elkülönítés során legalább három tendencia figyelhető meg. A területek felosztásánál gyakori eljárás, hogy az eredeti szakterülethez rendelik az alkalmazott etika területeit. Így beszélhetünk például orvosi etikáról, pedagógiai etikáról vagy média- és gazdaságetikáról. Egy másik felosztás az egyes gyakorlati területeket a természet, a társadalom, az ember általános fogalmai alá rendeli, és az alkalmazott etika problémáit ennek a felosztásnak az alapján tárgyalja: individuáletika, szociáletika, bioetika. Ezekkel az általánosító törekvésekkel az a probléma, hogy gyakran elvonatkoztatnak az eredeti gyakorlati-szakmai cselekvéstől, ezzel viszont alkalmazott mivoltuk könnyen megkérdőjelezhetővé válik. Erre kiváló példa a bioetika fogalma, amely számos publikációban eloldódik az eredeti szakmai-etikai dilemmától, és általános filozófiai törekvéseket fogalmaz meg. Ezt a problémát kiküszöbölendő felfogásom szerint érdemes az alkalmazott etika területeinek elkülönítésekor és elnevezésekor az adott szakterület logikáját követni. Ennek megfelelően nem bioetikáról, szociáletikáról, környezetetikáról, hanem orvosi etikáról, technikaetikáról, sportetikáról, médiaetikáról, pedagógiai etikáról beszélhetünk. Magától értetődően ide sorolható a szociális munka etikája is, amely az orvosi etikától és pedagógiai etikától egyaránt jól elkülöníthető alkalmazott etikai területnek minősíthető.

2.4 Az alkalmazott etika modelljei

A szakirodalom az alkalmazott etika három modelljét különíti el (vö. Fenner 2010; Knoppffler 2010). Ezek az alkalmazott etika eljárását modellezik a különféle területek összefüggésében. A három modell az alábbiakban foglalható össze röviden.

Deduktív (top-down) modell

Ahogy az elnevezésből is következik, a top-down modell a cselekvés etikai megítélésénél általános etikai elvekből indul ki, amelyekből a helyzetnek megfelelő etikai ítéletet vezet le. Ez a modell tehát egy általános etikai elméletet, mint például Kant kategorikus imperatívuszát („Cselekedj úgy, hogy akaratod maximája

mindenkor egyúttal általános törvényhozás elvéül szolgálhasson.") mechanikusan az adott problémára alkalmazza. Ennek alapján például a szociális munkás könnyen beláthatja, hogy a kivételezés nem helyes magatartás, hiszen nem szolgálhat a törvényhozás elvéül.

Induktív (buttom-up) modell

Az előző modellhez képest az induktív megközelítés fordítva jár el. Egy adott tapasztalat értékfelfogásából indul ki (pl. „Csalni nem szép."), amelyből általános etikai elv fogalmazható meg (pl. „Csalni tilos!"). Ebben a modellben az etikai elméletek nem játszanak szerepet.

Holisztikus modell

Nikolaus Knoepffler az alkalmazott etika egy harmadik modelljét is leírja (Knoppffler 2010). Ez a modell végső soron az előző két megközelítés egyoldalúságát hivatott felszámolni. A holisztikus modell abból indul ki, hogy a cselekvő előzetes megértése meghatározza a szabályok és elvek gyakorlatban történő alkalmazását. A modell a konkrét helyzet „játékszabályai" alapján tájékozódik, és megpróbálja azt a meglévő normákkal és szabályokkal összeegyeztetni. Ez azzal belátással is jár, hogy az általános normák és szabályok – a mindenkori helyzetnek megfelelően – értelmezésre szorulnak.

2.5 A szociális munka mint alkalmazott etikai diszciplína

A szociális munka konkrét problémákra koncentráló, alkalmazott társadalomtudományi diszciplína. Ahogy az orvostudomány „gyakorlati biológiaként" a szomatikus betegségek gyógyításának tudománya, a pszichiátria pedig a „lelki zavarok" kezelésére vállalkozik, a szociális munka a társadalmi konfliktusok elemzésének és kezelésének sajátos tudománya (vö. Engelke 2004), tudományos módszerek segítségével a világban jelen lévő szenvedést és szükséget kívánja csökkenteni. Az etika szintén az emberi cselekedeteket vizsgálja, de mindenekelőtt azok értékelésével foglalkozik. Megállapítja, hogy egy adott helyzetben foganatosított cselekvés helyes vagy helytelen volt-e. Ebből adódik, hogy az etika nézőpontja igencsak közel áll azokhoz a tudományokhoz,

amelyek az emberi cselekvés mozgatórugóit kutatják és azok befolyásolására törekszenek.

A szociális munkának mint alkalmazott etikának értelmezése érdekében a kettős és a hármas mandátum problémájára térek ki, majd Staub-Bernasconi szakmaelméletét hívom segítségül.

Kettős mandátum

A szakirodalom gyakran rámutat arra, hogy a szociális munkában adódó dilemmák egy alapvetőbb dilemmára, nevezetesen a kettős mandátum problémájára vezethetők vissza. Az egyik a társadalom és a konkrét intézmény mandátuma, amely a szociális problémák törvényszerű, hatékony és gazdaságos megoldását várja el. A másik mandátum pedig a kliens képviseletére és segítésére szólít fel. A kettős mandátum következtében a szociális munka a társadalom és a kliens között közvetít, miközben intézményként ő maga is a társadalom integráns része. Lothar Böhnisch a következőképpen határozza meg a kettős mandátum kérdéskörét:

> […] a szociálpedagógia kettős funkciót tölt be az életterületeken: bár elsősorban életvilágokat hivatott támogatni, ezzel egyidejűleg az államot védelmezi és mentesíti az életvilágok konfliktusokkal teli és politikailag kockázatos hatásaitól (Böhnisch 1982, 67, idézi Erath 2006, 7).

A kettős mandátum számos szakmai és etikai dilemma forrása. Ezért a szociális munkát sokan tudománytalannak és kevésbé érett „félszakmának" vagy „szerény szakmának" tartják (Schütze 1992).

Hármas mandátum

A szociális munka egyik kiemelkedő teoretikusa, Silvia Staub-Bernasconi szerint a szociális munka csak akkor válhat komoly tudománnyá és szakmává, ha az említett mandátumokhoz egy harmadikat is hozzávesz. E harmadik mandátumot pedig nem más szempontok adják – hangsúlyozza Staub-Bernasconi jelentőségteljesen –, mint a szociális munka tudományos, módszertani és etikai alapjai (Staub-Bernasconi 2007). Egy önálló szakma meghatározott tudományos bázison és etikai elveken nyugszik. Felfogása szerint ez a két elem a szakszerű szociális munka lehetőségi feltétele. A szociális munka etikai alapja

pedig egy a szakma által meghatározott és kötelező érvénnyel bíró etikai kódex (Staub-Bernasconi 2007). Mindez azt jelenti, hogy a kettős mandátumból fakadó konkrét dilemmák során szükségszerű, hogy a szociális munkás erre a harmadik mandátumra támaszkodjon. Staub-Bernasconi fontos törekvése, hogy a szociális munkát nem kizárólag tudományos, hanem etikai szinten is megalapozza. A szakmai etikai kódexen kívül az általános etikai megalapozás érdekében az emberi jogokra hivatkozik.

Emberi jogi szakma

Staub-Bernasconi a kettős mandátumból fakadó problémák tárgyalása során a hangsúlyt egyértelműen az emberre, a konkrét egyénre helyezi: „Az emberek nem azért vannak, hogy a szervezetek vagy a társadalom szükségleteit elégítsék ki" (Staub-Bernasconi 2002, 253). A szociális munka egy olyan etikai szemléletet követel meg, amely az emberi méltóság alapértékén nyugszik, illetve amelyből a szakmai cselekvések etikai megítélhetősége szervesen következik:

> Az emberi méltóság és az emberi jogok vezérlő eszmeként való bevezetése a tantervekbe, a képzésbe és a gyakorlatba, ezek minden filozófiai, vallási, elméleti, gyakorlati és empirikus vonatkozásával együtt, olyan alapot jelentene, amelyen megvalósítható a társadalmi nyomástól és külső meghatározásoktól független etikai értékítélet és lehetőség szerint az önállóan meghatározott mandátumok megfogalmazása (Staub-Bernasconi 2006, 287).

Az emberi méltóság zsidó-keresztény felfogásához és a felvilágosodás időszakának átértelmezéséhez képest – miszerint az emberi méltóság az isten képére teremtettségből, illetve az ész fogalmából eredeztethető – Staub-Bernasconi rávilágít azokra a történelmi eseményekre és következményeikre, amelyeket generációk sokasága volt kénytelen megtapasztalni: a szegénységre, a szenvedésre, a kizsákmányolásra, a kitelepítésekre és a világnézeti terror különböző formáira. E keserű tapasztalatok, amelyekben az egész emberiség osztozik, hívták életre az *Emberi jogok egyetemes nyilatkozatát* (ENSZ közgyűlés 217 III. határozata, 1948), amely 30 cikkben fogalmazza meg az emberi méltóságon alapuló alapvető jogokat. Innen nézve a nyilatkozat első cikke egyben a szociális munka megkérdőjelezhetetlen alapértéke, amellyel minden emberi jognak és kötelezettségnek, valamint szakmaetikai elvnek összhangban kell lennie:

> Minden emberi lény szabadnak születik, és egyenlő méltósága és joga van. Az emberek, ésszel és lelkiismerettel bírván, egymással szemben testvéri szellemben kell, hogy viseltessenek (vö. Koening 2005).

A szociális munka tehát Staub-Bernaconi szerint emberi jogi szakma. Ez az értelmezés egyáltalán nem túlzó, még akkor sem, ha meglehetősen általános álláspontot képvisel, hiszen minden szakmán számonkérhető az emberi jogok betartása. A szociális munka esetében azonban többről van szó, mivel – alkalmazott társadalomtudományként – kitüntetett etikai szerep hárul rá. A szociális munka nem kizárólag az emberi jogok betartására, hanem a jogoknak és a belőlük levezethető kötelezettségeknek a megfelelő érvényesítésére, megvalósítására törekszik. Staub-Bernasconi felfogásával összhangban úgy is fogalmazhatunk, hogy a szociális munka az emberi méltóság érvényesítésnek és helyreállításának a szakmája. Megállapítható – itt a részletes elemzést mellőzve –, hogy Staub-Bernasconi felfogása egyértelművé teszi a szociális munka etikai profilját. A szociális munkában tehát nem kizárólag az itt és most uralkodó társadalmi normák reflektálatlan átvétele és érvényesítése zajlik, amely egyébként a szakmai cselekvés magától értetődő etikai hátterét képezi, hanem tudatosan vállalt normák szerinti cselekvésről van szó. Ennek alapján a szociális munka önálló etikai tudományként és szakmaként értelmezhető, amely az emberi méltóság alapeszméjéből indul ki, és a társadalmi és szakmai beavatkozások értékelésénél az emberi jogok és az ezekből következő emberi kötelezettségek szabályozó eszméire támaszkodik.

Staub-Bernaconi felfogása Knoppfler ábrájának a kiegészítésével szemléltethető (lásd a következő oldalon).

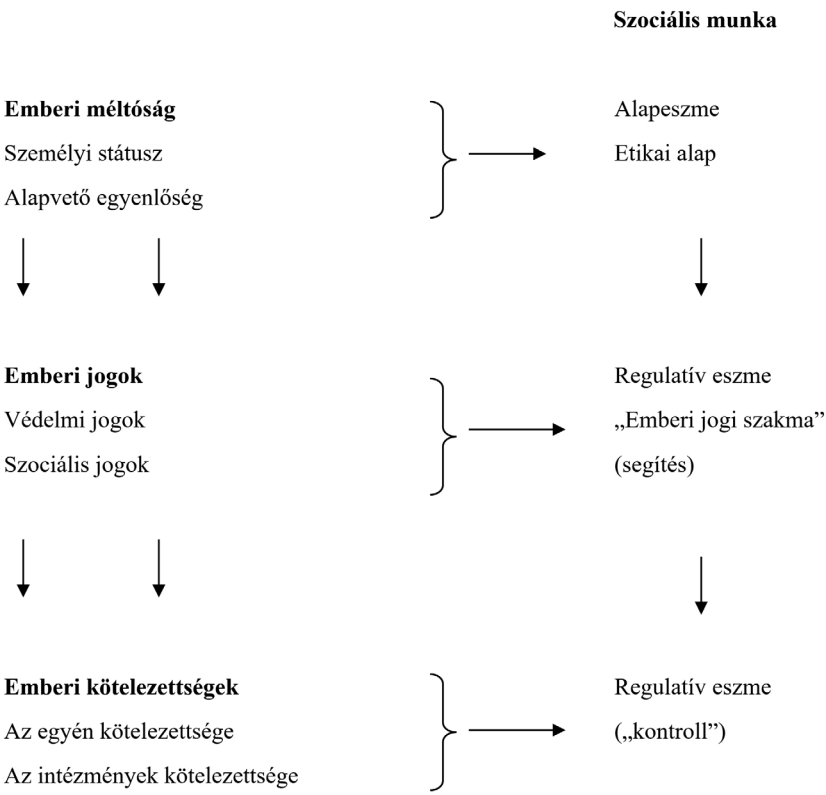

(Knoppfler 2010, 102).

2.6 A szociális munka szakmaetikájának sajátosságai

A fent megfogalmazottak alapján megállapítható, hogy a szociális munka célkitűzését, tárgyát és módszertanát tekintve az alkalmazott etika diszciplínájának is tekinthető, amely sajátos értelemben járul hozzá korunk általános etikai dilemmáinak átgondolásához.

Célját tekintve – a szociális munka harmadik mandátuma egyértelmű etikai megalapozást és célkitűzést fogalmaz meg. A konkrét helyzeteknek megfelelően küzd az emberi méltóság érvényesítéséért, illetve az emberi jogok, az emberi kötelezettségek és a szociális igazságosság elismeréséért és teljesítéséért.

Célkitűzését tekintve csak akkor tekinthető alkalmazott etikának, ha nem konkrét ideológia és meghatározott világnézet megvalósítására törekszik. Akkor beszélhetünk alkalmazott etikáról, ha küzd a mindenkori „humanistának" vagy „emberközpontúnak" kikiáltott, a valóságban mégis az emberi méltóságot tipró rendszer elnyomása ellen. A szociális munka etikája esetében tehát alkalmazás- és problémaközpontú etikáról beszélhetünk, amely az alkalmazott etika általános célkitűzéseinek meghatározott formát ad.

Tárgyát tekintve – a szociális munka tulajdonképpen a társadalom különböző csoportjai közötti konfliktusokba avatkozik be. Ezeket a konfliktusokat az aktuális társadalmi-gazdasági helyzet és a kulturális-etikai normák egyaránt befolyásolják. Az alkalmazott etika a kortárs tudományos és technikai problémák által kiváltott dilemmákra koncentrál. Ezeket a dilemmákat elemzi, majd megoldási javaslatokat vagy olyan etikai szabályokat fogalmaz meg, amelyek elősegítik a konkrét szakmai döntést. Ennek megfelelően a szociális munka „tárgya" is minden további nélkül megközelíthető az alkalmazott etika kérdésfelvetése felől is.

*Módszertanát tekintv*e – az alkalmazott etika korábban vázolt három modellje közül nem mindegyik feleltethető meg a szociális munka gyakorlatának.

A *deduktív (top-down)* modell segítségével nem írható le pontosan a szociális munka gyakorlata, mert az emberi méltóság alapelvét és az emberi jogokat nem lehet mechanikusan egy adott segítés helyzetére alkalmazni. A konkrét szituáció ugyanis meghatározza a szakmai cselekvést és annak etikai értelmezését. Ennek megfelelően a szociális munka etikája két kritérium alapján tájékozódik: (a) a helyzet elemzése; (b) általános tudományos, szakmai és etikai elvek. A gyakorlatban ezt a két szempontot kell összehangolni. A szociális munkában nem kizárólag *valaminek* az esetével állunk szemben.

Az induktív *(buttom-up)* modell, amely mindig a konkrét tapasztalatból indul ki, és abból próbál meg etikai elveket megfogalmazni, szintén nem egyeztethető össze a szociális munka gyakorlatával. Tudományos és etikai alapok nélkül ugyanis a szociális munka dilemmáinak a feloldására nem fogalmazhatók meg alternatívák. Kizárólag a tapasztalat sokszínűségéből nem következnek komolyan vehető etikai elvek. Egy ilyen felfogás önkényes és minden szakmaiságot nélkülöző lenne. A szociális munka éppen azért szakma, mert azon alapelvek alapján ítéli meg a felmerülő dilemmákat, amelyeket többek közt a nemzeti és nemzetközi etikai kódexek tartalmaznak.

A *holisztikus* megközelítés sokkal inkább alkalmas arra, hogy a szociális munka etikájának modelljeként értelmezzük. A holisztikus eljárás a konkrét helyzetet a hagyomány összefüggésében értelmezi, vagyis a hétköznapi morális szokások alapján, de anélkül, hogy az általános etikai elveket és értékeket

figyelmen kívül hagyná. Ebből következik, hogy az értékek alapján elköteleződött szociális munka nem mindig tud azonosulni a többség etikai álláspontjával. Staub-Bernasconi felfogásának értelmezésénél kiderült, hogy a szociális munka etikája számára az emberi méltóság és az emberi jogok abszolút értékek, amihez a mindenkori szakmai gyakorlatnak igazodnia kell. A szociális munka így felfogott etikája mindenekelőtt feltárja a társadalomban jelen lévő konfliktusokat és leírja azok etikai vonatkozásait. Ezt követően az adott helyzethez igazodó megoldási alternatívákat fogalmaz meg és megpróbálja azokat megvalósítani. Mindezt az emberi méltóságra és az emberi jogokra való tekintettel teszi. Tehát az emberi méltóság eszméjét és az emberi jogok elveit „alkalmazza".

A holisztikus modell esetében az alkalmazás nem egy elv technikai applikációja egy konkrét szituációra. Az alkalmazás fogalmát igencsak találóan fogalmazza meg Hans-Georg Gadamer, a hermeneutikai filozófia jeles képviselője:

> […] az applikáció értelme, amely minden megértés konstitutív eleme, nem valami önmagért valónak az utólagos és külsődleges alkalmazása. Az előre meghatározott célok érdekében alkalmazott eszközök vagy a viselkedésünk során alkalmazott szabályok általában nem azt jelentik, hogy egy önálló adottságot, mint valami tisztán teoretikus dolgot, egy gyakorlati célnak rendelünk alá. Sokkal inkább általában az eszközöket vonatkoztatjuk el a céltól vagy a szabályokat a viselkedéstől (Gadamer 1997, 48).

Knoepffler szerint az etika alkalmazása igazodás azokhoz a „játékszabályokhoz", amelyek a konkrét cselekvésben érvényesülnek (Knoppfler 2010, 102). Ezek a játékszabályok a hagyományba ágyazódnak. Mindez azt jelenti, hogy az emberi méltóság és az emberi jogok elveinek alkalmazása egyúttal azok ismételt értelmezése. E sajátosságnak köszönhetően, véleményem szerint, a „holisztikus" szó használata helyett a „hermeneutikai modell" kifejezés jobban visszaadná a szociális munka etikájának sajátosságát.

2.7 Összefoglalás

Elméleti tanulmányom a szociális munkát mint alkalmazott etikát mutatta be. Értelmezésem során mindenekelőtt az alkalmazott etika fogalmára és Staub-Bernasconi szociális szakmaelméletére támaszkodtam. Természetesen jogosan merül fel a kérdés, hogy vajon a szociális munka akkor is etikai tudománynak és szakmának tekinthető-e, ha a többi kortárs szakmaelméleteket is figyelembe vesszük? A szociális munka tudománya élethermeneutikai és posztmodern

elméleteinek (vö. Dewe, Ferchoff, Scherr és Stüwe 2011; Kleve 2007; Kleve 2009), valamint a posztmodern etika állításainak (vö. Baumann 2009) elemzése a fent kifejtett gondolatmenettől részben eltérő szociálismunka-etika megfogalmazást tenne lehetővé. Ezek a megközelítések a szociális munkát nem normatív értelemben vett emberi jogi szakmaként fogják fel, hanem érvelésük során inkább egyfajta „életművészeti" logikát követnek. E felfogások összevető elemzése, valamint ezeknek a konkrét beavatkozásokon és etikai eseteken történő szemléltetése mindenképp fontos lenne annak érdekében, hogy a szociális munka etikájáról átfogóbb képet kapjunk.

Irodalom

Albert, Martin (2006): *Soziale Arbeit im Wandel. Professionelle Identiät zwischen Ökonomisierung und ethischer Verantwortung*, Hamburg.

Bauman, Zygmun (2009): *Postmoderne Ethik*, Hamburg.

Dewe,B. – Ferchoff, W. – Scherr, A. – Stüwe, G. (2011): *Professionelles soziales Handeln: Soziale Arbeit im Spannungsfeld zwischen Theorie und Praxis* (4. Auflage), Weinheim – München.

Dungs, Susanne – Greber, Uwe – Schmidt, Heinz – Zitt, Renate (Hrsg.) (2006): *Soziale Arbeit und Ethik. Ein Handbuch*, Leipzig.

Eisenmann, Peter (2006): *Werte und Normen in der Sozialen Arbeit*, Stuttgart.

Engelke, Ernst (2004): *Die Wissenschaft Soziale Arbeit. Werdegang und Grundlagen* (2. Auflage), Freiburg im Breisgau.

Erath, Peter (2006): *Sozialarbeitswissenschaft. Eine Einführung*, Stuttgart.

Fenner, Dagmar (2010): *Einführung in die Angewandte Ethik*, Stuttgart.

Gadamer, Hans-Georg (1997): *Klassische und philosophische Hermeneutik*, in: Grondin, Jean (Hrsg.): Gadamer-Lesebuch, Tübingen.

Gruber, Hans-Günter (2009): *Ethisch denken und handeln. Grundzüge einer Ethik der Sozialen Arbeit* (2. Auflage), Stuttgart.

Kleve, H. (2007): *Ambivalenz, System und Erfolg: Provokationen postmoderner Sozialarbeit*, Carl Auer, Heidelberg.

Kleve, Heiko (2009): *Postmoderne Sozialarbeitswissenschaf*, in: Birgmeier, B – Mührel, E. (Hrsg.): *Die Sozialarbeitswissenschaft und ihre Theorie(n): Positionen, Kontroversen,Perspektiven*, Wiesbaden.

Knoeppffler, Nikolaus (2010): *Angewandte Ethik*, Köln – Weimar – Wien.

Kuhrau-Neumärker, Dorothea (2005): *„War das o.k.?" Moralische Konflikte im Alltag Sozialer Arbeit. Einführung in die Berufsethik*, Münster.

Lob-Hündepohl, Andreas – Lesch, Walter (Hrsg.) (2007): *Ethik Sozialer Arbeit. Ein Handbuch*, Padeborn.

Pieper, Annemarie – Thurnherr, Urs (1998): *Angewandte Ethik. Eine Einführung*, München.

Pieper, Annemarie (2003): *Einführung in die Ethik* (5. Auflage), Tübingen – Basel.

Somorjai Ildikó (szerk.) (2006): *A szociálismunkás-képzés globális alapelvei*, Magyarországi Szociális Szakembereket Képző Iskolák és Oktatók Egyesülete (Iskolaszövetség).

Schumacher, Thomas (2007): *Soziale Arbeit als ethische Wissenschaft: Topologie einer Profession*, Stuttgart.

Schütze, Fritz (1992): *Sozialarbeit als bescheidene Profession*, in: Dewe, Bernd – Ferchhoff, Wilfried – Radtke, Frank-Olaf (Hrsg.) (1992): *Erziehen als Profession: zur Logik professionellen Handelns in pädagogischen Feldern*, Opladen, 132–170.

Staub-Bernasconi, Silvia (2002): *Soziale Arbeit und Soziale Probleme*, in: Thole, W. (Hrsg.): *Grundriss Soziale Arbeit. Ein einfürendes Handbuch*, Opladen, 245–258.

Staub-Bernasconi, Silvia (2006): *Der Beitrag einer systemischen Ethik zur Bestimmung von Menschenwürde und Menschenrechten in der Sozialen Arbeit*, in: Dungs – Greber –Schmidt – Zitt (2006), 267–289.

Staub-Bernasconi, Silvia (2007): *Soziale Arbeit: Dienstleistung oder Menschenrechtsprofession? Zum Selbstverständnis Sozialer Arbeit in Deutschland mit einem Seitenblick auf die internationale Diskussionslandschaft*, in: Lob-Hündepohl – Lesch (2007), 20–53.

Wilken, Udo (2000): *Soziale Arbeit zwischen Ethik und Ökonomie*, Freiburg im Breisgau.

3. Az erényetika jelentősége a professzionális segítőmunkában

A szakirodalom a normatív etika három fontos modelljét különíti el: az erényetikai, a teleológiai és a deontológiai modellt. Az *erényetika* a cselekvés motivációjára és a cselekvő személy alkatára helyezi a hangsúlyt; a *teleológiai etika* elsősorban a cselekvés következményeit elemzi; a *deontológiai etika* pedig a cselekvést az ítéletek felől közelíti meg, szabályokat és kötelességeket fogalmaz meg.

A szociális munka etikai vonatkozásaival kapcsolatban a legtöbbet elemzett összefüggés a deontológiai etika körébe tartozik. Ez érthető, hiszen az autonómiának, a „ne árts" elveinek vagy éppen az etikai kódex előírásainak megsértése komoly szakmai vétségnek számít. Ezen kívül a teleológiai szemlétet is hozzájárulhat a professzionális segítés etikai megítéléséhez. A szakmaetikai gondolkodás számára ugyanis fontos kérdés a segítés hatékonysága, „haszna", vagy éppen a megvalósított értékek számbavétele.

A szociális munka szakirodalmában azonban viszonylag ritkán vagy csak felszínesen hivatkoznak az erényetikára, ezért az alábbiakban ennek az etikai irányzatnak a jelentőségére szeretnék rámutatni. Gondolatmenetemben először az erényetika általános sajátosságait mutatom be antik és középkori szerzők álláspontja alapján; majd két eltérő irányultságú kortárs felfogást vázolok; végül pedig az erényetika és a professzionális segítőmunka kapcsolatára térek ki.

3.1 Az erényetika hagyományos felfogásai

Az erényetikák három fontos belátáson alapulnak (vö. Anzenbacher 1992, 136–138):

a) Szoros összefüggés van az ész és a szenvedélyek között. Az ész nemcsak ellentétben áll az érzelmekkel, az ösztönökkel, hanem kölcsönhatás figyelhető meg közöttük. Az erényetikák fontos előfeltevése, hogy az ész használatával az ember képes a hajlamait alakítani, nevelni.

b) Az erényetikák központi fogalma az erény. Az erények tulajdonképpen olyan fontos tulajdonságok, amelyeket az ember a nevelés, az önnevelés vagy a szocializáció révén sajátít el. Az erény nem kizárólag belátást jelent, hanem állandó

készséget, a nevelés által elnyert habitust. Tehát „van valami többlet abban a felismerésben, midőn valamely cselekedetet kötelezőnek ismerek el magamra nézve – azzal szemben, midőn valamely tételt igaznak tartok". (Pauler 1920, 139) Az erények – szemben a természetes habitussal – elnyert (második) természetként értelmeződnek.

c) Az erényetika az erkölcsi értelemben vett életalakítást célozza meg. Nem az egyes cselekvések morális megítélésére koncentrál, hanem az ember teljes életének az alakítására törekszik.

Az erényetika kiemelkedő antik képviselői Platón és Arisztotelész. Erénytanuk elválaszthatatlan azoktól a „lélekrészektől", amelyeket elkülönítenek. Az erényetikai érvelésnek megfelelően szoros kapcsolat van az ember lelki alkata és az annak megfeleltethető erények között. Platón az *Állam* és a *Phaidrosz* dialógusokban az alábbiakban leírt különböző lélekrészeket különbözteti meg (Platón 1984):

- *Gondolkodó lélekrész*. Platón szerint a legnemesebb lélekrész, amely képes a jó ideájának a szemlélésére. Feladata a többi lélekrész irányítása.
- *Indulatos lélekrész*. A megbecsülésre és érvényesülésre irányuló lélekrész. Ide tartoznak az olyan érzelmek, mint a harag, a düh és a nemes indulat, amit valamilyen igazságtalanság megtapasztalása során érzünk.
- *Vágyakozó lélekrész*. Ide tartoznak a vágyak és az ösztönös törekvések. Alapvetően a fizikai szükségleteinkkel kapcsolatos vágy kielégítésére irányul.

A lélekrészeknek megfelelően Platón három fontos erényt különít el:

- A gondolkodó lélekrész erénye a *bölcsesség*.
- Az indulatos lélekrész erénye a *bátorság*.
- A vágyakozó lélekrész erénye a *mértékletesség*.
- A három lélekrész harmonikus működése révén pedig az *igazságosság* erénye érvényesül.

Platón felfogásának rövid ismertetéséből is kitűnik, hogy az erények megkülönböztetése és a lélekfelfogás szorosan összekapcsolódnak.

Arisztotelész a gondolkodó és a nem gondolkodó lélekrészek alapján az észbeli és az erkölcsi erényeket különbözteti meg. Az *észbeli erények* szerinte

taníthatók, míg az *erkölcsi erények* kizárólag szokások kialakításával, folyamatos gyakorlás révén sajátíthatók el.

> Az erény [...] kétféle: az észbeli és erkölcsi; az észbeli főképp a tanításnak köszönheti eredetét és növekedését, s ezért tapasztalat és idő kell hozzá; az erkölcsi pedig a szokásból keletkezik (Nikomakhoszi etika II. 1103a).

Arisztotelész az észbeli és az erkölcsi erényeket a következő szempontok alapján különíti el:

Az erények típusa	**Az osztályozás szempontja**	**Konkrét erények**
Észbeli erények	Változatlan létezők	Belátás (ész)
		Tudomány
		Bölcsesség
	Változó létezők	Mesterség
		Okosság
Erkölcsi erények	Általános	Bátorság
		Mértékletesség
	Pénz és tulajdon	Nemes lelkű adakozás
		Áldozatkészség
	Tekintély és tisztelet	Nemes becsvágy
		Szelídség
	Kommunikáció	Igazmondás
		Szellemesség
		Kedvesség
	Politikai élet	Igazságosság

Az erény Arisztotelésznél nem érzelem és nem képesség, hanem lelki alkat, amely középhatár két véglet között.

> Az erény tehát olyan lelki alkat, amely [...] abban a hozzánk viszonyított középben áll, amely egy szabálynak megfelelően határozható meg, mégpedig azon szabálynak megfelelően, amely szerint az okos ember határozná meg. Középhatár két véglet között, melyek közül az egyik a túlzásból, a másik a hiányosságból ered; [...] – az erény a középet találja meg, és azt is választja (Nikomakhoszi etika II. 1107a).

Az erények a két középhatár között:

Hiányosság	**Az erény (közép)**	**Túlzás**
Gyávaság	*Bátorság*	Vakmerőség
Érzéketlenség	*Mértékletesség*	Mértéktelenség
Fösvénység	*Nemes lelkű adakozás*	Tékozlás
Szűkkeblűség	*Áldozatkészség*	Nagyzolás
Kishitűség	*Nemes becsvágy*	Felfuvalkodottság
Halvérűség	*Szelídség*	Dühösség
Gúnyosan szerénykedés	*Igazmondás*	Fennhéjázás
Bárdolatlanság (faragatlanság)	*Szellemesség*	Bohóckodás
Hízelgés	*Kedvesség*	Tetszelgés
Igazságtalanság	*Igazságosság*	Igazságtalanság

A fentiek alapján egyértelmű, hogy az *okosság* mint észbeli erény fontos szerepet játszik, hiszen az ember egy konkrét helyzetben ennek alapján találja el a „közepet", vagyis az okosság erénye által képes az erkölcsi erényeket érvényre juttatni.

Az erényetika a középkorban is jelentős mértékben meghatározta az etikai gondolkodást. Aquinói Szent Tamás (1225–1274) erényetikáját a *Summa Theologica* című főművében fejti ki. Platón és Arisztotelész lélek- és erényfelfogásába a keresztény hit sajátosságait illeszti, az észt és a törekvő lélekrészt különíti el. Ez utóbbi további részei az akarat és a szenvedélyek. Ezeknek megfelelően különíti el az észbeli és sarkalatos erkölcsi erényeket. A *sarkalatos erények* közé tartozik az okosság, az igazságosság, a bátorság és a mértékletesség. Azért nevezi ezeket sarkalatos erényeknek, mert belőlük minden más erény levezethető. Szent Tamás erényetikájának fontos mozzanata, hogy a sarkalatos erényeket összekapcsolja a keresztény hagyomány három *teológiai erényével*.

A sarkalatos erények legfontosabb jellemzői (Beran 2007 és a KEK alapján):

- *Okosság*. A többi erény gyakorlásához elengedhetetlen. A helyes döntés és a valóság felismerésének a képessége. „Ennek az erénynek köszönhetően tudjuk tévedés nélkül alkalmazni az erkölcsi alapelveket konkrét esetekben, és győzzük le a teendő jó és a kerülendő rossz körüli kétségeket" (KEK 1780). Az okosság a cselekvés helyes mérlegelése.

- *Igazságosság.* Szent Tamás szerint „az igazságosság az a készség (habitus), amely állhatatos és kitartó akarattal elismeri mindenkinek a jogát" (Beran 2007, 133). Nem akkor járunk el igazságosan, ha például mindenkinek egyformán adunk a rendelkezésre álló javakból, hanem akkor, ha az egyenlőtleneket az egyenlőtlenségeikkel arányosan segítjük.
- *Bátorság.* Az okosság erénye képessé tesz minket, hogy felismerjük az igazságot; az igazságosság erénye arra, hogy mindenkinek megadjuk azt, ami neki jár; a bátorság erénye pedig arra, hogy áldozatok árán is kiálljunk az igazság mellett, felemelve szavunkat az igazságtalanság ellen.
- *Mértékletesség.* A mértékletesség erénye az emberben lévő belső erőket, ösztönös vágyakat, érzelmeket rendezi. Nem az a cél, hogy elfojtsa, hanem az, hogy ezeket megfelelő mederbe terelje.
- *Hit, remény, szeretet.* Mindhárom isteni erény az ember üdvösségére irányul. A keresztény lét három fontos magatartásformáit jelenítik meg.

3.2 Kortárs erényetikai megközelítések

Az újkortól előtérbe kerülő deontológiai és teleológiai etikai modellek háttérbe szorították a cselekvő személy motivációjára és habitusára összpontosító erényetikát. Az erényetikai gondolkodás csak az 1950-es évektől kezdett hangsúlyosan visszatérni a tudományos diskurzusba. A kortárs törekvések közül Alsdair MacIntyre (1929–2025) és Martha C. Nussbaum (1947–) bevett értelmezései mindenképp említésre méltók. Mindkét szerző arra törekszik, hogy az antik értelmezéseket az aktuális társadalmi kihívásokkal ütköztesse.

Alsdair MacIntyre erényetikája

MacIntyre abból a tapasztalatból indul ki, hogy ugyanazon gondolkodási hagyományon belül kibékíthetetlen erényfelfogások léteznek (MacIntyre 1999). A fizikai erőt például napjainkban nem tekintenénk olyan fontos erénynek, mint ahogyan az Homérosz írásaiban megjelenik. Az egyes korok szerzőinek a tanulmányozása alapján MacIntyre kijelenti, hogy különböző erénylisták léteznek, az erények és a társadalmi rend viszonya pedig folyamatosan változik. Történeti szempontból az erény olyan tulajdonságnak tekinthető, amely lehetővé teszi

az ember számára egy meghatározott társadalmi szerep betöltését. Ám olyan tulajdonságnak is tekinthető, amely képessé teszi az egyént a sajátosan emberi – természetes vagy természetfölötti – célok elérésére. Akár hasznos tulajdonságként is meghatározható, hiszen segítségével sikereket érhetünk el. A történelem során ezek az elméletek intézményesülésre törekedtek. MacIntyre arra a kérdésre keresi a választ, hogy vajon van-e közös aspektus ezekben a megközelítésekben. Véleménye szerint minden erényfelfogás egy bizonyos gyakorlathoz kötődik. Az erényes cselekedet megállapításához szükséges ismerni azt a gyakorlatot, amelyre egy konkrét magatartás és cselekvés vonatkozik. MacIntyre a sakkjáték példájára hivatkozik. Csak azt tudja megállapítani egy konkrét lépés helyességét, aki ismeri a sakkjáték szabályait.

> A gyakorlat magába foglalja a kiválóság mércéit, a szabályoknak való engedelmeskedést, valamint a jók megvalósítását is. Egy gyakorlatba bekapcsolódva elfogadjuk ezeknek a mércéknek a tekintélyét, és ezzel azt az ítéletet is, hogy e mércék szempontjából nem kielégítő a jártasságom. Azaz alávetem saját beállítódásaimat, választásaimat, preferenciáimat és ízlésemet azoknak a mércéknek, melyek jelenleg és részben meghatározzák a gyakorlatot (MacIntyre 1999, 256).

A gyakorlatok természete nem pusztán technikai fogások készlete, hanem ezek hagyományhoz és intézményekhez kötődnek, generációkon keresztül öröklődnek. MacIntyre a gyakorlat és a hagyomány fogalmán kívül még az emberi élet narratív rendjére hívja fel a figyelmet. Ez azt jelenti, hogy a cselekvés mindig egy konkrét történetbe ágyazódik. Egy cselekvés vagy egy magatartás értelmének a megértése feltételezi a mindenkori konkrét történet (narratíva) ismeretét (MacIntyre 1999).

MacIntyre felfogásában az erények az emberi kultúrában gyökereznek, a hagyomány által meghatározott szerepekhez kötődnek. Egy közösségen belül egy bizonyos szerep betöltését (pl. családtag, polgár, pap) biztosítják és az ezeknek megfelelő személyiséggel járnak együtt (Hübner 2014, 147). A szociális szerepek és az életalakítások lehetőségei az átfogó hagyomány részei (család, szakma, állam, nemzet, vallás, kultúra). A fenti sajátosságoknak megfelelően MacIntyre az individuális jogok és a közösség mint egész egyensúlyának szükségességét hangsúlyozza, és azt állítja, hogy az egyes embereket (állampolgárokat) a saját közösségeik kultúrája és értékrendje alakítja. Ennek megfelelően nem beszélhetünk kultúrán kívüli morálról, mert a morál mindig egy konkrét életformához kötődik. MacIntyre megközelítése pozitív értelemben relativista, hiszen a morál objektív jellegét egy közösség viszonyulása határozza meg

(Hübner 2014), a közösség viszonyulását viszont a történeti folyamatok befolyásolják. Nincs olyan morális álláspont, amelyik egy mindenkor adott kultúrán kívüli értelmezésben érvényes lehetne. MacIntyre szerint azonban kritikával kell kezelni azokat a társadalmakat, amelyek képtelenek erények kidolgozására. A modern társadalommal éppen az a probléma, hogy feladta a morális erények örökségét; az egyén felszabadította magát ezek alól. Véleménye szerint a modern gondolkodás az átörökített erkölcsi erényektől elhatárolódik, miközben a hagyományoktól független, univerzális érvényű erkölcsi megalapozásra törekszik (MacIntyre 1999).

Martha C. Nussbaum erényetikája

Nussbaum szerint az erényeken alapuló etikai megközelítés legtöbb védelmezőjének érvrendszere relativizmusba torkollik, így Maclntyre felfogása is relativizmust képvisel, amikor az erényeket a helyi normákkal, gyakorlattal hozza összefüggésbe (Nussbaum 1988). A relativista nézet azonban nem teszi lehetővé, hogy az erényetikát komolyan vehessék azok, akik a társadalmi gyakorlatot kritikai szemszögből akarják megközelíteni.

> [A]zok, akik támogatni szeretnék a helyi hagyományok észszerű kritikáját és az etikai fejlődés eszméjének megfogalmazását, könnyen úgy érezhetik, hogy az erény etikája kevés segítséget tud nyújtani nekik. Ha javítani kell a nők helyzetét, amelyet a világon sok helyen a helyi hagyományok határoznak meg, ha a rabszolgatartás és a faji egyenlőtlenség hagyományait, a vallási intoleranciát, az agresszív és harcias férfiasság-felfogást, az anyagi javak egyenlőtlen elosztásának normáit a gyakorlati ész nevében kritizálni kell, akkor ezt a kritizálást [...] kantianus vagy utilitarista szemszögből kell megtenni, nem pedig az arisztotelészi megközelítéssel (Nussbaum 1988, 2).

Nussbaum tanulmányában részletesen elemzi Arisztotelész erényetikáját és bebizonyítja, hogy az erényfelfogást nem adekvát kizárólag a kulturális összefüggések vonatkozásában értelmezni. Arisztotelész ugyanis az erényeket olyan általános szempontok alapján osztályozza, amelyek konkrét kultúrától függetlenül minden társadalomban fellelhetőek. A pénz, a tulajdon, a politikai élet minden emberi társdalomra jellemző vonatkoztatási szempontoknak számítanak. Éppen ezért az Arisztotelész által elkülönített erények végső soron olyan állandó antropológiai aspektusokra vonatkoznak, amelyek mindenütt fellelhetőek, ahol emberek élnek. Az arisztotelészi erényetika – hangsúlyozza

jelentőségteljesen Nussbaum – cáfolja a relativizmust, hiszen elfogadja az általános emberi természet és normák leírásának lehetőségét. Az erények végső soron az emberi természetben gyökereznek. Olyan alapvető emberi tapasztalatokra vonatkoznak, mint *végesség (halál)*, *testiség (éhezés*, *szomjúság*, *szexualitás)*, *társas együttlét*, *öröm és fájdalom érzése*, *a kora gyermekkori fejlődés*, *kognitív képességek*, *humor és a gyakorlati ész* (Nussbaum 1988). Az erények tulajdonképpen az ezeknek megfelelő viszonyulások. Nussbaum felfogása esszencialistának tekinthető, mert annak ellenére, hogy az emberi tapasztalatokat a kultúra által meghatározottnak tekinti, e tapasztalatok alapját mégis minden kultúrán átívelőnek tartja. Ennek megfelelően a cél a hagyományok megújítása, nem pedig azok megőrzése (Hübner 2014). Felfogása optimistának tekinthető: meggyőződése, hogy a fent említett tapasztalatok alapján megfogalmazhatók aktuális érvényű erények, és az erényetika bevonásával is kidolgozható egy univerzális minimáletika, amit az egész világ elfogadhat. Nussbaum érvelése választ ad arra is, miért értjük ma is az erényeket megjelenítő múltbeli irodalmi és filozófiai műveket. Ez nem lenne lehetséges, ha az erények kizárólag egy adott társadalmi gyakorlathoz vagy kulturális szokáshoz kötődnének.

3.3 Erényetika és professzionális segítőmunka

Az erényetika jelentőségét a professzionális segítőmunkában legalább négy területen érdemes kiemelni.

A szociális szakember erényei. A szakma gyakran érvel az erényetika logikája mentén, amikor azt a kérdést feszegeti, hogy milyen fontosabb tulajdonságokkal kell rendelkeznie a szociális szakembernek, hogy a feladatait jól el tudja látni. Amikor a professzionális segítés feltételeit elemző szakma az empátia, a türelem, a kedvesség, az önuralom jelentőségéről értekezik, tulajdonképpen azon erények meglétét követeli meg, amelyek nélkül nem lehet igényes segítőmunkáról beszélni. Mindez fontos szerephez jut a szakmai képzések és továbbképzések vonatkozásában. A szociális szakmának meg kell tudni határozni azokat a mai körülményekhez igazodó (szakmai) erényeket, amelyekkel a gyakorló szakembereknek rendelkezniük szükséges. Ez kiváltképp a demokratikus és plurális értékeket képviselő társadalomban fontos, hiszen ahány egyén, ahány család és közösség, annyiféle értékpreferenciát kell figyelembe venni. Ennek megfelelően a szociális szakembernek is tisztában kell lennie a saját lehetőségeivel. Az erényetikai reflexió ehhez megfelelő szempontrendszert kínál.

A kliens erényei. A professzionális segítőmunka leggyakrabban idézett célkitűzése a „képessé tétel" (empowerment). A segítőmunka során a klienst képessé kell tenni, hogy a saját életét a kezébe vegye, a saját sorsát irányítsa. Mindez nem képzelhető el a meglévő képességek és fontosabb tulajdonságok feltérképezése nélkül. Az erényetika szempontjából úgy is megfogalmazható ez a szakmai célkitűzés, hogy a kliens személyiségének fejlesztése egyfelől a kulturális háttár figyelembevételével történik, amelyben az átörökített erényfelfogások erőforrásokként adódnak, másfelől viszont – a kliens egzisztenciális lehetőségeinek bővítése érdekében – a szükséglet- és képesség-központú szemléletet is érvényesíteni szükséges. A szakmai praxis felől nézve tehát a hagyományos konzervatív és relativista erényfelfogás (MacIntyre), valamint az univerzális és esszencialista erényetikai érvelés (Nussbaum) szervesen kiegészíthetik egymást. Ideológiai alapon elfogult szakmafelfogást jelentene kizárólag az egyik vagy a másik szempont érvényesülése.

Az etikai kódex szempontrendszerének kiegészítése. A professzionális segítőmunka etikai kódexe természeténél fogva általános elveket, etikai szabályokat fogalmaz meg, miközben az emberi jogokra és a hatályos törvényekre hivatkozik. Egyértelmű, hogy az etikai kódex a deontológiai etikákra jellemző érvelést tartalmaz. Etikai szempontból lényeges kiegészítést jelent az erényetikai perspektíva, amely nem egy cselekedet helyességének megállapítására szorítkozik, hanem azt az általános kérdést feszegeti, hogy milyen ember az, aki éppen most cselekszik. Az egyes ember jellemére, személyiségére kérdez rá tehát, és abból az előfeltevésből indul ki, hogy a jó tettek „jó embertől", vagy – pszichológiai nyelven fogalmazva – kellő önuralommal és érett személyiséggel rendelkező személytől száraznak. Az érett személyiséggel rendelkező szakember képes arra, hogy megtalálja a megfelelő egyensúlyt a szakmája, a magánélete és további szociális szerepei között. Ismételten Arisztotelész gondolatmenetéhez csatlakozva elmondható, hogy a „jó" (erényes) segítő szakember a neveltetése és képzése által begyakorolta azokat az erényeket, amelyek a munkája során spontán módon érvényesülnek.

A segítő szakma mint fronetikus tudomány. Az erényetika kiemelt szerepet tulajdonít a *fronézis* (okosság) észbeli erényének. Arisztotelész felfogásának rövid bemutatásából is kiderült, hogy az erkölcsi erények feltételezik a „fronézist", vagyis a gyakorlati ész helyes használatát, amelynek segítségével az ember képes a helyzet egyedi sajátosságaihoz igazodva szakmailag megfelelő döntést hozni. A gyakorlati ész használata kitüntetett szerepet játszik az olyan alkalmazott társadalomtudományokban, mint például a szociálpedagógia vagy a szociális munka, hiszen ezek a szakmák az egyéni segítségnyújtás rendszerében

gondolkodnak. Ennek következtében a gyakorlatban elsősorban az esetmunka, míg a tudományos megközelítésben az esettanulmány kerül előtérbe.

> Az esettanulmányok gyakran tartalmaznak jelentős narratív elemeket. A jó elbeszélések jellemzően a valós élet összetettségét és ellentmondásait közelítik meg. Ennek megfelelően az ilyen elbeszéléseket nehéz vagy lehetetlen tudományos képletekben, általános tételekben és elméletekben összefoglalni. Ezt az esettanulmány kritikusai általában hátránynak tekintik. A fronézist gyakorló kutató számára azonban egy különösen „sűrű" és nehezen összefoglalható narratíva nem feltétlenül jelent problémát. Inkább annak a jele lehet, hogy a tanulmány különösen gazdag problematikát tárt fel (Flyvbjerg 2001, 84).

Irodalom

Anzenbacher, Arno (1992): *Einführung in die Ethik*, Patmos Verlag, Düsseldorf.

Arisztotelész: *Nikomakhoszi Etika*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987.

Beran Ferenc (2007): *Etika*: *Az értékek tisztelete*, Gondolat, Budapest.

Flyvbjerg, Bent (2001): *Making Social Science Matter. Why social inquiry fails and how it can succeed again*, Cambridge University Press, New York.

Hübner, Dietmar (2014): *Einführung in die philosophische Ethik*, Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar.

KEK: *A Katolikus Egyház Katekizmusa*, Szent István Társulat, 2002.

MacIntyre, Alasdair (1999): *Az erény nyomában. Erkölcselméleti tanulmány*, Osiris könyvtár – Filozófia, Budapest.

Nussbaum, Martha C. (1988): *Non-relative Virtues: An Aristotelian Aproach, World Institute for Development Economics Research*, Wider Woking Papers.

Platón: *Összes művei*, Európa Kiadó, Budapest, 1984.

4. A gondoskodásetikai gondolkodás sajátosságai*

A segítő hivatások etikai megközelítésnek legalább annyiféle szempontja lehetséges, ahány etikai irányzat létezik. A konkrét szakmai gyakorlat vonatkozásában a leggyakoribb az úgynevezett *deontológiai (kötelességetikai) érvelés*, amikor egy konkrét cselekvés helyességét annak alapján állapítjuk meg, hogy megfelel-e az adott szakma által elfogadott szabályoknak, előírásoknak. A szakmai etikai kódexek is nagyrészt ezt a logikát használják: rögzítik azokat a normákat, amelyeket a segítő szakembernek a tevékenysége során be kell tartania. A szakirodalom által emlegetett bioetikai elvek is ide tartoznak: az „autonómia", a „ne árts", a „jótékonyság" vagy az „igazságosság" elve (Kovács 2007).

Ehhez képest a hétköznapi életben és a szakmai gyakorlatban egyaránt gyakran említünk olyan sajátos tulajdonságokat, „erényeket", amelyekkel egy jó segítőnek vagy éppen a kliensnek rendelkeznie szükséges ahhoz, hogy a segítési folyamat sikeres legyen. Az *erényetikai megközelítés* tehát már nem egy adott helyeztre vonatkozó elvekre, törvényekre kérdez rá, hanem egy konkrét személy kiemelkedő tulajdonságaira, az úgynevezett erényekre (pl. kedvesség, empátia, bátorság, mértékletesség) amelyek nélkül igényes szakmai tevékenység nem képzelhető el.

A deontológiai és az erényetikai évelés tehát a két leggyakoribb normatív elmélet, amely megjelenik a segítő hivatásokban. Ezek nyilvánvalóan az etika tudományának hagyományos érvrendszereihez tartoznak. Az 1980-as évektől azonban megjelent egy olyan tudományos törekvés, amely a pszichológiai és etikai kutatások középpontjába a gondoskodás folyamatának a vizsgálatát helyezte. Ennek alapján a *gondoskodásetika* ma már egy sajátos irányzatnak tekinthető, amelynek segítségével a segítő foglalkozások etikai aspektusai – a korábban említett deontológiai és erényetikai megközelítésekhez képest – más hangsúlyokkal vázolthatók. Ez az irányzat a gondoskodás praxisa alapján közelíti meg a segítői folyamat sikerességének megítélését.

A jelenlegi írásban mindenekelőtt a gondoskodásetika rövid meghatározására vállalkozom. A sajátosságok körvonalazása érdekében a gondoskodásetikai

* Korábban megjelent itt: Tóth Tibor – Farkas Péter (szerk.): *Bevezetés a gondoskodáspolitikába,* BM – Gondoskodáspolitikai Tanács – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2024, 45–54.

megközelítést a deontológiai és az erényetikai érveléssel vetem össze. Végül a gondoskodásetikai gondolkodást a kurrens szociális szakmaelméletek értelem-összefüggésébe helyezem.

4.1 A gondoskodásetika fogalma

A tudományos diskurzusban vitatott kérdés, hogy a gondoskodásetika önálló etikai elméletnek tekinthető-e, vagy pusztán egy erkölcsi nézőpont a deontológiai etikán belül (Chilian 2018). Ezen kívül egyes szerzők a gondoskodásetikát az etika feminista változataként értelmezik. Kétségtelen tény, hogy a feminista gondolkodású Carol Gilligan (1982) munkásságával jelentős hatást gyakorolt a gondoskodásetika kialakulására, de a szakirodalom a gondoskodást ma már a nemi különbségeken túlmutató, általános antopológiai kategóriaként, kulturális és társadalmi viszonyok által meghatározott jelenségként írja le. Az aktuális szakmai vitákban a gondoskodás már önálló fogalomként jelenik meg, amelynek filozófiai, etikai és társadalomtudományi aspektusait egyaránt kutatják (vö. Conradi és Vosman 2016).

Történeti okok miatt a „gondoskodás" szó helyett a német nyelvű publikációkban az angol „care" kifejezés használatos. Ezt a gyakorlatot a magyar nyelvű publikációkban nem érdemes átvenni, mert a „gond" szótővel rendelkező szavak – gondoskodás, gondozás, gondolkodás és gondviselés – kiváló értelem-összefüggést kínálnak a tudományos elemzés számára. A magyar nyelvben a „gondolkodás" kifejezés szóalkotási és jelentésbeli szinten is kapcsolódik a „gond" fogalmához, ami nyelvi alapot teremt a gondoskodás etikai értelmezéséhez is.

A gondolkodás által többek közt véleményt formálunk, feltételezünk, emlékezünk. Egyértelmű, hogy a hétköznapi nyelvhasználat a gondolkodás szót legtöbbször a valamivel, valakivel való törődés összefüggésében használja. Valaki például – népies kifejezéssel élve – „nem gondol gyermekével", ami azt jelenti, hogy nem törődik a gyermekével. A magyar nyelvben tehát minden olyan angol vagy német nyelvű jelentéstartomány adott, amely a tudományos etikai gondolkodás számára releváns lehet.[22]

Fontos kiemelni, hogy a gondoskodás szó egyszerre jelenti a gondoskodás aktusát, valamint a másik személy erkölcsi konfliktushelyzetében való empatikus részvételt. (Brucker 1990, 81) Ennek köszönhetően a gondoskodásetika egy sajátos normatív etikai elméletnek tekinthető, amely szerint az erkölcsi cselekvés

[22] Ennek alapján érdemes lenne a magyar nyelvű gondoskodásetikai gondolkodás sajátosságait jobban feltérképezni. Ehhez ld. Sárkány 2008.

középpontjában a gondoskodás praxisa áll. Ennek a praxisnak a vizsgálata szolgáltatja a szakmai és etikai elveket egyaránt.

4.2 A gondoskodás általános jellemzői

A gondoskodás általános sajátosságainak leírásában a szakirodalom nem egységes. Az egyes szerzők értelmezése jelentős mértékben ingadozik a filozófiai, a segítőszakmai és a hétköznapi értelmezések között. Az általam ismert egyik legteljesebb összefoglalás Elisabeth Conradi német kutatótól származik, aki három szempont alapján kilenc tézisben rögzíti a gondoskodás legfontosabb dimenzióit (Conradi 2001, 45–60). A Conradi által kiemelt három szempont egyben előre jelzi a gondoskodás folyamatából kiinduló etika legfontosabb jellemzőit. Az alábbiakban e három szempont alapján ismertetjük Conradi téziseit.

Gondoskodási interakciók sajátosságai

1) A gondoskodás emberi interakciókra vonatkozik. Az öngondoskodás kivételével ez legalább két személy között zajlik.
2) A gondoskodási interakciókban részt vevő személyek gyakran ismerik egymást, de új kapcsolatok is létrejöhetnek.
3) A gondoskodás mint interakció magában foglalja a kialakult kapcsolatot és a gondozási tevékenységet. Összességében a gondoskodás társadalmi gyakorlatként értelmezhető.

A hatalom aszimmetriája és dinamikája

4) A gondoskodás magában foglalja mind a gondoskodás nyújtását, mind a gondoskodás igénybevételét.
5) A gondoskodási interakciók gyakran aszimmetrikusak, érvényesül bennük egy hatalmi dinamika.

Figyelmesség

6) A gondoskodási interakciókban részt vevő személyek különböző mértékű autonómiával rendelkeznek. A tisztelet nem függ az autonómia feltételezésétől.
7) A gondoskodási kapcsolatok általában nem kölcsönösek. Az odafigyelés nem kötődik kölcsönösséghez.

Az érzés, a gondolkodás és a cselekvés kölcsönös átjárhatósága

8) A gondoskodási interakciók lehetnek nem verbálisak is. A gondoskodó gondozás általában fizikai érintéssel jár.
9) Az érzés, a gondolkodás és a cselekvés a gondoskodási interakciókban összefonódik.

A gondoskodás átalános jellemzőinek rögzítése után lényeges kérdésként merül fel, hogy mindez miként jelenik meg a gondoskodás gyakorlatában és a gondoskodás aktusában, illetve ennek milyen etikai vonatkozásai vannak.

4.3 A gondoskodás aktusának szakaszai és etikai vonatkozásai

Didaktikai értelemben a gondoskodási folyamatot érdemes szakaszokra osztani. A gondoskodási aktus fázisainak egyik legsikeresebb elkülönítése Tronto nevéhez kötődik, aki egyben az etikai vonatkozásokat is kidolgozta. Az alábbiakban az ő koncepciója kerül ismertetésre (Tronto 1993, 106):

- *Törődés (caring about).* Ebben az első szakaszban a támogatás hiányának megállapítása, a másik személy szükségletének felismerése a lényeges szempont. Ehhez elengedhetetlen a másik perspektívájába, helyzetébe történő belehelyezkedés. A törődés *(caring about)* szakaszának etikai vonatkozása a *figyelmesség (attentiveness)*. A figyelem a másik személyére és körülményeire irányul. A gondoskodást nyújtó személy ezzel párhuzamosan reflektál saját szükségleteire és értékfelfogására.
- *Gondoskodó támogatás (taking care of).* Ez tulajdonképpen a segítésre való készenlét az első szakasz vonatkozásában. A felelősség vállalása a segítési folyamatban, a rendelkezésre álló erőforrások számbavétele. A gondoskodó támogatás *(taking care of)* szakasz legfontosabb etikai fogalma a *felelősség*, amely túlmutat a szükségletek egyszerű figyelembevételén, ide tartozik a meglévő konfliktusok okainak és politikai vonatkozásainak számbavétele is. A felelősség feltételezi a különböző társadalmi és kulturális hierarchiák kritikus elemzését is.
- *Gondoskodás nyújtása (caregiving)*. A gondoskodási folyamatban létrejön a kapcsolat a gondoskodó személy *(caregiver)* és a gondoskodást fogadó személy *(care receiver)* között. A gondoskodás nyújtásának

kiemelt etikai fogalma a *kompetencia*: annak mérlegelése, hogy a gondoskodást nyújtó személynek meddig terjed a kompetenciája az adott gondoskodási folyamatban. A kompetenciahatárokon belüli felelősségvállalás, valamint a gondozott személynek a megfelelő kompetenciával rendelkező szakemberhez történő delegálása szintén ehhez a szakaszhoz rendelhető.

- *Reflexió (care receiving).* Ebben a szakaszban a gondoskodást fogadó személy visszajelez, reagál és értékeli a gondoskodási folyamatot. A gondoskodást nyújtó személy tapasztalatának és ítéleteinek igazolásáról van szó. Az etikai reflexió számára fontos ez az *igazoló visszajelzés*, *rezonancia (responsiveness)*, amely lehetővé teszi a gondoskodást nyújtó és a gondoskodást fogadó személy igényei közötti egyensúly megtalálását. A rezonancia a kölcsönösség elvének alternatívája.

4.4 Gondoskodásetika versus deontológiai érvelés

A gondoskodásetika szemlélete több vonatkozásban is különbözik a deontológiai megközelítésektől. Az elveket, a szabályokat és a kötelességeket előtérbe állító gondolkodással szemben a gondoskodásetika legfontosabb jellemzői Rouven Porz kiváló írásának segítségével az alábbiak szerint foglalhatók össze (Porz 2016, 262–265).

A gondoskodásetika mindenekelőtt *a személyek közötti kapcsolatra helyezi a hangsúlyt*. Ez azt jelenti, hogy elsődlegesen nem a személy autonómiájának az elvéből indul ki, hanem abból, hogy minden személy kapcsolatban áll más személyekkel, függetlenül a kapcsolatok minőségétől. Ráadásul az embereket nem egyformáknak vagy egyenlőknek feltételezi, hanem a tapasztalatható különbségeket (nem, bőrszín, származás, szociális helyzet stb.) vizsgálja. A deontológiai érveléssel ellentétben, a gondoskodásetika ezért elsődlegesen a személyek közötti kapcsolatok törvényszerűségeire, illetve az azokban rejlő lehetőségekre figyel.

A gondoskodásetika *az egyes személy morális felelősségét feltételezi*. Nem valamilyen elvont etikai elvre vagy jogi értelemben vett kötelezettségre hagyatkozik, hanem arra a hétköznapi tapasztalatra, amelyben minden ember megéli saját felelősségét ismerősei, barátai, kollégái stb. iránt. Lényeges kérdés, hogy a gondoskodási folyamatban ki a morális értelemben felelősséget viselő személy, és ki az, aki jogi értelemben felelős. Ez a két dimenzió jelentős mértében eltérhet egymástól.

A gondoskodásetika *komolyan veszi a szituáció egyszeriségét*. Szemben az általános elveket és törvényszerűségeket kereső gondolkodással, a gondoskodásetika

a helyzetben rejlő sajátosságokat keresi. Az adott szituáció feltérképezésben és ezzel összefüggésben a kliens különös képességeinek kiemelésében érdekelt.

A gondoskodásetika a gondoskodási aktusban *figyelembe veszi a résztvevő felek eltérő perspektíváit*. Az előzőkkel összhangban ez azt jelenti, hogy a felek eltérő történeteket hordoznak ugyanarról a helyzetről. Ezért az egyes történetek egyedi értelmezése szorosan kapcsolódik a gondoskodásetikai szemlélethez.

A deontológiai és gondoskodásetikai érvelés különbségei nem zárják ki a két etikai elmélet együttes alkalmazását. A szakirodalom tekintélyes része szerint a deontológiai és gondoskodásetikai érvelés szervesen kiegészítik egymást. A segítőkapcsolatok etikai értékelése során mindkét szempontrendszert érdemes érvényesíteni.[23]

4.5 Gondoskodásetika versus erényetika

A gondoskodásközpontú etikai érvelés – a racionális megközelítés mellett – hangsúlyozza az érzelmek szerepét, amelyek meghatározzák a személyek közötti viszonyokat. A gondoskodás emberek közötti közösségi és társadalmi gyakorlat, ezért magától értetődően merül fel a kérdés, hogy mi a különbség, avagy éppen mi a közös a gondoskodásetikai és az erényetikai érvelés között.

Az erényetika az emberi cselekedetek értékelését nem előzetesen rögzített elvek alapján értékeli, hanem abból – a hétköznapi tapasztalat által is igazolt – feltételezésből indul ki, hogy a jó és helyes cselekvés alapja a megfelelő jellemmel rendelkező személy. Vagyis egy jól nevelt, erényes személy morális értelemben helyesen fog cselekedni. Az erényetika célkitűzése tehát a morális karakter kifejlesztése, vagyis az életben fontos erények (mértékletesség, igazságosság, bátorság) elsajátításának támogatása. Innen nézve a gondoskodás is értelmezhető egy sajátos erénynek; az ebben való jártasságunk szerint használhatjuk etikai dilemma során meghozandó döntésben. A rossz, a téves gondoskodás körvonalazásához Heidegger (1989) értelmezését hívhatjuk segítségül. Nem helyes gondoskodás lehet, amikor valaki válláról leveszik a gondot vagy amikor „beugornak" helyette. Ezektől elkülöníthető a helyes, a „tulajdonképpeni gondot" érintő gondoskodás, az *elébeugrás (Vorausspringen)*. Heidegger gondfilozófiai elemzései is rámutatnak arra, hogy a gondoskodás vagy a gondozás nem közelíthető meg kizárólag az erényetika felől, a gondoskodás megnyilvánulásai ugyanis hatalmi viszonyokat is tükröznek. Ennek megfelelően a gondoskodásetika a gondoskodásra nem kizárólag attitűdként, elsajátítandó erényként tekint, hanem egy

[23] A gondoskodásetika és igazságosságetika összevetéséhez ld. Kovács 2012.

lényeges antropológiai sajátosságként értelmezi, amely egyben társadalmi és kulturális gyakorlatként nyilvánul meg.

Az erények kulturális és társadalmi meghatározottságát az 1980-as évektől több szerző is vizsgálta. Az egyik legismertebb Alasdair MacIntyre *Az erény nyomában* című könyve, amelyben a szerző rámutat arra, hogy az erények nem értelmezhetők a társdalomban uralkodó játékszabályok, az érvényben lévő narratívák és a hagyományok figyelembevétele nélkül (MacIntyre 1999). Ezt a kulturális értelemben relativista és konzervatív álláspontot kritizálja Martha Nussbaum, aki elismeri az erények kulturális meghatározottságát, de egyben rámutat azokra az univerzális antropológiai szükségletekre, amelyek kultúrától függetlenek, mint például az éhség, a fájdalom, a humor vagy éppen a gyerekeknél kimutatható fejlődéslélektani törvényszerűségek. Ennek alapján Nussbaum (1998) szerint megfogalmazható egy univerzálisan érvényes minimáletika, amely a kulturális különbségeken túlmutató, egyetemes antropológiai sajátosságokon alapul. Innen nézve a gondoskodás egyszerre tekinthető univerzális érvényű antropológiai állandónak és – konkrét megnyilvánulásában – kulturálisan meghatározott társadalmi gyakorlatnak.

Ha az értelmezési szempontok különbözőségére tekintettel vagyunk, akkor a gondoskodásetikai és erényetikai dimenziók egymásba érhetnek. Az egyik értelmezés erősítheti a másikat. Tény, hogy a gondoskodás praxisa kapcsán beszélhetünk erényekről (pl. figyelmesség), de fordított értelemben is értelmezhető a két etikai nézőpont viszonya. Van olyan erény – például a szeretet –, amely a gondoskodás gyakorlatához közel áll, és amelynek a fejlesztése gondoskodásetikai szempontól is kívánatos.

4.6 Gondoskodásetika a szakmaelméletek kontextusában

A gondoskodásetikai gondolkodás jól illeszkedik a mai kurrens szociális szakmaelméleti felfogásokhoz. Egyfelől azért, mert megfelel az általuk rögzített elveknek, másfelől viszont kiegészíti az elméleteikből következő egyoldalúságokat. A továbbiakban a gondoskodásetikai gondolkodást a kortárs szociális szakmaelméletek kontextusában vizsgáljuk meg.

Az életvilág-irányultságú szemlélet. A 20. század közepétől elterjedő hétköznap- és életvilág-irányultságú szakmaelmélet az embernek és közvetlen környezetének, az életvilágnak az összefüggéséből indul ki. Az életvilágra jellemző a magától értetődőség, az interszubjektivitás, a tipizálhatóság és a pragmatikusság. Hans Thiersch szerint „a hétköznapiság azt jelenti, hogy érintve vagyok:

itt cselekszem és értek meg, itt leszek mások számára önamgamért felelős, és itt leszek számon kérve" (Thiersch 2006, 121). A hétköznapiságot arra a térre és időre vonatkoztatja, ahol élünk. A hétköznap és életvilág fogalmak rámutatnak arra, hogy a szociális szakmát tágabb kompetenciaterület illet meg, és gyakran a segítés a helyzet átszervezésében nyilvánul meg.[24] Etikai értelemben mindez azt jelenti, hogy a segítés mindenki iránt nyitott, aki szükséget szenved, a segítési folyamat pedig a módszertani pluralizmus jegyében zajlik. Ezek mellett az is fontos szempont, hogy ellenzi az életproblémák visszavezetését kizárólag lelki-kommunikációs folyamatokra. Mindezek alapján jól látható, hogy a hétköznap- és életvilág-irányultságú szakmaelmélethez kiválóan illeszkedik a már tárgyalt gondoskodásetikai szempontrendszer, amely – a helyzet egyszeriségének és az eltérő perspektíváknak a figyelembevételével – a gondoskodásban résztvevők személyes felelősségére koncentrál.

A rendszerszemléletű, emberi jogi szakma koncepciója. A szociális munka egyik kiemelkedő teoretikusa, Silvia Staub-Bernasconi állítása szerint a szociális munka csak akkor válhat komoly tudománnyá és szakmává, ha a saját, úgynevezett harmadik mandátumát is egyre komolyabban veszi (Staub-Bernasconi 2006). A harmadik mandátum a szociális munka tudományos-szakmai és etikai elvein alapul. Ez azt jelenti, hogy a kettős mandátumból fakadó konkrét dilemmák (segítés versus kontroll) feloldása során a szociális szakmában dolgozónak erre a harmadik mandátumra kell támaszkodnia. Staub-Bernasconi ezzel kapcsolatban az emberi jogokra hivatkozik és azt követeli, hogy az emberi méltóságot és az emberi jogokat vezessék be az oktatási tervekbe és szakmai képzésekbe, mert ez lehetővé tenné a szakmai és etikai dilemmák feloldását. Nyilvánvalóan ez a megközelítés egy meglévő normarendszerre hivatkozik, viszont arról Staub-Bernasconi keveset ír, hogy a szociális munkának mi a sajátos megközelítése az emberi jogok érvényesítése során. Ezt az elvközpontú szemléletet képes szervesen kiegészíteni a gondoskodásetikai gondolkodás, amikor a konkrét gondoskodási folyamatban a személyes kapcsolatok és a személyes felelősség jelentőségét hangsúlyozza. Ezzel nem kizárólag az általános jogok felől közelíti meg az esetet, hanem a személyes szükséglet és felelősség/kötelesség is érdemben szóhoz jut.

A fent említett két megközelítésen kívül a gondoskodásetikai gondolkodás kiválóan illeszthető még azon felfogásokhoz is, amelyek a segítői hivatásra a posztmodern társadalom kihívásaira adott válaszként tekintenek, például Heiko Kleve koncepciója (Sárkány 2014).

[24] Thiersch koncepciójához ld. Sárkány 2011.

4.7 A gondoskodásetikai megközelítés jelentősége

A fenti elemzések alapján érdemes összefoglalni néhány pontban a gondoskodásetikai megközelítés jelentőségét.

Az etika tudománya felől a gondoskodásetika normatív elméleti megközelítésnek tekinthető, amely a gondoskodás antropológiai törvényszerűségeiből és mindenkori társadalmi gyakorlatából indul ki. Ennek alapján közelít a világnézeti és ideológiai kérdésekhez is. A gondoskodásetika párbeszédképes a többi normatív etikai megközelítéssel: azok szempontjait érdemben kiegészíti, ezáltal – különösen a segítőhivatások számára – kiváló értelmezési keretet biztosít.

A gondoskodásetika a kortárs szakmaelméletek szempontrendszereinek is megfelel. A konkrét helyzet és személy, valamint az életvilág és az érvényben lévő normák elemzése a gondoskodásetika magától értetődő kiindulópontja.

A gondoskodás mindenkori gyakorlatának ellentmondásaira, világnézeti és hatalmi aspektusaira egyaránt érzékeny etikai elméletről van szó, amely egyébként lehetővé teszi a keresztény indíttatású segítői célkitűzések elmélyítését, vagy éppen a humanisztikus pszichológia által körvonalazott értékek érvényesítését. A gondoskodásközpontú megközelítés a valóság egészének a figyelembevételével komoly elméleti és módszertani keretet nyújt a professzionális segítségnyújtás mellet elkötelezett szakmáknak.

Irodalom

Brucker, Carola, M. (1990): *Moralstrukturen. Grundlagen der Care-Ethik*, Deutscher Studien-Verlag, Weinheim.

Chilian, Lea (2018): *Care-Ethik/Care-Ethics*, in: Ethik-Lexikon https://www.ethik-lexikon.de/lexikon/care-ethikcare-ethics (utolsó letöltés: 2025. augusztus 18.).

Conradi, Elisabeth (2001): *Take Care. Grundlagen einer Ethik der Achtsamkeit*, Campus Verlag, Frankfurt – New York.

Conradi, Elisabeth – Vosman, Frans (Hrsg.) (2016): *Praxis der Achtsamkeit. Schlüsselbegriffe der Care-Ethik*, Campus Verlag, Farnkfurt –New York.

Gilligan, Carol (1982): *In a Different Voice. Psychological Theory and Women'Development*, Harvard UP, Cambrige, London.

Kovács Gusztáv (2012): *Igazságos gondoskodás: a gondoskodás-etika jelentőségéről a szociáletikában*. In: Acta Sociologica – Pécsi Szociológiai Szemle 2012/1 5. évfolyam, 97–104.

Kovács József (2007): *A segítő kapcsolat etikai vonatkozásai*, in: Embertárs 2007/1, 52–64.

MacIntyre, Alasdair (1999): *Az erény nyomában. Erkölcselméleti tanulmány*, Osiris, Budapest.

Nussbaum, Martha C. (1998): *Non-Relative Virtues: An Aristotelian Approach*, in: Midwest Stdudies in Philosophy, Volume 13 Issue 1, 32–53.

Porz, Rouven (2016): *Ethische Theorien als gedankliche Tools – die Care Ethics*, in: Schweizerische Ärztezeitung 2016, 97(7), 262–265.

Sárkány Péter (2008): *Gondoskodás – gondozás – gondolkodás. A heideggeri gondfilozófia dimenziói*, in: Kenéz László – Rónai András (szerk.): *A dolgok (és a szavak). A fenomenológiai kutatás kortárs problémái*, L'Harmattan, Budapest, 35–44.

Sárkány Péter (2011): *Szociálpedagógiai elméletek*, Jel Kiadó, Budapest.

Sárkány Péter (2014): *Posztmodern szociális munka*, in: uő: *A filozófia mint praxis. Tanulmányok a filozófia, a pszichoterápia és a szociálpedagógia határterületéről*, L'Harmattan, Budapest.

Staub-Bernasconi, Silvia (2006): *Der Beitrag einer systemischen Ethik zur Bestimmung von Menschenwürde und Menschenrechte in der Sozialen Arbeit*, in: Dungs, Susanne – Greber, Uwe – Schmidt, Heinz – Zitt, Renatte (Hrsg.): *Soziale Arbeit und Ethik. Ein Handbuch*, Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig.

Thiersch, Hans (2006): *Die Erfahrung der Wirklichkeit. Perspektiven einer alltagsorientierten Sozialpädagogik*, Juventa, München.

Tronto, Joan C. (1993): *Moral bounderies – a political argument for an ethic of care*, Routledge, New York – London.

5. A „lenni tudás” mint erőforrás. A daseinanalízis „helye” a szociális segítőszakmákban*

Tanulmányomban azt az állítást kívánom alátámasztani, hogy Ludwig Binswanger és Medard Boss által megalapított *daseinanalízis* több szempontból is jól illeszkedik a szociális segítőszakmák kortárs elméleti és módszertani törekvéseihez. Ehhez képest a szociális szakmákban egyáltalán nem hivatkoznak a daseinanlitikus pszichoterápiára, és ritkán Martin Heidegger filozófiájára, miszerint „Egyetlen embert sem fognak tudni meggyógyítani a pszichoterápia segítségével, ha ezt megelőzően nem állítják helyre a léthez való viszonyát” (Heidegger 2007). Jelen tanulmány egyfelől arra a kérdésre keresi a választ, hogy miként kapcsolódhat a daseinanalízis a szociális segítőszakmák elméletéhez és gyakorlatához;[25] másfelől magyarázatra szorul a tény, hogy a szociális munka eddig miért nem fedezte fel a daseinanalízist, holott számos pszichoterápiás irányzat komoly karriert futott be a szociális esetmunka megalapozásában. A gondolatmenet a következőképpen alakul: először szakmaelméleti, majd módszertani nézőpontból vizsgálom meg a szociális munka és a daseinanalízis kapcsolódási pontjait. Végül néhány következtetést fogalmazok meg a két terület viszonyát illetően.

5.1 Szakmaelméleti nézőpont

A daseinanalízis elméleti és módszertani megközelítése azért érvényesíthető a szociális szakmák vonatkozásában, mert a szociális munka – a mai tudományos elvárásoknak és szakmai kihívásoknak megfelelően – pszichoszociális nézőpontból elemzi a kliens helyzetét, majd ennek alapján tervezi meg a konkrét segítőmunkát. A szociális munka tudományelméleti szempontból inter- és transzdiszciplináris megközelítésű, tehát tudományközi együttműködésre és a konkrét életvilág által felvetett kihívásokra egyaránt nyitott szemléletet

* Korábban megjelent: Sárkány Péter: *A „lenni-tudás” mint erőforrás – A daseinanalízis „helye” a szociális segítőszakmákban,* in: Imago Budapest 2017, 6(2): 71–78.

[25] Szociális segítőszakmák: szociálpedagógia és szociális munka. A két terület különbsége a jelenlegi tanulmány szempontjából nem lényeges, ezért a továbbiakban a szociális munkát a szociális segítőszakmák gyűjtőfogalmaként használom.

képvisel. A kortárs szociális munkát az elméleti pluralizmus jellemzi. A filozófiai, szociológiai, pszichológiai és pedagógiai elméletek egyaránt fontos szerepet játszanak a szociális szakmák önértelmezésében. Amikor a daseinanalízis lehetséges szerepét próbáljuk meghatározni a szociális szakmák elméleti összefüggésében, érdemes a különféle elméleteket Heiko Kleve és Jan Wirth (2009) javaslatai alapján osztályozni. Eszerint a társadalomfilozófiai és szociológiai elméletek a szociális szakmák helyének, feladatainak és célkitűzéseinek a megfogalmazásában segítenek. Ide sorolhatjuk például Émile Durkheim *anómiaelméletét* vagy Ulrich Becknek a *kockázat-társadalomról* kifejtett nézeteit, amelyek számos ponton kijelölhetik az egyéni segítségnyújtás rendszerében tevékenykedők céljait és feladatait. Ezektől az általános társadalomelméleti megközelítésektől elkülöníthetők azok az elméleti teljesítmények, amelyeket a tudományos téren is alkotó szociális szakemberek fogalmaznak meg a szociális szakmák számára. Ilyen elméleti teljesítményeknek tekinthető például az életvilág-irányultságú szociálpedagógia (Thiersch 2005), a többszempontú szociálpedagógiai esetmunka (Müller 2006), az emberi jogi szakma (Staub-Bernasconi 2007) vagy a posztmodern szociális munka (Kleve 2000). Ezek a megközelítések a szociális szakmák sajátos elméleteinek tekinthetők, hiszen ezek alapján fogalmazható meg a szociális munka szakmai identitása, illetve a konkrét szakmai célkitűzések megvalósításához szükséges módszer. A fenti két elméleti megközelítés mellett a szociális munkában érvényesített elméleteknek egy harmadik csoportját is meg kell említeni. Ide azok az elméletek és módszertani elvek tartoznak, amelyekre a szociális szakmák képviselői főleg a gyakorlati munkavégzés során támaszkodnak. Elsősorban a pszichológiai és pedagógiai elméletekről van szó (pl. pszichoanalízis, viselkedéslélektan, kognitív terápia, individuálpszichológia, drámapedagógia, élménypedagógia). Ezek segítségével a konkrét egyén motivációit, helyzetét lehet megérteni, majd – a bizalmi légkör megteremtését követően – segítőbeszélgetést folytatni. Ugyancsak pszichológiai és pedagógiai elméletek szolgálnak alapul a szociális csoportmunka kivitelezésében (pl. élménypedagógia, drámapedagógia).

Ha a daseinanalízis és a szociális munka kapcsolódási pontjait keressük, először arra kell rákérdeznünk, hogy az mennyiben kompatibilis a szociális szakemberek által tudományos igénnyel kidolgozott elméletekkel. A továbbiakban amellett érvelek, hogy az életvilág-irányultságú szociális munka elmélete számos ponton osztozik a daseinanalízis elméleti előfeltevéseivel. Ennek megfelelően először a Thiersch által kidolgozott hétköznap- és életvilág-irányultságú elmélet jellemzőit ismertetem, majd a daseinanalízis elméleti alapját képező heideggeri filozófia felismeréseire térek ki.

Életvilág-irányultságú szociális munka

Thiersch felfogásának központi fogalmai a *hétköznap (Alltag)* és az *életvilág (Lebenswelt)*.[26] Ezt a két fogalmat tulajdonképpen nagyrészt azonos jelentéssel használja. Az első szó szakmai tevékenységének kezdeti időszakára jellemző, amikor inkább a hétköznap-irányultságú szociálpedagógia *(alltagsorientierte Sozialpädagogik)* kifejezést alkalmazza (Thiersch 2006). A második pedig munkásságának későbbi korszakában jelenik meg, amikor az *életvilág-irányultságú szociális munka (lebensweltorientierte Soziale Arbeit)* megnevezést részesíti előnyben (Thiersch 2005). Thiersch szervesen kapcsolódik azokhoz a kortárs filozófiai, társadalomfilozófiai és szociológiai elméletekhez, amelyek tárgyukká teszik a hétköznap, a hétköznapiság és az életvilág fogalmait.

Thiersch szerint a szociálpedagógia célja nem a sikeres, hanem a *sikeresebb* hétköznapi élet elérése. A „sikeres hétköznap" feladat, amit meg kell oldani. A „sikeresebb hétköznap" ellenben eredmény, ami egy folyamat végén bontakozik ki. A szociálpedagógia alapvető feladata a sikeresebb hétköznapi élet iránti vágy felébresztése és tudatosítása. A szociálpedagógia ugyanis – hangsúlyozza minduntalan Thiersch – a hétköznapi élet perspektívája alapján tájékozódik, ezáltal válik hétköznap-irányultságúvá. Thiersch a hétköznap két fontos jellemzőjét emeli ki:

a) A hétköznap számos olyan problémát foglal magába, amelyeket mindenkinek meg kell oldania. Ezek az úgynevezett hétköznapi nehézségek, jelentéktelennek látszó, fel nem tűnő problémák.
b) A hétköznap során az ember saját maga felelős az előtte álló feladatok teljesítéséért. Amikor tehát hétköznapról beszélünk, akkor abba a minden emberre jellemző, magától értetődő kompetenciákat is beleértjük (Thiersch 2006, 17).

A hétköznapiság szociális és pragmatikus megértés, illetve cselekvés. Az ember a többiekkel együtt él, velük együtt alakítja világát. A szociális cselekvés alá-, fölé- és mellérendeltséget, hatalmat, veszteséget vagy győzelmet jelenthet, ennek folyamatában alakul ki az ember identitása. A szociális megértés és cselekvés gyakorlatias szempontokat érvényesít. A hétköznapokban nehézségek, konfliktusok, az adott helyzetekhez kötődő feladatok várnak megoldásra (Thiersch 2006). Ez a hétköznapi szociális és pragmatikus viszonyulás a valósághoz az

[26] Thiersch felfogásának rekonstruálását – rövidítve és kisebb módosításokkal – a jelenlegi kötet I. részéből veszem át.

áttekinthetőségen, a megbízhatóságon, és mindenekelőtt a szerepekben megjelenő renden, a rutinon és a tipikusságon keresztül nyilvánul meg.

> A hétköznapiság azt jelenti, hogy érintve vagyok: itt cselekszem és értek meg, itt leszek mások számára önmagamért felelős, és itt leszek számon kérve. […] A hétköznapiság arra a térre vonatkozik, ahol élek és cselekszem, tehát a lakás, a szomszédság, az utca és a városrész terére. A hétköznapiság arra az időre vonatkozik, amelyben az emlékezet, a hagyomány rendelkezésemre áll (Thiersch 2006, 23).

Thiersch szerint ez azonban nem azt jelenti, hogy a hétköznap mindig egyértelmű és bizonyos. Sőt, a hétköznapiság szociálpedagógiai szempontból fontos sajátossága, hogy nem egyértelmű terep. Számos bizonytalanság és nehézség várhat ránk nap mint nap. Ráadásul a mai viszonyok közepette sokak által megélt tapasztalat, hogy a hagyományos problémamegoldási sémák csődöt mondanak; egyre többen érzik magukat túlterheltnek, és éppen a hétköznapi problémák leküzdésében erősen nélkülözik a segítséget (Thiersch 2006, 17). A hétköznapiság több szempontból is ellentmondásosnak bizonyulhat. A felelősség és az érintettség ellentmondásba kerülhet a rutinnal, a felmentéssel, és hétköznapiság korlátoltságával. A hétköznapiság gyakorlatias szemlélete által vezérelt következetes nyitottság a számos feladatra és a különböző megoldásokra könnyen feszültségbe kerülhet a tapasztalat, a rutin és az önkorlátozás képességének elégtelenségével (Thiersch 2006, 250–26). Ráadásul a hétköznapiság szervesen összefonódik a társadalom struktúrájával és a hétköznapisággal szemben érvényesülő politikai koncepciókkal (Thiersch 2006).

Az eddigiek alapján összefoglalásul megállapítható, hogy a hétköznap fenomenológiai leírása valójában elméleti keretként, egyfajta horizontként szolgál a szociális szakmák gyakorlatában, amelyben a kliens hétköznapi világának elemzésére és a benne rejlő erőforrások kiaknázására helyeződik a hangsúly. Vagyis a hétköznap- és életvilág-irányultságú munka a hétköznapiság általi meghatározottságból indul ki, illetve a hétköznapi világok befolyásolási lehetőségére kérdez rá.

Daseinanalízis: „lenni tudás” a világban

Pszichoterápiás irányzatként a daseinanalízis erősen kötődik Heidegger létfilozófiájához. Ennek felismerései az életvilág-irányultságú elmélet megalapozásának tekinthetők.

Heidegger a *Lét és idő* című főművében abból indul ki, hogy az ember – pontosabban a *jelenvalólét (Dasein)* – minden tematikus vizsgálódást megelőzően megérti a létet, létezése eleve *tudásként (Können)* adott. A jelenvalólét lehetőségei felől érti meg önmaga létezését.

> A megértésben rejlik egzisztenciálisan a lét mint lenni tudás (Sein-können). A jelenvalólét nem valami kéznéllevő, ami ráadásul még képes valamire, hanem elsődlegesen lehető lét. A jelenvalólét mindenkor az, ami lehet és ahogyan lehetősége van (Heidegger 2007, 172).

A lenni tudásban megnyilvánuló létezést a jelenvalólét mindenkor a sajátjaként éli meg. „Az egzisztáló jelenvalóléthez hozzátartozik a mindenkori enyémvalóság, mint a tulajdonképpeniség és a nem tulajdonképpeniség lehetőségi feltétele" (Heidegger 2007, 71).

A jelenvalólét tehát mindenkor az enyém, függetlenül attól, hogy hiteles vagy nem hiteles létezésként nyilvánul meg. „A jelenvalólét mindig e móduszok valamelyikében, illetve e móduszok indifferenciájában egzisztál" (Heidegger 2007, 71).

Heidegger filozófiájának figyelemre méltó felismerése, hogy a nem tulajdonképpeni létezés ugyanolyan fontos az ember önértelmezése számára, mint a tulajdonképpeni létezés. A hétköznapi, a *nem tulajdonképpeni* létezés alanya – amikor úgy élek, ahogyan mások élnek, azt teszem, amit mások is tesznek – az *akárki (das Man)*. Ez teszi lehetővé a hétköznapok rutinszerűségét. Az egyénnek nem kell újszerű, egyedi utakat kidolgoznia, hanem ráhagyatkozhat az „akárki" döntéseire. „Az akárki egzisztenciálé, és eredendő fenoménként a jelenvalólét pozitív szerkezetéhez tartozik" (Heidegger 2007, 156).

A létmegértés és annak nem tulajdonképpeni vagy tulajdonképpeni megélése alapvetően abból az általános egzisztenciális szerkezetből érhető meg, amit Heidegger „világban benne létnek" hív. A jelenvalólét a világon belüli kézhezállóról (tárgy) *gondoskodik,* a másik jelenvalólétben megnyilvánuló létezőt viszont *gondozzuk*. Heidegger arra hívja fel a figyelmet, hogy a „gondozás mint faktikus szociális intézmény" azért lehetséges, mert a jelenvalólét valójában együttlét. „Faktikus sürgető volta onnan ered, hogy a jelenvalólét mindenekelőtt és többnyire a gondozás deficiens móduszában van" (Heidegger 2007, 148).

A gondozás tekintetében „levehetjük" a másikról a gondot, vagy magunkra vállaljuk a másik gondját. Ebből következik, hogy „a másik függővé válhat és uralom alá kerülhet" (Heidegger 2007, 148). Ehhez képest az igazi gondozás az, amikor a másikat segítjük, hogy a saját gondját vállalni tudja.

> [F]ennáll a lehetősége egy olyan gondozásnak, amely nem ugrik be a másik helyett, hanem inkább a másik egzisztenciális létképességeit illetően *elébeugrik* annak, nem azért, hogy levegye a válláról a „gondot", hanem éppen azért, hogy azt, mint voltaképpeni „gondot" visszaadja neki (Heidegger 1989, 252).

Ennek megfelelően a daseinanalítikus terápia antropológiai szemléletben érvényesíti Heidegger ontológiai elemzéseit. A daseinanalízis a lenni tudásra mint erőforrásra, az ezen keresztül megnyilvánuló tulajdonképpeni és nem tulajdonképpeni létlehetőségekre apellál. Kiemeli az egzisztenciálékat *(Existenzialien),* amelyek Heidegger szerint az ember, pontosabban a *Dasein* sajátos létjellemzői (Heidegger 2007). Ezek közül pedig figyelembe veszi, hogy a hétköznapiság „a jelenvalólét legközelebbi létmódja" (Heidegger 2007, 86).

E rövid elemzés alapján is megállapítható, hogy a daseinanalízis azokhoz a szociális szakmák képviselői által megfogalmazott elméletekhez illeszkedik, amelyek a hétköznap, életvilág fogalmait vagy az egzisztenciális nézőpontot helyezik a középpontba. Ezen kívül természetesen a daseinanalízis módszerére is rá kell kérdezni, mégpedig arra, hogy ez az irányzat hogyan illeszthető a szociális esetmunka gyakorlatához. A szakmaelméleti és a módszertani aspektus szorosan összefügg, hiszen ha bizonyítást nyer a daseinanalízis és a szociális munka elméletének kompatibilitása, akkor valószínűsíthető, hogy a két terület módszertani szempontból is összeférhetőséget mutat.

5.2 Módszertani nézőpont

Az alábbiakban arra kívánok rámutatni, hogy módszertani szempontból a daseinanalízis miért releváns a szociális munka gyakorlatában. Először a daseinanalízis és a szociális munka általános célkitűzésinek hasonlóságából indulok ki, majd a daseinanalízben érvényesített terápiás viszony és az értelmező munka relevanciájára térek ki. Végül az élettörténet feltárásának daseinanalitikus szemléletét vetem össze a szociális munka felfogásával.

Pszichoterápiaként a daseinanalízis az egyén szabadságát és az őrá jellemző felelősség vállalását tűzi ki célul:

> […] a daseinanalízis a maga fenomenológiai elköteleződésének megfelelően azt tűzte ki maga elé, hogy a betegeket arra ösztönözze, hogy előítéleteiktől szabadon forduljanak a saját életsorsuk felé; illetve, hogy segítsen nekik átvállalni saját felelősségüket, a számukra adatott szabadságnak nagyobb teret engedjenek (Condrau 2013, 280).

Ezzel az általános terápiás célkitűzéssel jelentős mértékben összhangban van a szociális munka nemzetközi definíciója:

> A szociális munka olyan gyakorlat alapú szakma és tudományág, amely elősegíti a társadalmi változást és fejlődést, a társadalmi összetartozást, valamint az emberek hatalommal való felruházását és a felszabadításukat. A társadalmi igazságosság, az emberi jogok, a közös felelősségvállalás és a különbözőségek tiszteletének elvei központi helyet foglalnak el a szociális munkában (*A szociális munka mint szakma globális definíciója,* 2014).

A daseinanalízis és a szociális munka számára a szabadság és a felelősség kérdésköre egyaránt fontos. Mindketten az embert alapvetően szabad és felelősségteljes lénynek tekintik. Ennek megfelelően ezeknek a segítőszakmáknak a fontos feladata az egyéni szabadság és felelősség megélése. Mindez fontos szerephez jut a konkrét terápiás viszonyban és az egyéni esetkezelésben egyaránt.

A daseinanalízis megköveteli a terapeutától, hogy ne beszéljen el a páciens felett, hanem a heideggeri értelemben vett „elébeugró" gondozás szellemében alakítson ki társas viszonyt a pácienssel. A nyitottság ezért egy igen fontos egzisztenciálé, amely az értelmező munka lehetőségi feltétele. (Condrau 2013) A nyitottság a szociális munka számára is magától értetődő előfeltevés, amikor partneri viszony keretében és erőforrásközpontú szemléletben a kliens „létlehetőségeit" tárják fel, a hétköznapi rutin, a rövid- és hosszútávú célkitűzések, a különböző képességek, az identitás és a szociális háló tekintetében (vö. Möbius és Friedrich, 2010). A daseinanalízis és a szociális munka számára egyaránt érvényes:

> A cél nem az, hogy „tudattalan" és „elfojtott" tartalmakat hívjanak elő, hanem hogy az analizálandó személy megtapasztalja, milyen lehetőségek rejlenek egy másik emberrel szembeni nyitottságban a saját szabadságára tekintettel (Condrau 2013, 265).

Az értelmező munka szempontjából nagyon fontos az egyéni szabadságra apelláló felelősségteljes terápiás viszony. A daseinalitikus terápia fenomenológiai szemléletet érvényesít, ami azt jelenti, hogy nem engedi meg a metapszichológiai értelmezést és nyelvezetet. Abból indul ki, hogy a jelentés elsődleges forrása a páciens értelmezése.

> Minden szónak, minden mondatnak, minden kimondott gondolatnak jelentősége van, […] amennyiben bíznak a szóban és nem módosíthatják azt (Condrau 2013, 266).

A terapeuta és páciens a terápiás viszony keretében értelmezik a panaszokat, viselkedéseket és álmokat. A terapeutának fontos feladata, hogy a nyílt kapcsolat érdekében felfüggessze a saját metapszichológiai előítéleteit és ezen keresztül a páciens „analitikus előképzettségét", amelynek segítségével tudni véli, hogy „indulatáttételről", „projekcióról", „kasztrációs félelemről" vagy „archetipikus álomról" van szó (Condrau 2013).

A szociális munkában az egyéni esetkezelés szintjén is megjelenik a fenomenológiai módszer követelménye, mégpedig a kliens sajátos nyelvhasználatának, az egyéni szemantika feltérképezésének értelmében. A szociális szakember ezen kívül tudatában van annak is, hogy a kliens problémameghatározását jelentősen befolyásolja a mindenkori társadalom szemantikája. Az egyéni esetkezelésben is együttes problémaértelmezés történik, amely során az életvezetéssel vagy a viselkedéssel kapcsolatos problémák kerülnek előtérbe (vö. Szabó 2003).

Az említett összefügéseken kívül a daseinanalízisnek az élettörténet jelentőségével kapcsolatos megfontolása is említésre méltó. Az élettörténet is a szabadság kontextusába kerül, hiszen az élettörténet elemzése nyilvánvalóvá teheti, hogy a beteg „élete adott pontján mely világvonatkozásban és milyen mértékben csorbulhatott az ember szabadsága" (Condrau 2013, 275). Fenomenológiai elköteleződésének megfelelően a daseinanalízis kerüli a betegség okainak részletes felkutatását. Fontosabb szempont, hogy a nyitottság, az idő és a hangoltság egzisztenciáléi vonatkozásában a páciens mennyire „tapad még a múlthoz" és főleg az, hogy „hogyan kell attól megszabadulnia" (Condrau 2013, 279). Ezen kívül a daseinanalitikus terapeuta figyel a páciens életeseményeihez kapcsolódó értelmezések változásaira, tehát arra, hogy a páciens hogyan változtatja meg a saját élettörténetének értelmezését (Condrau 2013).

A daseinanalízis az élettörténet értelmezésével kapcsolatos felfogása miatt is jól illeszkedik a szociális munka pragmatikus szemléletéhez, amelyben a múlt a jelen és a jövő szempontjából, mintegy erőforrásként kerül előtérbe. Az élettörténet a szociális esetkezelésben is végső soron a szabadság megélésének elszalasztott vagy megvalósított lehetőségeinek története, amely hozzásegíti a klienst ahhoz, hogy képessé váljon a saját életét autonóm módon élni.

5.3 Következtetések

A fenti gondolatmenet alapján egyértelmű, hogy a daseinanalízis tudományelméleti szempontból kompatibilis a szociális munka azon elméleteivel, amelyek egzisztenciális, illetve életvilág-irányultságú szemléletet képviselnek. A daseinanalízis módszertani szempontból legalább olyan jól érvényesíthető,

illetve alkalmazható a szociális esetkezelésben, mint a többi gyakran említett pszichoterápiás irányzat, a szakirodalomban mégsem hivatkoznak rá. Véleményem szerint ennek három egymással szorosan összefüggő oka van. Az első és legfontosabb ok, hogy a daseinanalízis körülményes heideggeri nyelvezetet használ, amelyet – megfelelő átértelmezés nélkül – elég nehézkes beépíteni a szociális munka pragmatikus szemléletébe. A második ok a kontinentális fenomenológiai-hermeneutikai indíttatás érvényesítése lehet. A daseinanalitikus pszichoterápia ráhagyatkozik az értelmezés művészetére. Ezzel szemben a mai megközelítések erősen technikaorientáltak: pontos lépésekre bontják az eljárásokat, és ezzel – a daseinanalízis szempontjából legalábbis – könnyen elvéthetik a szakmai célkitűzés igényes elérését. A harmadik okként az egzisztenciális terápiák térnyerése említhető. Az angolszász *social work* szakirodalma elsősorban Abraham Maslow, Viktor E. Frankl vagy Irvin D. Yalom munkásságára hivatkozik (Roberts 2009). Ez érthető, hiszen az említett szerzők jelentős mértékben megkönnyítik a bonyolult fenomenológiai-egzisztenciafilozófiai szemlélet befogadását és alkalmazását. Ezekhez képest azonban a daseinanalízis előnye lehet, hogy lételmélete, emberképe és módszertana jobban megvéd azoktól a rejtett normatív szempontoktól, amelyek az említett irányzatok követőinél megfigyelhetők.

A daseinanalízis szemléletének és gyakorlatának meghonosítása a szociális esetmunka elméletében és gyakorlatában komoly mértékben hozzájárulhatna a segítői kapcsolat és az értelmezői munka elmélyítéséhez. Sehol sincs rögzítve, hogy a szociális munka szempontjából kizárólag a pszichoanalízis, a viselkedésterápia, a kognitív terápia, a narratív terápia vagy a humanisztikus szemlélet lehet releváns.

Irodalom

A szociálismunka-szakma globális definíciója (2014), in: Esély 2014/6, 96–100.

Condrau, Gion (2013): *Heidegger és Freud. Daseinanalitikus neurózistan és pszichoterápia*, Budapest, L'Harmattan.

Heidegger, Martin (2007)*: Lét és idő*, Budapest, Osiris.

Kleve, Heiko (2000): *Die Sozialarbeit ohne Eigenschaften. Fragmente einer postmodernen Professions- und Wissenschaftstheorie Sozialer Arbeit*, Freiburg im Breisgau.

Kleve, Heiko – Wirth, Jan V. (2009): *Die Praxis der Sozialarbeitswissenschaft. Eine Einführung*, Baltmannsweiler.

Möbius, T. – Friedrich, S. (szerk.) (2010): *Ressourcenorientiert Arbeiten. Anleitung zu einem gelingenden Praxistransfer im Sozialbereich*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.

Müller, Burkhard (2006): *Sozialpädagogisches Können. Ein Lehrbuch zur multiperspektivischen Fallarbeit*, Freiburg im Breisgau.

Roberts, A. R. (2009): *Social Workers' Desk Reference*, Oxford.

Staub-Bernasconi, Silvia (2007): *Dienstleistung oder Menschenrechtsprofession? Zum Selbstverständnis Sozialer Arbeit in Deutschland mit einem Seitenblick auf die internationale Diskussionslandschaft*, in: Lob-Hüdepohl, A. – Lesch, W. (Hrsg.): *Ethik Sozialer Arbeit: Ein Handbuch,* Padeborn – München –Wien – Zürich, 20–54.

Szabó Lajos (2003): *A szociális esetmunka gyakorlata*, Wesley János Lelkészképzõ Főiskola, Budapest.

Thiersch, Hans (2005): *Lebensweltorientierte Soziale Arbeit. Aufgaben der Praxis im sozialen Wandel*, Weinheim – München.

Thiersch, Hans (2006): *Die Erfahrung der Wirklichkeit. Perspektiven einer alltagsorientierten Sozialpädagogik*, Weinheim – München.